

# Politički Život

ISSN 2217-7000

Casopis  
za analizu politike

Novembar 2023

Broj  
**25****Puls**

Alis Dreger

**Demokratija bez vlade: Značaj lokalnih vesti  
za slobodu govora****Pod lupom**

Milica Kulić

**Novinari i protesti: profesionalne norme  
i stege medijske slobode****Svetska tema**

Jasminka Simić

**Towards the harmonization of the legal systems  
of the states members of "One Belt One Road"  
initiative****Evropa**

Nina Lalević

**Upravljanje Ekonomske i monetarne unije  
Evropske unije tokom pandemije Korona virusa -  
mere i instrumenti****Istraživanja**

Nevena Jovanović

**Predsednički izbori u SAD 2016. godine:  
društvene podela i izborne strategije glavnih  
predsedničkih kandidata****Region**

Sava Mitrović

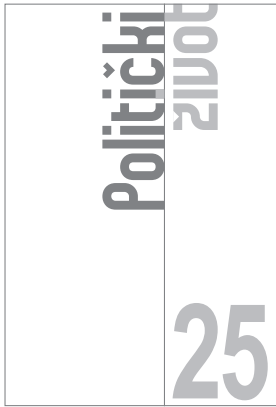
**Spoljna politika Turske na Zapadnom Balkanu:  
gde je neosmanizam danas?****Ogled**

Vukašin Pavlović

**Civilno društvo i država u političkoj misli  
Zorana Đinđića****Prikaz**

Nina Pavlović

***Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in  
the 21st Century, Sergei Guriev and Daniel Treisman***



Univerzitet u Beogradu  
Fakultet političkih nauka



CENTAR ZA  
DEMOKRATIJU

# Politički život

## Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (FPN; glavni i odgovorni urednik), Prof. dr Slobodan Marković (FPN), Prof. dr Vladimir Vuletić (Filozofski fakultet), Prof. dr Predrag Bijelić (Ekonomski fakultet), dr Gazela Pudar Draško, naučna saradnica (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), Prof. dr Dušan Spasojević (FPN), Doc. dr Milan Krstić (FPN, spoljna politika i EU), Doc. dr Despot Kovačević (FPN, Region), Doc. dr Ivana Jakšić (FPN, Političko ponašanje i kvantitativna istraživanja), Doc. dr Milica Kulić (FPN, Mediji i komunikacije)

## Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Economidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani, Prof. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Prof. dr Damir Kapidžić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

## Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), [prof. dr Vučina Vasović](#), prof. dr Ratko Božović, prof. dr Goran Bašić

## Sekretar redakcije

Ivana Jakšić

## Izdavač

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

## Za izdavača

Prof. dr Dragan Simić

## Adresa

Jove Ilića 165, Beograd  
e-mail: [politickizivot@fpn.bg.ac.rs](mailto:politickizivot@fpn.bg.ac.rs)

## Dizajn

Goran Ratković

## Prelom

Olivera Tešanović

## Lektura i korektura

Olivera Veličković

## Tiraž

100 primeraka

## Priprema i štampa

Čigoja štampa

<https://www.fpn.bg.ac.rs/politicki-zivot>

CIP – Каталогизacija y publikacij  
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2023, br. 25 (novembar) – . – Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka : 2014 – (Beograd : Čigoja štampa). – 24 cm

Dva puta godišnje.

– je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

# 25

**Puls**

Alis Dreger, *Demokratija bez vlade: Značaj lokalnih vesti za slobodu govora* 7

**Pod lupom**

Milica Kulić, *Novinari i protesti: profesionalne norme i stege medijske slobode* 27

**Svetska tema**

Jasminka Simić, *Towards the harmonization of the legal systems of the states members of "One Belt One Road" initiative* 39

**Evropa**

Nina Lalević, *Upravljanje Ekonomske i monetarne unije Evropske unije tokom pandemije Korona virusa - mere i instrumenti* 59

**Istraživanja**

Nevena Jovanović, *Predsednički izbori u SAD 2016. godine: društvene podele i izborne strategije glavnih predsedničkih kandidata* 69

**Region**

Sava Mitrović, *Spoljna politika Turske na Zapadnom Balkanu: gde je neosmanizam danas?* 85

**Ogled**

Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i država u političkoj misli Zorana Đinđića* 103

**Prikaz**

Nina Pavlović, *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*, Sergei Guriev and Daniel Treisman 113



### **Puls**

Alice Dreger, Democracy without the Government:  
The Importance of Local News to Free Speech

### **Under the magnifying glass**

Milica Kulić, Journalists and Protests:  
Professional Norms and the Boundaries of Media Freedom

### **Global topic**

Jasminka Simić, Towards the harmonization of the legal systems  
of the states members of “One Belt One Road” initiative

### **Europe**

Nina Lalević, Economic and Monetary Union of the European Union:  
Governance during COVID-19 pandemic crisis

### **Research**

Nevena Jovanović, Presidential elections in the USA 2016:  
Social divisions and campaign strategies of two presidential candidates

### **Region**

Sava Mitrović, Türkiye’s foreign policy in the Western Balkans:  
Where is Neo-Ottomanism today?

### **Essay**

Vukašin Pavlović, Civil society and the state in  
the political thought of Zoran Đinđić

### **Book review**

Nina Pavlović, Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny  
in the 21st Century, Sergei Guriev and Daniel Treisman



UDK 32:352(659.2)

# Demokratija bez vlade Značaj lokalnih vesti za slobodu govora<sup>2</sup>

Ovo je pre svega priča o tome šta je grupa nas naučila onda kada smo 2014. godine odlučili da se udružimo, i ljudima našeg fakultetskog grada pružimo nestranačke vesti, pošto takvih vesti gotovo da uopšte nije bilo. Takođe, mada ništa manje važno, ispostavlja se da je ovo isto tako i priča o tome kako smo, tokom sedam godina negovanja naše zajednice da sama za sebe stvara vesti, shvatili pravi značaj slobode medija odnosno štampe za ostale tri slobode sadržane u Prvom amandmanu: slobodu izražavanja, okupljanja i protestovanja, i kritikovanja vlade bez straha od odmazde.

Kroz proces zajedničkog rada kao građana na stvaranju i pružanju vesti, ljudi naše zajednice - Ist Lansinga, u Mičigenu - pronalazili su i predstavljali glasove za koje nismo znali da nam nedostaju. Otkrili smo „javne“ informacije o našim životima za koje nismo ni znali da postoje. Takođe smo pomogli da se čuje glas uzbunjivača, ukazali na stotine miliona dolara sumnjivog duga i upitnih privatno-javnih ugovora, došli

[1] E-mail adresa: [alicedreger.com/contact](mailto:alicedreger.com/contact)

[2] Naslov originala: Alice Dreger, „Democracy without the Government: The Importance of Local News to Free Speech“, u: J. P. Messina (ed.), *New Directions in the Ethics and Politics of Speech*, Routledge, New York 2022, str. 110-127.

Tekst je prvi put čitan na Trećem programu Radio Beograda u emisiji „Studije i ogledi“ od 24. do 27. aprila 2023, Link: <https://www.rts.rs/radio/radio-beograd-3/5177146/alis-dreger-demokratija-bez-vlade-14.html>



do čvrstih dokaza za slučajeve za koje su naši sugrađani Crnci govorili da predstavljaju primere rasne diskriminacije u lokalnim organima reda, povećanim glasačkim stopama na lokalnim izborima, a uspeli smo i da rešimo nekoliko problema u vezi s kanalizacijom.

Zato što je ovo priča o tome kako je stvaranje lokalne novinarske brigade doprinelo tome da moj grad promoviše glasno, informinsano i angažovano građanstvo, građanstvo koje insistira na svom pravu pristupa našoj vladi, ovo je takođe implicitno i priča s naravoučenijem o tome koliko opasan kolaps tradicionalnog, nestranačkog, istraživačkog novinarstva može da bude po naše slobode kao Amerikanaca i Amerikanki. Kao što Margaret Salivan iz Vašington posta piše u svojoj najnovijoj knjizi *Ghosting the News* o propadanju lokalnog novinarstva u Americi, „Kada lokalne vesti podbace, osnovi demokratije slabe. Javnost, koja zavisi od tačnih informacija, od činjenica u donošenju dobrih odluka, trpi. Posledice ne moraju biti očigledne, ali su podmukle” (Sullivan 2020, 20).

Nikada nisam želela da postanem osnivačica lokalnih novina, niti da toliki deo svog života provedem kao istraživačka novinarka i izdavačica lokalnih novina. Godine 1995, odbranila sam doktorsku disertaciju iz istorije i filozofije nauke na Univerzitetu u Indijani, a moja akademska istorijska istraživanja zauzvrat su me odvela do bavljenja istorijom medicine i savremenim pravima pacijenata. Preciznije, radila sam sa članovima pokreta za prava interseks osoba na unapređenju društvenog i medicinskog ophođenja prema osobama rođenim s telima koja se ne uklapaju u standardne definicije muškog i ženskog. Kada sam počinjala da se bavim tim, postalo mi je jasno da je način za postizanje promene – uključujući i promene na klinikama – bio putem medija. Tu je govor zaista bio bitan. Tako da sam počela da objavljujem članke u Njujork tajmsu, Vol strit žurnalu, i Vašington postu, i saradujem sa nacionalnim i međunarodnim novinarima koji se bave zdravljem i naukom na pružanju vesti o onome što smo pokušavali da postignemo, a to je da primoramo medicinski sistem koji ima svu moć da pacijentima i roditeljima saopšti

istinu o interseks dijagnozama; da sakupimo i objavimo iskrene podatke o ishodima intervencija; i da utičemo na to da se prestane sa praksom uklanjanja zdravog tkiva reproduktivnih organa bez eksplicitnog pristanka samih pacijenata (Dreger 2016).

Značaj informativnih medija za našu stvar nikad nije bio doveden u pitanje. Dobijanje prostora za naš rad u medijima bilo je ono što je interseks odraslima i roditeljima interseks dece koji su smatrali da su oštećeni od strane kliničkog sistema omogućilo da se direktno obrate širokoj publici. Uprkos tome što su mnoga interseks stanja relativno retka, medijski rad je omogućio pogođenim pojedincima koji su bili nehotice osramoćeni ili izolovani da bi pronašli osobe koje su imale isto ili slično iskustvo – da se povežu sa grupama podrške i aktivističkim grupama. A primorao je i one na pozicijama moći da daju odgovore. Dok su mnoge interseks osobe pričale svoje priče na ličnim blogovima ili veb sajtovima mreža podrške, informativni mediji bili su izuzetno važni za efikasnu slobodu govora pokreta za prava interseks pacijenata, njihove proteste, i zahteve za uključivanje i reformu.

Međutim, u prvih nekoliko godina dvadeset prvog veka, izgledalo je kao da živimo u nekakvoj naučno fantastičnoj bajci u kojoj vanzemaljci vrše invaziju na zemlju i polako uklanjaju određene članove populacije. U ovom slučaju, to su bili novinari koji su pisali o zdravlju i nauci, a koji su prosto počeli da nestaju. Mnogi su nestali iz profesije bez ikakvog traga. Oni koji su ostali rekli su mi da više nemaju vremena da se posvete istraživanju jedne priče. Od njih se sada očekivalo da budu „proizvođači sadržaja” koji rade neverovatnom brzinom od kako se tržište brzinski prebacilo sa informativnog ekosistema u kom ljudi ostavljaju velike količine novca za kupovinu određenih časopisa, na čudan novi svet u kom je ono što je važno broj poseta stranici. Umesto da se organizacija finansira na osnovu čitavog rada, kao što je to slučaj sa tradicionalnim pretplatama, okretanje ka onlajn vestima koje se finansiraju od reklama, značilo je da ono što je bitno su brze, privlačne vesti.

Kada se govori o interseks pravima, barem smo se bavili seksualnom temom, što je značilo da su reporteri i njihovi urednici generalno i dalje zainteresovani; seks se uvek dobro prodaje. Ali svaka priča koja je zahtevala značajno istraživanje, proces učenja, ili mnogo uredničkog vremena da se priča izbrusi – ne bi stizala do štampanja. To je na primer značilo, da kad bismo otkrili dokaze o korišćenju neetičkog leka kod trudnica za koji je utvrđeno da može dovesti do rizika rađanja interseks deteta, bilo mi je teško da nađem novinare koji bi pokrili taj skandal (Dreger 2016). Prilično živo se sećam vremena kada sam se sastala sa svojim urednikom u njegovoj kancelariji u Atlantiku, u Vašingtonu, Okrug Kolumbija, dok sam pisala za onlajn sekciju o zdravlju ovog magazina, kada mi je rekao da koliko god cenio moj istraživački istorijski rad, ne mogu da ga predstavim u Atlantiku, jer nema sredstva za plaćanje advokata i verifikatore činjenica koji su za to potrebni. Kancelarije u kom je časopis bio smešten

nalazile su se u kompleksu zgrada Votergejt. Bila sam potpuno svesna istorijske ironije ove situacije.

Brige oko štete izazvane radikalnim restrukturiranjem novinarskog ekosistema takođe su potekle i iz istraživanja koje sam sprovela, počevši sa 2007, za knjigu *Galileov srednji prst: Jeretici, aktivisti i potraga jednog naučnika za pravdom*, koja se bavi pitanjem šta se desilo sa akademskim istraživačima čiji su rad ili dela uvredili aktiviste koji se bave politikama identiteta. Knjiga je objavljena pre nastanka termina „kultura poništavanja“, no to je ono čime se knjiga bavi i šta prati: pokušaje da se unište reputacije, pa čak i životi „neprimerenih“ istraživača (Dreger 2016). *Galileov srednji prst* dokumentuje na koji način propast istraživačkog novinarstva dozvoljava aktivistima da rukuju velikom moći u kontroverznim situacijama – da iznose očito lažne tvrdnje o istraživačima ili njihovom radu i da dominiraju dijalogom, zbog nedostatka stručnih novinara koji bi izdvojili i pojasnili istinu. Desetkovanje istraživačkog novinarstva koje se bavi naukom i zdravljem imalo je direktan uticaj na akademsko istraživanje – polje koje, kada sve funkcioniše kako treba, ima tendenciju da čuva ili barem unapređuje ljudske živote.

Ono što još više zabrinjava je činjenica da sam dok sam radila na toj knjizi mogla da vidim kako pseudo-informativne organizacije – onlajn sajtovi koji su pre nešto poput trač magazina – iskorišćavaju ove kontroverze kako bi preusmerile saobraćaj ka svojim sajtovima i povećale posećenost. Ovo je zauzvrat čitavu situaciju učinilo još opasnijom za istraživače koji su potom viđeni kao neko ko sramoti svoje institucije, univerzitete koji su razvili sopstvene opsesije brendiranjem i marketingom. Nije bilo neuobičajeno za istraživače koji su imali problema da me zovu i pitaju da istražim i izvestim o onome što im se dešavalo, u nadi da će biti spašeni izveštavanjem o njihovim mukama zasnovanom na činjenicama. Nikako nisam mogla sve to da ispratim.

Uzevši u obzir sve ono s čim sam se nosila na nacionalnom nivou, ne bih se bila preselila sredinom 2014. godine kako bih osnovala nestranačku informativnu organizaciju za primarnu zajednicu u mom rodnom gradu Ist Lansingu, da nisam bila motivisana specifičnim dešavanjima gde sam osetila da mi isti nedostatak novinarske mreže podrške, ovog puta preti kod kuće.

Najpre je došao građevinski investitor koji je napravio dogovor sa gradom da izgradi veliki razvojni projekat u podnožju brda na kom se nalazi moja kuća i koji predstavlja deo grada od istorijskog značaja. Predsednica moje opštine, pravnica i pisac, En Nikols, ukazala mi je na ovo, i postali smo svesni da su neki sugrađani istraživali i otkrili da investitor ima zabrinjavajuću biografiju. Gradski čelnici su izgleda stavljali na kocku našu budućnost i naš porez ulaskom u ovaj problematičan ugovor. Lokalne Ju Es tudej novine (*Lansing State Journal*) i drugi lokalni novinski ogranci povremeno su izveštavali o ovom ugovoru, ali njihovi reporteri nisu dublje istraživali detalje i znakove za uzbunu: imali su običaj da samo objave fantastične arhitektonske prikaze i samo prelete preko

najnovije iteracije ugovora. Članovi gradskog veća bili su generalno zadovoljni pozitivnim publicitetom i tretirali su one od nas koji smo bili kritični kao zanovetala iz predgrađa uvek spremna da podviknu „ne u mom predgrađu“.

Kada sam prvi put prisustvovala sednici gradskog veća zbog ovog razvojnog ugovora, bila sam u šoku kada sam shvatila kako se donose odluke. Ist Lansing naginje ka tvrdoj levici - ljudi ga zovu „Narodna Republika Ist Lansing“, što je uobičajena šala za ovu vrstu univerzitetskog grada - pa ipak mnogi glasovi su izgleda bili samo korporativna pomoć - poklon u vidu poreskih olakšica velikim korporacijama. Bilo je tu i šokantnog izostanka transparentnosti uzimajući u obzir dokumenta koja su se po zakonu vodila kao „javna“. Zato što sam se našla u situaciji da sam morala da tužim *federalnu* vladu prema Zakonu o slobodi informacija (FOIA) kako bih dobila dokumenta od Agencije za hranu i lekove (FDA) i Kancelarije za zaštitu ljudi u istraživanjima (OHRP) za potrebe svog istraživanja etički problematične intervencije upotrebe leka kod interseks fetusa, bila sam svesna svojih prava na uvid u javna dokumenta. Da vam to pravo bude uskraćeno od strane federalne i lokalne vlade, koje su se na prvi pogled činile demokratskim, bilo je posebno uvredljivo za mene kao osobu koja je gotovo uvek glasala za demokrate. Kasnije sam saznala da zapravo skoro svaka vlada nastoji da javnosti uskrati pristup određenim dokumentima, iako su neki u tome agresivniji od drugih (Dreger 2018).

Godinu dana pre nego što sam se upustila u osnivanje neprofitne korporacije za novinsku agenciju, nagovarala sam svoju komšinicu ekonomistkinju rada, Rut Bajer, da se kandiduje za Gradsko veće, i ona je izabrana za naše petočlano veće, novembra 2013. godine. Naš komšiluk je želeo da Rut bude izabrana kako bi nam pomogla u vezi sa problematičnim investitorom koji je polako praznio nekada nastanjene komercijalne zgrade nedaleko od naših domova. (Ono što je čudno je da uništavanje komercijalnih nekretnina na kraju podiže porske olakšice za investitore u Mičigenu). Međutim, mi smo takođe želeli da se Rut pozabavi onim što je ona kao ekonomistkinja rada prepoznala kao veliku nefinansiranu penzijsku obaveznu grada. Grad je imao dug koji se bližio cifri od 200 miliona dolara, što je ogromno dugovanje koje su vladina knjigovodstvena pravila onog vremena našim gradskim čelnicima omogućila da gurnu pod tepih.

Potom je stigla ogromna ledena oluja na zimsku ravnodnevnicu 2013. godine. Naša elektrodistribucija, Odbor za vodu i struju (BWL) u Lansingu, u vlasništvu je susednog grada Lansinga, a prema zakonima države Mičigen, kao javno komunalno preduzeće, ono ne podleže tipičnim državnim zakonima. Kao takav, Odbor za vodu i struju nije se potrudio da poseče i održava veći deo drveća u našem kraju preko sto godina, tako da živimo u gradu punom starog drveća. Ledeni oluja je uništila veći deo elektromreže. Nedelju dana kasnije, dok je na hiljade nas živelo u jezivo niskim temperaturama i sa popucalim cevima, Odbor je i dalje imao

mali broj manjih ekipa koje su radile na sanaciji problema, bez rešenja problema na licu mesta. Rut, moj suprug, i ja organizovali smo i održali protest. Pozvala sam postojeće lokalne medije da pokriju protest. Izgleda da nije bilo sumnje da je medijski rad – koji sam uglavnom organizovala ja zahvaljući svom iskustvu u interseks aktivizmu – ono što je bilo potrebno da bi se dovele komunalne ekipe koje su bile pozvane da pomognu. Bez medija, kako sam saznala, gotovo je nemoguće obratiti se moćniku i kritikovati ga, u ovom slučaju, to je bio Odbor za vodu i struju.

Užas izazvan ledenom olujom bio je samo poslednja kap u čaši: u tom trenutku, grupa nas shvatila je da bismo bez prave novinske agencije u Ist Lansingu, nastavili da trpimo stanovništvo koje nema pojma šta se oko njih dešava i vladu i vladino komunalno preduzeće koje smatra da je imuno na proveru i kritike naroda, kao i na narodni protest ili zahteve za ispravljanje situacije. Procenila sam da, uzeveši u obzir moje iskustvo – istorijski istraživački rad na ozbiljnim kontroverzama, rad sa nacionalnim i međunarodnim novinskim agencijama na izveštavanju i kolumnama, i pomoć u vođenju neprofitnog Udruženja interseks osoba Severne Amerike – mogu da pronađem način kako da vodim takvu grupu.

Deo moje inspiracije za osnivanje Informacija Ist Lansinga – na lokalu poznate kao „ELi” – odnosio se na Arapsko proleće 2010. godine. Tokom ovog perioda, antivladini demonstranti u Tunisu, Libiji, Siriji, Egiptu, i drugim zemljama, ne samo da su se okupili i skrenuli pažnju na nezadovoljstvo i svoje zahteve, već su se koristili i tehnologijom mobilnih telefona da pažljivo dokumentuju – kao građani reporteri – sve ono što se dešavalo. U vreme kada sam radila na osnivanju ELi-ja, istraživački novinar Dejvid Kar (tada s bazom u *Njujork tajmsu*), aktivno je govorio o Arapskom proleću kao primeru „građanskog novinarstva”, fenomenu u kom obični građani kombinuju modernu tehnologiju i tradicionalnu vrednost slobode štampe (pravo naroda da zna šta se dešava) kako bi prenosili i pružali istinite vesti. Po rečima Metjua Ingrama, Kar je verovao u „moć koju internet ima da vrši samoregulisanje”, uprkos „dolini beznađa u koju su mnoge novine upale po njegovom mišljenju” (Ingram 2012).

Kontinuirano propadanje lokalnih vesti u Americi je sada već dobro dokumentovano, posebno su to dobro radili Saliven u Vašington postu (Sullivan 2020) i Penelopi Mjuz Abernati, profesorka novinarstva i digitalne medijske ekonomije na Univerzitetu u Severnoj Karolini. Istraživanje koje je sprovedla Abernati pokazalo je da su Sjedinjene Američke Države od 2004. do 2018. godine, izgubile oko 1800 novina. Do 2018, Abernati otkriva, „Imamo na stotine, ako ne i hiljade zajednica u opasnosti da postanu izolovane pustoši bez novina. Od 3143 okruga u SAD, 200 njih nema nijedne novine. Još 1449 okruga, koji se po veličini kreću od nekoliko stotina stanovnika do više od milion, ima samo jedne novine, obično je to nedeljnik... Stanovnici novonastalih američkih novinskih pustoši često su najranjiviji građani. Oni su generalno siromašniji, stariji i manje obrazovani od prosečnog Amerikanca” (Abernathy 2018).

Od sprovođenja istraživanja, pandemija Kovida-19 samo je ubrzala stopu propadanja novina (Hare 2021).

Istraživači su otkrili ozbiljnu štetnost po zajednice kojima nedostaju posvećene lokalne novinske agencije. Trio finansijskih istražitelja - Peng-dži Gao, Čang Li i Dermot Marfi - izveštavaju 2020. godine u *Journal of Financial Economics* da gubitak novina u jednom gradu ima direktan finansijski uticaj na poreske obveznike. „Nakon zatvaranja novina, troškovi opštinskih pozajmica skočili su za od 5 do 11 bodova, što je opštinu koštalo dodatnih 650.000 dolara po izdavanju obveznice. Ova posledica je uzročne prirode i nije vođena inherentnim ekonomskim uslovima.“ Šta je uzročni lanac? Rezultati ovih istraživača „pokazuju da lokalne novine pozivaju svoje vlade i upravu na odgovornost, održavaju troškove opštinskih pozajmica niskim i konačno štede novac lokalnih poreskih obveznika.“ I zaista, Gao i ostali beleže da problem prevazilazi čuvanje ličnih novčanika: „Povezana akademska istraživanja u domenu političke ekonomije pokazuju da geografske oblasti sa smanjenim izveštavanjem medija u lokalnu imaju slabije informisane glasače i nižu glasačku izlaznost... na taj način uklanjajući podsticaj lokalnih političara da predano rade u ime svojih birača i izbornog okruga“ (Gao et al., 2020).

Nedostatak odgovornosti je bio problem na koji smo naišli u Ist Lansingu kada smo se okupili da oformimo građansku informativnu brigadu. U to vreme, postojao je aktivan diskusioni forum o lokalnoj politici, nazvan Odgovor javnosti, na kom su neki kritičari objavljivali svoja otkrića. Mnogi gradovi nemaju čak ni to. Međutim, problem je bio taj što su na Odgovoru javnosti pomenuti kritičari svoja istraživanja objavljivali kao duge i zajedljive postove, što je uticalo na to da mnogi koji bi se inače uključili u diskusiju od toga odustanu.

Bila sam ubeđena da je ono što nam treba više nešto poput starih dobrih novina - ali u onlajn formi, kako bismo uštedeli novac - i na kojima bi najpre radili volonteri, opet kako bismo uštedeli novac. Morala sam se složiti sa Karom da iako je moderna tehnologija uključujući i internet bila glavni razlog propadanja lokalnih novina, ista tehnologija bi nam omogućila da stvaramo prave vesti za delić tradicionalnih troškova, oslobađajući nas od teške ekonomije koja je urušavala mnoge starije novinske agencije. Razumela sam zašto Kar kaže da možemo da koristimo svoje mobilne telefone i kompjutere za stvaranje armije građana-reportera koji se bave lokalnim vestima i zašto smatra da je sadašnjost „zlatno doba novinarstva“ (Fresh Air 2011). I bila sam odlučna da moramo da pokušamo.

Naš prvi menadžer ELI-ja bio je Dadli „Smiti“ Smit, inženjer koji se upravo penzionisao u Dženeral Motorsu, i koji je tražio novi projekat. (Nas dvoje smo stari prijatelji.) Smiti i ja smo sastavili prijavu Poreskoj u kojoj tražimo da postanemo neprofitna dobrotvorna organizacija. Uz pomoć Tada Morgana, istog pravnika koji je tužio federalnu vladu prema Zakonu o slobodi informacija (FOIA) u moje ime, stvorili smo neprofitnu korporaciju u Mičigenu, registrovanu na moj dom (kao što je to bio i slučaj sa Udruženjem interseks osoba Severne Amerike nekoliko godina

ranije). Prvi Upravni odbor uključivao je mene, bivšeg gradonačelnika Ist Lansinga i penzionisanog komercijalnog bankara, Viktora Lumisa (jedan od retkih primera republikanaca u Ist Lansingu), profesora prava na Univerzitetu u Mičigenu i stručnjaka za Prvi amandman, Majkla Lorensa, i profesora prirodnih nauka na Univerzitetu u Mičigenu, Stivena Tomasa, stručnjaka za digitalno obrazovanje. Veb sajt podršku nam je uglavnom pružala kompjuterska tehničarka Lisa Lis, koja je volontirala, kao što su to radili i mnogi drugi. En Nikols, komšinica koju sam upoznala zahvaljujući predlogu projekta o razvoju, postala je glavna urednica nakon Smitija, a En i ja smo vodile ELi mnogo godina pre nego što smo ga predale mladima.

Od samog početka, osmislile smo ELi kao mesto gde bi ljudi mogli da dođu i dobiju činjenice, a ne naša mišljenja. Želeli smo da to bude eksplicitna alternativa mestima na kojima biste mogli da naidete na dogmatične rasprave koje se survavaju u zajedljive i zlobne komentare. ELi nikada nije objavljivao, niti objavljuje komentare, pisma uredniku, ili kolumne na svom veb sajtu, ni u svojim štampanim izdanjima. Jedini „editorijali“ koje ELi objavljuje potpisuje uprava i u njima objašnjavamo šta radimo i naše odluke o kontroverznim pitanjima. Ove kolumne se zovu „Vaš ELi“ čim želimo da stavimo do znanja da ELi pripada ljudima Ist Lansinga, ne nekom pojedincu ili neprofitnoj korporaciji.

Pored toga što ljudima donosimo vesti, od početka smo odlučili da ćemo ELi koristiti za podučavanje drugih njihovim pravima u pristupu vladi, i da ćemo ih učiti tome zašto treba da žele činjenice, čak i kada će im zbog tih činjenica biti neprijatno ili kada će ih ljutiti. Nastojali smo da ih naučimo da na ispravke u novinama gledaju kao na znak *snage*, a ne slabosti. (Još uvek se sećam žene koja mi je rekla da više veruje Magazinu Ist Lansinga nego ELi-ju, „jer oni nikad ne objavljuju ispravke!“) Takođe smo podsećali ljude da i vladi saopšte šta misle o našim otkrićima, a ne samo nama.

Zato što je ELi priznata javna neprofitna organizacija, doprinosi radu su oslobođeni od poreza do mere dozvoljene zakonom. To motiviše davanje donacija, ali i pomaže ljudima da shvate da je naš posao javni servis zasnovan na misiji (cp. Konieczna 2018). Godine 2015, naše prve kalendarske godine rada, ELi je dobio oko 37.500 dolara u donacijama i potrošio oko 32.500 dolara. Sistem se s vremenom izgradio i danas je većina osoblja plaćeno, umesto da rade volonterski. Godine 2021, ELi je dobio 185.300 dolara u donacijama od pojedinaca i 15.000 dolara od nacionalne filantropske kampanje NewsMatch, što je prihod od nešto malo preko 200.000 dolara. Troškovi su iznosili 203.000 dolara. Osamdeset šest do devedeset procenata troškova regularno ide na plaćanje lokalaca.

Kolika je populacija kojoj ovaj servis služi? Populacija Ist Lansinga, prema popisu iznosi nešto malo ispod 50.000 stanovnika. Zapravo, samo oko 20.000 nas živi ovde tokom cele godine; ostali su studenti Univerziteta u Mičigenu. Međutim, čitaoci ELi-ja su disproporcionalno ljudi za koje su osnivači ELi-ja smatrali da će im vesti najviše trebati: oni koji



stalno tu žive i poreski obveznici, ljudi koji će pre svih glasati na lokalnim izborima. Danas je ELi prepoznat kao izuzetno sredstvo i prednost zajednice. Lokalni advokat koji radi sa investitorima mi je rekao da svoje klijente posebno upozorava na rad u Ist Lansingu: da će se zbog ELi-ja prema njima ponašati pravično, ali uz poseban javni nadzor (tako da se ne „glupiraju” s nacrtima).

ELi nudi nestranačke informacije tokom izbora, donoseći informacije glasačima do kojih ranije nije bilo lako doći, uključujući i glasačke podatke o zvaničnicima o kontroverznim pitanjima, analize finansiranja kampanje, i odgovore na pitanja naših čitalaca upućena kandidatima. Kao što smo se i nadali, rad na našem veb sajtu imao je nemerljiv uticaj na lokalnu demokratiju; glasačko telo na izborima za Gradsko veće (koji se dešavaju onih godina kada nema izbora na federalnom nivou) se uvećalo, i kandidati su svesni da je takmičenje na izborima sada nešto mnogo ozbiljnije od toga ko ima najlepší letak.

Verujemo da je izveštavanje našeg sajta ono što je 2015. godine dovelo do pre toga retke smene gradonačelnika, posebno kroz izbore na kojima je Rut Bajer (osoba koju sam nagovarala da se kandiduje) učestvovala u debati sa tim gradonačelnikom gde su razgovarali o tome da li gradski penzijski fond bez sredstava znači finansijsku krizu. Glasači su odlučili da predstavlja, smenom gradonačelnika koji je tvrdio da je godišnji budžet ono što je zaista važno, i na kraju, 2018. godine zakonom uveo dvanaestogodišnji opštinski porez kao rešenje za ispražnjen penzijski fond.

U međuvremenu, tamnopute osobe u Ist Lansingu su već neko vreme prijavljivale da ih policija ovog grada zaustavlja zbog toga što „voze dok su Crnci”, ali bile su potrebne godine izveštavanja našeg sajta o policajcima i njihovom radu u Ist Lansingu da najzad dobijemo podatke o ovom problemu. Podaci su pokazali da policija Ist Lansinga mnogo češće zaustavlja Crnce od belaca, da ih češće hapsi, i protiv njih češće koristi silu. Nekoliko meseci pre nego što je Derek Šovin, policajac iz Mineapolisa ubio Džordža Flojda, ELi je objavio vest povezujući priče dvojice Crnaca koji su navodno bili podvrgnuti preteranoj upotrebi sile od strane istog policajca iz Ist Lansinga, a naš je izveštaj doveo do: iznenadnog penzionisanja šefa policije jednog nedeljnog jutra; izuzetnih (i izuzetno dobro informisanih) protesta kakve ranije nismo viđali; istrage koju je sproveo nezavisni tužilac (koji je oslobodio optuženog policajca); i na kraju do formiranja građanske komisije za nadzor rada policije. Ovo izveštavanje vodila je Kristin Rut, koja se kasnije prebacila sa pokrivanja rada policije i penzija za ELi, na rad u volonterskoj lokalnoj vladinoj komisiji koja nadgleda rad policije.

Godinama se dešavalo da se probudim i pronađem dokumenta anonimno ubačena kroz otvor za poštu na mojim ulaznim vratima. ELi je postao sredstvo koje su lokalci shvatili da mogu da koriste kada žele da se obrate sugrađanima sa svojim problemima, i znaju da će biti saslušani. ELi-jev reporter, Endru Grejem, objavio je priču na primer, o čoveku



arapskog porekla koji je nepravедno optužen od strane policajca iz Ist Lansinga za silovanje belkinje. Slučaj je uključio članicu Gradskog veća koja je kritikovala policijsku upravu zbog njihovog saopštenja za koje je kazala da suštinski predstavlja optužbu da je čovek silovatelj. Vođe Islamskog centra u Ist Lansingu formalno su se zahvalile ELi-ju za sav rad na ovoj temi.

A da ne bi izgledalo da je ELi antipolicijski nastrojen, treba napomenuti da su se policajci koji ne predstavljaju vrh policijske uprave obratili našim novinarima kada su se gradski čelnici ophodili loše prema njima. Na primer, nakon što su nam se obratili policijski sindikati, novinar ELija, Al Hargrejev, predstavio je stav sindikata na temu zašto policajci zaslužuju donacije u vezi sa Kovidom-19 koje bi inače otišle na akcije kao što su doterivanje Opštinske zgrade i kulturnog centra. Više policajaca bili su izvor za izveštavanje na ELi-ju, izveštavanje koje je zauzvrat doprlo do donosioca odluka i pružilo im informacije koje im inače ne bi bile na raspolaganju.

Zaposleni u gradu su nam se obratili u slučaju u kom je devetoro radnika fabrike koja se bavi preradom otpadnih voda tužilo Grad zato što su čitavih sedam godina bili izloženi azbestu, pošto je nezavisni izvođač radova obavestio Grad o ozbiljnoj opasnosti u fabrici. Tužba je takođe pokazala da je veliko izlivanje žive u fabrici zataškano, da je čišćenje loše urađeno, i da su radnici, a moguće i stanovnici bili izloženi ovoj opasnoj hemikaliji. U slučaju problema u fabrici za preradu otpadnih voda, pozvala sam se na Zakon o slobodi informacija kako bih dobila oko 900 stranica materijala, i tu priču sam pokrivala nekoliko godina, vrativši se do trenutka kada je gradski menadžer otpustio Troja Vilijamsa, glavnog uzbunjivača u ovom slučaju.

Odlučujući u slučaju devetoro fabričkih radnika, Sud u Mičigenu je presudio u korist Grada, i u saopštenju izjavio, „Zaista je neverovatno da su nadzornik održavanja i upravnik fabrike bili toliko neinformisni o tome kako da postupaju sa opasnim supstancama oko kojih oni i njihovi radnici rade. Kao što je to bio slučaj sa fabrikom za preradu otpadnih voda i njenim kršenjem statuta u pogledu materijala koji sadrži azbest, vlasti su ispravno osudile i kaznile Ist Lansing jer nisu imali plan za hitne slučajeve za tretiranje izlivanja opasnih supstanci, jer radnike nisu obavestili o ozbiljnom izlivanju žive, i nisu pravilno očistili živu koja se izlila.“ Valja napomenuti da iako se tužbe ponekad završe kompenzacijom za naneseu štetu, često je ono što je zaista važno oštećenima zapravo to da budu viđeni, saslušani, i da ih drugi podrže. To se dešava uz pomoć štampe i medija.

Rad na veb sajtu nas je zaista naučio kritičkim vezama između onih sloboda navedenih u Prvom amandmanu: slobodnog praktikovanja religije, slobode govora, slobode medija, „prava ljudi da se slobodno okupe, i da od vlade zahtevaju da odgovori na pritužbe i ispravi greške.“ Pre rada na sajtu, mislila sam da su ova prava diskreciona. Tokom nekoliko godina rada za moju zajednicu, shvatila sam kako sloboda štampe čini

temelj svih ostalih sloboda, kako naša organizacija formira sponu putem koje ljudi mogu da komuniciraju i bezbedno traže pomoć od četvrtog staleža onda kada vlada zakaže ili kada im preti - ili čak i kada im aktivno nanosi nepravdu. Osoba tehnički može da ima prava zagarantovana Prvim amandmanom, ali kada ne mogu da shvate kako da smrdljive odvođe poprave nakon godina i godina mučenja, tu na scenu stupa novinska agencija poput ELi, koja im pomaže da shvate kako i zašto da organizuju miran protest, kako da dođu do donosioca odluka, i kako da dobiju pomoć nakon novca koji će možda biti iskorišćen, a možda i ne, na rekonstrukciju septičkih jama.

Jedna od najvažnijih usluga koje imamo u ELi-ju je provera glasina. Paradoks sadašnjice leži u tome što nam deluje da je pristup „informacijama” veoma lak, a saznati šta je zapravo tačno može da predstavlja veliki izazov. Nema razloga da mislimo da su novinari u dobu pre interneta generalno proizvodili tačnije i preciznije novinske izveštaje, u odnosu na ono što se proizvodi danas. Ali, eksplozija brzih i lako dostupnih informacija i izvora predstavlja zbrku dok pokušavamo da razaberemo kome i u šta da verujemo. Ljudi se ovde redovno okreću ELi-ju kada čuju glasine o mladim ženama koje su otete kombijem i prodate u belo roblje (netačno), o pronađenim telima (ponekad tačno), ili korupciji među zvaničnicima (što je na sreću ovde retkost).

ELi je takođe otkrio i čak podstakao politički diverzitet za koji ranije nismo čuli. Potrudili smo se da kroz Savetodavni odbor naše zajednice dovedemo ljude koji su politički desno ili su centar među druge lokalne manjine, kako bismo bili sigurni da ozbiljno pristupamo široj perspektivi. Naš tim je otvoreno radio na zapošljavanju relativno konzervativnih reportera, kako bismo zaista pokušali da izbalansiramo levu orijentaciju grada u kom živimo. Uvek mi je drago kada od čitalaca čujem da jednostavno ne mogu da odgonetnu kakvu politiku ELi zastupa. Odgovorim im da smo za demokratiju i za činjenice.

Uzmemo li u obzir kako sam ovde stigla, verovatno ne iznenađuje što se moje izveštavanje za ELi fokusira na velike planove o razvoju i rekonstrukciji, uključujući javno-privatne ugovore u kojima se na stotine miliona dolara skreće sa regularnih poreskih vlasti kako bi se omogućio privatni razvoj. Možda je najčudniji slučaj koji se tiče građevinskog zemljišta o kom sam izveštavala bio slučaj u kom Grad odlučuje da putem tendera preko iBeja proda zemljište u vrednosti od milion dolara špekulantima u industriji marihuane, a da prethodno nije javno objavio tender. U drugom slučaju, u kom sam uporno pratila problematično finansiranje putem povećanja poreza i šemu obveznica, investitori su podigli veb sajt i održali konferenciju za medije kako bi kritikovali i potkazali moje izveštavanje kao „opasni aktivizam”. Upravni odbor ELi-ja odgovorio je jednim oštro sročnim pismom, a čitaoci ELi-ja su poslali dodatne donacije (i nekoliko flaša pića za mene).

U međuvremenu je investitor čije me je problematična prošlost privukla Gradskom veću najzad pokrenuo tužbu protiv mene i ELi-ja 2021,

nakon što smo izvestili da je protiv njega na federalnom nivou bila podignuta optužnica povodom osam krivičnih dela, uključujući bankarske i hipotekarne prevare. Sudija okružnog suda koji je na kraju bio dodeljen ovom slučaju klevete, ispoštovao je naš zahtev da se slučaj odbaci – složila se sa argumentom našeg advokata da tužioci nisu predstavili lažne tvrdnje koje smo ja ili ELi izneli – međutim, čak i pošto se investitor izjasnio krivim po jednoj tački optužnice, a to je krivično delo utaje poreza, ipak je uložio žalbu na slučaj klevete. (Ta presuda još nije doneta). Neke države imaju zakone koji se tiču SLAPP tužbi (strateških postupaka protiv učešća javnosti), koji finansijski destimulišu frivolne tužbe podignute protiv građana koji otkrivaju i iznose izazovne materijale i tvrdnje. Nažalost, Mičigen nije jedna od tih država.

Takođe nam je aktivno prećeno i bili smo napadani od strane zvaničnika iz gradske vlade. Izveštavali smo o tužbi koja se ticala krivičnog dela prevare na federalnom nivou, a koja je podneta protiv Grada od strane lokalnog aktiviste, Fila Belflaja i Ministarstva pravosuđa zbog upotrebe javnih sredstava za izgradnju skupog potpornog zida na privatnom posedu advokatske firme koja je pod ugovorom angažovana kao Gradski tužilac Ist Lansinga. Nakon brojnih izveštaja ELi-ja u kojima smo pisali o čitavom problemu, Gradski tužilac nam se obratio pismenim putem i pretio tužbom. (Mi se nismo povukli, a oni nas ipak nisu tužili).

Takođe sam na ELi-jevom veb sajtu izveštavala o svom otkriću da je gradski pravilnik za protivpožarnu inspekciju na novim gradilištima zastareo i da se Grad ne pridržava zakona, niti da vodi evidenciju o određenim protivpožarnim inspekcijama. Gradski menadžer je koristio veb sajt Grada da tvrdi kako je naše izveštavanje netačno, iako je naš rad prošao sve provere. Zapravo, kada je Grad dobio novog Gradskog tužioca (nakon otpuštanja tužioca koji je bio suvlasnik imovine na kojoj se nalazio potporni zid), od Veća je zatraženo da popravi i ažurira protivpožarni pravilnik i Grad je počeo da vodi evidenciju o protivpožarnoj inspekciji, na taj način opravdavajući naše izveštavanje. Vredi napomenuti da su u slučaju požara u Kuli Grenfel u Londonu 2017, u kom je poginulo preko 70 osoba, pre nego što je požar izbio, stanari vodili blog u kom su izveštavali o zabrinutosti zbog bezbednosti, kao i zabrinutost zbog potencijalnog opasnog požara. Barem dvema od stanara, Merijem Elgvari i Nadi Čuker prećeno je tužbom zbog onoga što su pisale. Obe su poginule u požaru, imale su 27 i 33 godine (Osborne 2017). Ne tvrdim da se Ist Lansing ikada suočio sa istim nivoom rizika od požara; ne mislim da je to slučaj. Ali London nije baš zaostao i nerazvijen grad u pogledu protivpožarnih pravilnika. Svi treba da budemo obazrivi prema sistemima za zaštitu od požara koje naše uprave nude. Novinari spašavaju živote i ponekad u tom procesu rizikuju svoje. Nobelova nagrada za mir prepoznaje značaj ove tvrdnje, pa je 2021. godine nagradu dodelila novinarima.

Kada sam osnovala ELi, nikada nisam očekivala da ćemo otkriti priče koje smo otkrivali. Ist Lansing je izgledao kao uspavani fakultetski gradić, koji se samo povremeno budi zbog velike fudbalske utakmice ili

velike građevinske šeme koja zapravo nikad ne bi ni počela. Ali, istina je da ako imate novine, ljudi će vam se obratiti sa svojim pričama o kojima treba izvestiti. I prosto praćenje rada Gradskog veća, Komisije za planiranje, Školskog odbora, i nedeljnih izveštaja policije značiće mnogo važnih vesti, koje bi ostale nepoznanica jer niko o njima ne bi pisao.

Tim veb sajta ELi je predano radio i trudio se da ostane nestranačko glasilo, da se zalaže samo za vrednosti za koje smatramo da svi očekuju od nas, kao njihovog lokalnog tima, da se zalažemo za: transparentan rad vlade i njenu pravičnost. Da bismo bili sigurni da se ljudi ovde slažu sa uredničkim timom ELi-ja da su to razumne vrednosti, imamo naš Svetodavni odbor iz zajednice, anketiramo našu čitalačku publiku, i održavamo javne debate „o onome što nam je važno.“ Objavljujemo izveštaje o transparentnosti o našim приходima i rashodima, i ozbiljno razmatramo pritužbe, sugestije i pitanja. Samo 2021. godine odgovorili smo na preko 150 pitanja čitalaca, najviše zahvaljujući glavnoj urednici, Emili Džoan Eliot.

U ELi-ju smo ponekad vodili duge uredničke sastanke gde smo razgovarali o tome kako pristupiti temi na nestranački način. Na primer, kada je Ričard Spenser došao da govori u Ist Lansingu, u iznajmljenom prostoru Univerziteta u Mičigenu, mučili smo se oko toga kako da opišemo njegovu političku poziciju, i na kraju smo se dogovorili da je to „beli nacionalista“, termin za koji smo smatrali da će i njegove pristalice i protivnici smatrati preciznim. U slučajevim kada imamo jednog kandidata za izbore koji se izdvaja - na primer, kada smo saznali da se jedan kandidat za Školski odbor služio lažima prilikom popunjavanja prijave za članstvo u Odboru, i kada smo saznali da je jedna članica Gradskog veća prekršila lokalne, državne i federalne zakone tokom svoje kampanje - dugo smo razgovarali o tome kako da prenesemo vest, a da pritom namerno ne pomognemo, niti odmognemo nijednom pojedinačnom kandidatu. Kada prenosimo ove najteže od najtežih vesti, često imamo i kolumnu „Vaš ELi“ u kojoj objašnjavamo svoj način rezonovanja, i uvek pozivamo čitaoce da s nama podele svoje mišljenje.

Borili smo se žestoko oko pitanja transparentnosti vlade, pružajući pomoć našim čitaocima da shvate da imaju pravo pristupa javnim dokumentima i javnim sastancima. Naš tim je podneo veoma mnogo zahteva na osnovu Zakona o slobodi informacija, da je pre nekoliko godina Gradska vlada odlučila da objavi zapisnik o svim podnetim zahtevima na osnovu Zakona o slobodi informacija, s namerom da nas prozove i osramoti. Međutim, mi smo se oduševili ovim potezom, jer su nam na taj način omogućeni tragovi i izvori. Naučili smo ljude kako da koriste Zakon o slobodi informacija, i ponekad smo podnosili zahteve u njihovo ime, pružajući na taj način političku zaštitu. Od osnivanja ELi-ja, transparentnost je od strane naših čitalaca označena kao večita tema u trkama za Gradsko veće, što shvatamo kao znak da su ljudi ovde počeli da shvataju svoje pravo na pristup i ispravku nepravde.

Primarni cilj ELi-ja, a to je pružanje vesti, očigledno je postignut. Međutim, ono što sam oduvek smatrala jednako važnim ciljem takođe je postignuto: a to je cilj motivisanja i uključivanja šire zajednice u žive diskusije o epistemologiji demokratije. Tokom perioda od skoro osam godina, ELi je formirao kritičku sponu diskusija - razgovora koje smo ponekad namerno gurali - o tome šta čini vesti, ko treba da prenosi vesti, šta čini jedan novinski izveštaj spremnim za objavljivanje, šta čini adekvatni kontekst i proveru činjenica, o odnošenju prema konfliktu interesa, i o tome ko plaća proizvodnju vesti. Preko 150 članova zajednice bili su reporteri ELi-ja i pridržavali se naših standarda. Još stotine njih učestvovali su na druge načine, kroz volonterske službe kao savetnici, kao učesnici javnih diskusija i istraživanja. U Ist Lansingu smo imali ono što bih nazvala „medijskom pismenošću za večerom“, gde srednješkolci koje smo angažovali (i obučili u okviru našeg programa „Letnja škola novinarstva“) razgovaraju o svom radu sa svojim porodicama, a starije osobe koje za nas izveštavaju dele svoje izveštavanje sa svojom decom i unucima.

Ostale novinske operacije širom SAD pronašle su sličnu korist od uključivanja lokalaca u proizvodnju vesti. Gradska uprava u Čikagu na primer, obučava i plaća građane Čikaga „da nadgledaju rad lokalne vlade i doprinesu zajedničkom fondu građanskog znanja,“ i pomaže u osnaživanju ljudi da se uključe u svoje vlade (videti [citybureau.org/#whi-we-are](http://citybureau.org/#whi-we-are)). Podelila sam iskustva i materijale sa inicijativama sličnim našem veb sajtu koje se mogu naći širom SAD i Kanade, i mnoge od ovih grupa ispoljavaju slično uzbuđenje u vezi sa upotrebom lokalnih start-up organizacija koje se bave vestima koje proizvode lokalci, na taj način premošćujući jaz i aktivirajući uključenost građana koji su pravilno infomisani.

Konvencionalno obrazovani novinari koji vide ono što radimo u ELiju budu zbunjeni ili im bude neprijatno. Činjenica da vodimo novinsku agenciju čitavog grada za manje od plate gradskog menadžera ne izgleda niti sluti na dobro za budućnost novinarstva u smislu posla koji je pristojno plaćen. A ideja da osobe koje nisu završile novinarstvo mogu da se bave izveštavanjem takođe deluje zastrašujuće. Međutim, veći deo lokalnog izveštavanja je jednostavan i ne zahteva složenu obuku. Ne treba mnogo na primer, da bi se neko naučio kako da izveštava sa otvaranja novog poslovnog poduhvata, kako preneti ono što se desilo u Odboru za arhitekturu, ili kako intervjuisati neke lokalne stručnjake i izvestiti o tome zašto imamo toliko tvorova po svojim dvorištima ove godine.

Teže zadatke - istraživački rad - preuzimaju na sebe oni od nas koji imaju više odgovarajućeg obrazovanja i iskustva. ELi-jev najnoviji vodeći reporter gradske redakcije, Endru Grejem, nedavno je diplomirao novinarstvo na Univerzitetu u Sirakuzi. (Ovde je odrastao i radio za nas leti, tokom raspusta i dok je studirao.) Kristin Rut, koja je preuzela veći deo izveštavanja za ELi o penzijskom dugu i policiji, ima master diplomu iz ekonomije sa Američkog univerziteta i decenije iskustva pokrivaajući afrički i afro-američki aktivizam, a radila je i kao arhivatorka koja je pratila pokrete za rasnu pravdu. Istorija i novinarstvo su bliska polja u smi-

slu metodologije, tako da sam se koristila veštinama iz svoje primarne profesije u svom novinarskom radu. Isto važi i za Emili Džoan Eliot koja je početkom 2022, preuzela vođstvo u ELI-ju od mene. Emili je doktorirala na sovjetskoj istoriji na državnom Univerzitetu u Mičigenu i često se sa mnom šali kako je dobijanje informacija iz sovjetskih arhiva bilo prelako u poređenju sa dobijanjem informacija o godišnjem ubijanju jelena od gradske uprave Ist Lansinga.

I dok ELI nikada nije imao kancelarijski prostor i više je odavao utisak „Svemirske krstarice Galaktike“, tim se ponosi svojom profesionalnošću i misijom da služi zajednici. I smatram da profesionalni novinari treba da shvate da ELI ne predstavlja pretnju njihovom svetu, već da posao koji mi obavljamo podstiče poštovanje prema dobrom novinarstvu koje na kraju seže mnogo dalje od granica našeg grada. Mnogi ELI-jevi donatori su mi rekli da zato što smo proveli godine objašnjavajući im zašto je dobro novinarstvo važno za demokratiju i zašto košta, oni se sada pretlaćuju i doniraju drugim novinskim agencijama u regionu, državi i širom SAD.

Jedan mi je rekao, „Sada sam se zahvaljujući ELI-ju pretplatio na *Washington post*.“ Danas se ELI smatra voljenim resursom zajednice - i to je važno zato što to znači da su ljudi ovde vremenom shvatili da je slobodna štampa odnosno slobodni mediji nešto što treba da neguju, štite, podržavaju i čega treba da budu deo. I dok možda ne delujemo kao tradicionalno glasilo u smislu budžetskih izdataka ili naših zaposlenih, naš rad održava veru u novinarstvo.

Po mom mišljenju, najveća pretnja s kojom se i dalje suočavamo predstavlja opasno zamagljivanje vesti i mišljenja svuda oko nas, i s tim u vezi upotreba onoga što liči na novinarstvo u cilju izvršavanja stranačkih političkih agendi. Kako živim u Mičigenu, jednoj od kolebljivih država u kontekstu predsedničkih izbora, ovde primećujemo stvaranje nečega što *liči* na nestranačke, neprofitne novinske agencije, ali su u stvari PR produžene ruke demokratskog ili republikanskog nacionalnog odbora. Ove agencije aktivno odvlače čitaoce i donacije od istinski nestranačkih agencija poput *Bridž Mičigena*, koja neumorno prati i nadzire obe strane.

A na nacionalnom nivou, nezavisne novinske agencije redovno mešaju vesti i mišljenja - pa čak i „sponzorisan sadržaj“ (plaćene reklame koje izgledaju kao nezavisno novinarstvo) - na načine koji pasivno treniraju korisnike da misle da je svaka vest zapravo mišljenje, a da je mišljenje na neki način vest. *Si-En-En (CNN)*, na primer, redovno ima naslove u kojima se pominju njihovi novinari kao subjekti, kao da to što *Džim Akosta* intrevjuiše Predsednika Trampa predstavlja priču dana. (Ispitivanje izabranog zvaničnika od strane novinara ekvivalentno je radnji poput pranja veša i na taj način novinska agencija treba i da ga percipira.)

Društveni mediji otežavaju ovaj problem jer oni motivišu ljude da vesti tretiraju kao nešto na šta treba da reaguju emotikonima - s prstom nagore, srcima, ljutitim licima, i slično; vesti funkcionišu više kao nešto što stimuliše, umesto da informiše - stimulant koji motiviše i izaziva reakcije koje se potom koriste, od strane onih koji prikupljaju podatke na druš-

tvenim medijima, kako bi uvećali profit „slobodnih“ platformi usmeravanjem reklama. Ono što nalazimo u situaciji s ELi je to da preko polovine naših čitalaca dobija naše vesti putem Fejsbuka – brojka koja je u skladu sa drugim operacijama lokalnih vesti – umesto da ih dobijaju direktno s našeg veb sajta, iz štampanih izdanja ili njuzletera koji se šalju imejlom. Zašto je ovo važno? Zato što Fejsbuk vrši hiperkontrolu onoga što naši čitaoci od našeg rada tamo vide. Jasno se sećam dana kada je komšinica naletela na mene i rekla, „Šteta što više ništa ne objavljujete.“ Ono što se desilo je to da je Fejsbuk odlučio da ona više „ne mora“ da vidi naš materijal tokom jedne kampanje Fejsbuka čiji je cilj bio da „pomogne“ svojim korisnicima tako što će im pružiti više objava od „porodice i prijatelja“, a manje objava koje su vesti. Većina ljudi ne shvata da platforme kao što su društveni mediji izgledaju kao utočišta za slobodu govora ali, kada potkopavaju rad novinskih agencija, one zapravo postaju mesta gde odgovorno građansko angažovanje odlazi da umre, neinformisano i pričajući u prazno.

Pa ipak, sve veći broj Amerikanaca koristi platforme društvenih mreža bez fajervola kao regularan izvor dobijanja vesti, gde se prema Centru za istraživanje Pju, do 2020. godine oko trećina Amerikanaca informiše na ovaj način (Shearer and Mitchell 2021). Ono što ovi ljudi verovatno ne shvataju je do koje mere Fejsbuk upravlja onim i određuje ono što će videti. Kada se Fejsbuk suočio s kritikama zbog toga što je na primer dozvolio upotrebu rasno diskriminirajućih reklama za stanovanje, postavio je algoritme kojima je pokušao da spreči dalju pojavu takvih reklama, i ti algoritmi su nam značajno otežali da s našim korisnicima na Fejsbuku delimo vesti o potencijalnoj diskriminaciji u pogledu stanovanja u Ist Lansingu. Često se dešava da nas kada pokušamo da prenesemo informacije o izborima ili vakcinaciji protiv Kovida-19, Fejsbuk botovi tretiraju kao izvore potencijalnih dezinformacija ili lažnih vesti i onemogućavaju da se naš rad deli normalnim kanalima. Dodajte tome značajan problem s kojim smo suočeni kada čitaocima ELi-ja koji koriste Fejsbuk kažemo da prikupljamo novac od čitalaca; Fejsbuk želi da novac prikupljamo samo kroz njihov servis za prikupljanje sredstava, tako da može da koristi te situacije da prikuplja i čuva ta sredstva, ali i da tokom tog procesa skupi još više informacija o našim čitaocima.

Prikupljanje sredstava predstavlja stalan izazov za našu organizaciju, kao što je to slučaj sa svim neprofitnim novinarskim operacijama. Amerikanci imaju tendenciju da na novinarstvo gledaju kao na nešto što je javni servis: kada poželiš da čuješ vesti, okreneš dugme i dobiješ ih. Kao sa čistom, svežom vodom koja dolazi kroz slavine i generalno pouzdanu električnu struju koja dolazi kroz utičnice, većina ljudi je naučena na neki način da očekuje mogućnost da lako dobiju sveže i pouzdane vesti – o velikim vremenskim nepogodama, o svojoj vladi, o kriminalu. Spemna sam da tvrdim da to što se Amerikanci prilično naljute na „medije“ kada misle da su od njih dobili neadekvatne ili pogrešne informacije, zapravo



pokazuje stepen do kog oni očekuju (i žele) da kvalitetno novinarstvo bude deo osnovnog okruženja.

Međutim, dok većina ljudi očekuje da plate za vodu i struju i uslugu interneta koji stižu do njihovih domova – ako ne direktno, onda kroz plaćanje stanarine – mnogi ne smatraju da je pružanje vesti nešto za šta treba da plate direktno onima koji ih proizvode. Oni očekuju da mogu da uključe svoje televizore, radio aparate, telefone ili kompjutere i da dobiju tačne vesti bez obaveze plaćanja. To je jedan od razloga zašto smo u ELi-ju umesto da koristimo model pretplate – koji deluje beznačajno – odlučili da obrazujemo našu zajednicu o tome zašto je dobro novinarstvo javni servis koji treba da cene kao što cene lokalnu banku hrane, centar za beskućnike, i centar za žrtve silovanja. Objašnjavamo da je naš model zasnovan na istoj osnovnoj premisi – da ljudi treba da uzmu ono što im je potrebno, i daju ono što mogu.

A oni od nas koji se bave neprofitnim vestima, bivamo u situaciji da moljakamo za sredstva na isti način kao što to rade lokalna banka hrane, centar za beskućnike ili centar za žrtve silovanja. Ali na neki način, čini mi se da to ima svoje dobre strane: na suptilan način ponavlja poentu da smo deo mreže javne sigurnosti koju ne finansira vlada (cp. Konieczna 2018). Mi nismo industrija koja baš najbolje funkcioniše – barem ne više – kao poduhvat koji donosi profit. Kao u slučaju sa obrazovanjem, ili s medicinom, sasvim je u redu imati neke privatne opcije, svi bi trebalo da imaju pravo pristupa kvalitetnim uslugama bez obzira na to mogu li to sebi da priušte ili ne.

Zabeležen je nedavni potez, koji ide u paru sa velikim federalnim donacijama kao odgovorom na pandemiju, a to je pronalaženje načina kako da vlada finansira lokalno novinarstvo. Kongres je razmatrao Zakon o održivosti lokalnog novinarstva, kojim bi se novinarima zaposlenim u lokalnim novinskim agencijama obezbedila milijarda dolara u poreskom odbitku na dohodak (Edmonds, 2021). Ja sam skeptična povodom ovog predloga. I dok je ideja ta da finansiranje postane podložno objektivnim ograničenjima – tako da u teoriji, jednom kada zakon bude donet, niko u vladi ne bi mogao aktivno da odlučuje koja organizacija će biti finansirana, a koja ne – izgleda verovatnije da će u praksi vladine donacije značiti i uplitanje vlade u rad osoba koje bi trebalo da budu nezavisni nadzirači rada vlade.

U ELi-ju pored izazova finansiranja, imamo i izazove u međuljudskim odnosima – problem međusobnog slaganja u Ist Lansingu dok obavljamo ozbiljan rad nadziranja i istraživanja. Ponekad stvari postanu veoma napeete, i u tim se trenucima pitam zašto sam svojim sugrađanima donela sukob. U relativno malom gradu kao što je naš, uvek će biti složenih odnosa ako imate relativno veliku, živahnu, novinsku operaciju koja predstavlja javni servis. Rut Bajer, prijateljica i komšinica koju sam nagovorila da se kandiduje za Veće pre nego što smo osnovali ELi, završila je tako što je postala gradonačelnica i osoba koja se žalila na rad ELi-ja one večeri kada je dala ostavku u Veću 2021. godine bez prethodne najave i u sred



sastanka. Dala je ostavku jer su novi članovi Veća – uključujući i onog koji je otišao sa pozicije reportera ELI-ja da bi se kandidovao za Veće – upravo glasali za davanje otkaza dugogodišnjem Gradskom tužiocu, onom koji je pretio da će nas tužiti. Pre nego što će dati ostavku, Bajer je počela da se žali kako nijedan drugi grad veličine našeg ne mora da se nosi sa nečim poput ELI-ja. Opušteno sam odgovorila: „Nema na čemu, i drugi put?”

Cilj je nositi se sa svim ovim stvarima s integritetom, znajući da to nije lako, i na način kojim se održava ono što su Očevi osnivači smatrali ključnom ulogom štampe – da bude „slobodna” od vlade, kako bi mogla da brani prava ljudi koja bi inače mogla biti prekršena i uskraćena.

Nakon sedam godina, kada pomislim na to šta je ELI postigao u našoj zajednici, kada pomislim na to šta znači imati „četvrti stalež” u Americi, često pomislim na ono što mi je moj sin Kepler Domurat-Susa rekao otprilike 2015, kada je imao petnaest godina. Kada je to rekao, samo što sam se vratila sa sastanka velikih posjednika i stanara i žitelja poput mene, čiji se domovi graniče sa okruzima u kojima žive studenti koji iznajmljuju nekretnine. Sastanak se desio zato što su vlasnici nekretnina pokušavali da ponište gradsku zabranu o vršenju radova na unapređenju njihove imovine, brinući se da bi ta unapređenja značila širenje poseda za iznajmljivanje studentima. Upravo pre samog sastanka, zaposleni u Veću postali su nenamerno naš zajednički neprijatelj zbog toga što su bili netransparentni u pogledu ključnog izveštaja. Ljuti i isprovocirani, nekoliko nas želeli smo da bojkotujemo sastanak. Predložila sam da umesto toga izbegnemo zvanično mesto održavanja i sastanemo se u lokalnom baru kako bismo razgovarali bez zaposlenih u Veću – da razgovaramo uživo kao vlasnici nekretnina i poseda koji dele zabrinutost i žele da porazgovaraju o nekim stvarima.

Vlasnici rančeva i farmeri na kraju su završili na piću održavši jedan veoma produktivan sastanak tokom kog smo mnogo bolje shvatili zabrinutost „druge strane”. Kada sam stigla kući, sin me je pitao kako je bilo, a ja sam mu odgovorila da smo bez zaposlenih u Veću koji pokušavaju da „moderiraju” diskusijom, imali jedan izuzetno produktivan razgovor. Delovalo je kao da smo se najzad pomerili s početne tačke ovog problema. U tom trenutku mi je on rekao sledeću stvar: „Ponekad demokratija najbolje funkcioniše bez vlade.”

Nikada mi nije palo na pamet da probam i zamislim demokratiju *bez* vlade. Ali kako sam tokom godina razmišljala o ovoj njegovoj opasci, shvatila sam da je jedan od načina da razumem Prvi amandman da zapravo razumem da su možda Očevi osnivači imali isti uvid: da bismo bili istinski slobodni, moramo da budemo sposobni da funkcionišemo izvan vlade, bez vlade, ili – kada je to neophodno – kao opozicija vladi. Imati slobodnu štampu i medije znači imati demokratski prostor bez (izvan) vlade. To znači imati slobodu govora koja je smisleno informisana, imati mogućnost mirnog protesta na delotvoran način, i imati mogućnost da se od vlade zahteva ispravljanje nepravde, uključujući i putem glasanja radi formiranja i postavljanja nove vlade.

Ako bi ljudi koji su vodili naveće novinske agencije u Americi svoj posao shvatali ozbiljno kao ljudi koji donose vesti stanovnicima Ist Lansinga, naša bi demokratija funkcionisala mnogo bolje i na mnogo bezbedniji način. Da bi se dobio taj nivo odgovornosti, trebaće nam više od korektivnih tužbi protiv „novinarskog” nemara, i više od regulisanja kompanija koje drže društvene medije a koje su opsednute profitom, i više od boljih zakona o etici i transparentnosti. Biće neophodno obrazovati ljude na lokalnom nivou o tome šta su vesti, i zašto treba da vide iskrene i odgovorne lokalne vesti kao kritičku sigurnosnu mrežu bez koje ne žele da žive. To će značiti naučiti ih zašto bi trebalo da žive u Prvom amandmanu, i da to rade namerno s ljudima koji imaju tendenciju da glasaju drugačije od njih.

*S engleskog prevela Milica Jeremić*

### Literatura

- Abernathy, Penelope Muse. 2018. *The Expanding News Desert*. Chapel Hill: University of North Carolina Press. [https://www.cislm.org/wp-content/uploads/2018/10/The-Expanding-News-Desert-10\\_14-Web.pdf](https://www.cislm.org/wp-content/uploads/2018/10/The-Expanding-News-Desert-10_14-Web.pdf)
- Dreger, Alice. 2016. *Galileo's Middle Finger: Heretics, Activists, and One Scholar's Search for Justice*. New York: Penguin Press.
- Dreger, Alice. 2018. I am a liberal. But I know Democrats in office are no better than Republicans. *The Guardian*, May 28, 2018. <https://www.theguardian.com/comment-isfree/2018/may/28/news-journalism-politics-democrats-republicans>
- Edmonds, Rick. 2021. A window of opportunity has at last opened for federal aid to support local journalism. *Poynter*, October 14, 2021. <https://www.poynter.org/business-work/2021/a-window-of-opportunity-has-at-last-opened-for-federal-aid-to-support-local-journalism/>
- Fresh Air. 2011. David Carr: The news diet of a media omnivore. *NPR*, October 27, 2011. <https://www.npr.org/2011/10/27/141658047/david-carr-the-news-diet-of-a-media-omnivore>
- Gao, Pengjie, Chang Lee, and Dermot Murphy. 2020. Financing dies in darkness? The impact of newspaper closures on public finance. *Journal of Financial Economics*, 135, no. 2 (February): 445-467.
- Hare, Kristen. 2021. More than 100 local newsrooms closed during the coronavirus pandemic. *Poynter*, December 2, 2021. <https://www.poynter.org/locally/2021/the-coronavirus-has-closed-more-than-100-local-newsrooms-across-america-and-counting/>
- Ingram, Matthew. 2012. David Carr on newspapers, Twitter and citizen journalism. *Gigaom*, September 14, 2012. <https://gigaom.com/2012/09/14/davidcarr-on-newspapers-twitter-and-citizen-journalism/>
- Konieczna, Magda. 2018. *Journalism without Profit: Making News When the Market Fails*. Oxford: Oxford University Press.
- Osborne, Samuel. 2017. Two women feared dead in Grenfell Tower were „threatened with legal action” after questioning fire safety. *Independent*, June 18, 2017. <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/grenfell-tower-fire-london-dead-le->

gal-action-campaign-fire-safety-mariem-elgwahry-nadiachoucair-radical-housing-network-a7795586.html

Shearer, Elisa and Amy Mitchell. 2021. News use across social media platforms in 2020. *Pew Research Center*, January 12, 2021. <https://www.pewresearch.org/journalism/2021/01/12/news-use-across-social-media-platforms-in-2020>.

Sullivan, Margaret. 2020. *Ghosting the News: Local Journalism and the Crisis of American Democracy*. New York: Columbia Global Reports.

[https://doi.org/10.18485/fpn\\_pz.2023.25.1](https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2023.25.1)

UDK 070:316.774(321.6:497.11)

# Novinari i protesti: profesionalne norme i stege medijske slobode

## Sažetak



Ovaj rad analizira osnovna novinarska načela kroz debatu o profesionalnoj objektivnosti i pravu novinara da u javnosti iznosi svoje stavove, za njih agituje i u ime njih protestuje. U radu se problematizuje pozicija novinara u akcijama koje su društvene i političke, upoređujući to građansko pravo sa normama svetskih medijskih servisa: Bi-Bi-Sija, Rojtersa, Asošijejted presa, Dojče vellea, En-Pi-Ara. Uprkos sve češćim debatama o tome da novinarima treba omogućiti više građanskih prava u smislu javnog izražavanja, postojeće norme ukazuju da odlazak novinara na proteste u svojstvu učesnika podriva načelo objektivnosti, čime ga približava aktivističkoj pre nego profesionalnoj ulozi, stoga je po kodeksima, najčešće zabranjen.

## Ključne reči



novinar, objektivnost, protesti, kodeks, Srbija

Agitovanje i učestvovanje na polovima medijskog spektra postalo je „nova normalnost” u snažno polarizovanoj zapadnoj medijskoj sceni (Fletcher&Jankis 2019), a zatim i u Srbiji (Kulić, 2021). Izjašnjavanje za „pravu stranu” postalo je neophodni narativ novinarskog i svakog drugog

[1] Autorka je vanredna profesorka Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Kontakt adresa autorke: milica.kulic@fpn.bg.ac.rs

poziva, i kompatibilan je globalnom kontekstu biranja „prave strane“ i „prave strane istorije“. U tom kontekstu novinari najboljih svetskih medijskih servisa biraju da nose majice i bedževe podrške Ukrajini, BBC-jeva dopisnica iz Ukrajine Nataša Gončareva bira da zagrlji ukrajinskog predsednika Volodimira Zelenskog na konferenciji za štampu u Londonu, a u Sjedinjenim Američkim Državama sportski novinar Džekson Frank birao je da na društvenim mrežama podrži Palestinu, zbog čega je i izgubio posao u Filivojsu (PhillyVoice). Redakcija se ogradila, ne zbog toga što je novinar izneo politički stav, već što je stav za redakciju bio pogrešan – oni su bili za Izrael.

Krajem maja, u specifičnom društvenom kontekstu, značajan broj novinara u Srbiji rešio je da iskaže protest odnosno podršku na dva mitinga, za i protiv vlasti. Najpre je organizovan miting Srbija nade (26.maja 2023) koji je predstavljen kao državna manifestacija, u organizaciji vladajuće Srpske napredne stranke, ali i drugih bliskih stranaka. Zatim je, 27.maja, usledio četvrti protest Srbija protiv nasilja, u organizaciji dela opozicionih stranaka, a koji je nastavak protesta građana (najpre spontano okupljenih) koji su usledili nakon ubistava u školi Vladislav Ribnikar i u Mladenovcu 3. i 4. maja 2023. godine. Dva protesta predstavljala su dve Srbije, dve ideologije, i dva pola medijske slike uključujući i novinare ne kao izveštače, već kao učesnike protesta, o čemu su, i sa jedne, i sa druge strane, svedočili u programima i na društvenim mrežama.

Sve češći javni aktivizam novinara kao nova normalnost i norma ponašanja, izlazi iz domena lične ekspresije iz stavova i prerasta u advokatsko i ubeđivačko novinarstvo (Fisher 2016), odnosno političko agitovanje, uz ubeđenje da je kontekst taj koji diktira podelu zasnovanu na populističkoj matrici mi nasuprot njih, *Us versus Them* (Mudde, 2007). Ipak, ni izražavanje stavova među novinarima informativnog programa, kao ni ubeđivanje bilo koje vrste, ne spada u domen onoga što novinar može i treba da radi, zapravo predstavlja grubo kršenje novinarskih kodeksa i propisanih profesionalnih načela. Međutim, sa druge strane, postavlja se

pitanje šta novinar sme da radi van svoje redakcije, u svom privatnom okruženju, i da li to što je novinarstvo u svojoj suštini profesija (poziv), a ne zanimanje koje se obavlja samo u određenim satima radnog vremena, znači da je novinar, u svom privatnom životu, osoba sa najmanje slobode, omeđen kodeksima u svim životnim okolnostima? Šta se dešava kada novinar želi da se zauzme za neko pitanje koje je javno, koje je pitanje zajednice u kojoj živi ili koje je na granici političkog? Da li je novinar smeo da učestvuje u antirasističkim (a kasnije i političkim) protestima Black Lives Matter, koji su ustanovljeni kada je policajac brutalno ubio Afroamerikanca Džordža Flojda? Da li su novinari smeli da učestvuju u protestu protiv Bregizta u Engleskoj, gde se odlučuje u kakvoj će državi da žive? Ili anti-abortus protestima u Poljskoj? Ili da učestvuju u protestima za prava žena, posle ubistva Iranke Maše Alimi? Ili na kraju, na protestima Srbija protiv nasilja u Beogradu? Debata o tome da li novinaru treba omogućiti više „građanskih prava“ iznova se okuelizuje (Jones, 2021) uz pitanje gde prestaje novinar, a počinje građanin (McBride 2021) i šta ako se inicijelnom građanskom buntu priključi politika.

U Srbiji se ova vrsta medijske debate javno ne otvara često, jer se čini da medijski radnici nemaju dovoljno kapaciteta da se izdignu iz ličnih podela, u medijskoj slici koja je „visoko polarizovana (Jovović&Valić Nedeljković 2021) i visoko fragmentisana (RSF, Serbia, 2023) i u zemlji u kojoj postoji „erozija političkih prava i građanskih sloboda, uz pritisak na nezavisne medije, političke i civilne organizacije“ (Freedom House, Serbia, 2023). Srbija ima burnu istoriju novinarskog aktivizma i medijske agitacije u polarizovanom medijskom okruženju, koja je bila vrlo izražena tokom devedesetih godina, oličena u snažnom pritisku na medije i podršci državnih medija politici Slobodana Miloševića, i odgovorom nerasazmernog broja medija poput Radija B92, lista Vreme, Danas ili Blic, kao dela kritički orijentisanih medija. U ratnim uslovima, u uslovima snažne represije u kojima su novinari gubili živote (Jovanović Mladenov, 2019), udruženja okupljena oko medija predstavljali su gotovo političke pokrete, po principu „udruženja prave novinare i novinari prave udruženja“ (Milošević prema Kulić, 2022:68). Novinari te epohe ponosili su se svojim opozicionim aktivizmom protiv autokratije režima, što se prenelo na odnose moći i posle 2000. godine. Medijska polarizacija nastavila se i produbljivala u prolongiranoj tranziciji i krhkoj medijskoj sceni, da bi u poslednjoj dekadi doživela svoj puni oblik, kroz konstantne medijske podele i sve češće ocene o demokratskom nazadovanju (Casaldo, 2020; Vladisavljević&Krstić, 2022) . Ipak, uprkos borbi dva medijska pola, borbi koja nije ni srazmerna ni ravnopravna imajući u vidu domaće medijsko tržište, postavlja se pitanje šta je zapravo novinarski posao i da li takva vrsta borbe izlazi iz domena profesionalnih načela? Time se mediji na dva pola ne izjednačavaju, već se pred profesiju postavljaju njena ontološka pitanja.

Stoga će autorka ovog rada u teorijskoj raspravi, vodeći se teorijskim i profesionalnim okvrima profesije, nastojati da odgovori na pitanje – da

li je učešće novinara u protestu kršenje profesionalnih normi i zbog čega je ova dilema stavljena najpre pred novinare? U radu će najpre biti razmotren teorijski okvir objektivnosti i korigujuće paradigme koja govori o autoeprpciji novinarske rutine, zatim profesionalne odredbe najpoznatijih medijskih servisa, i ponuditi osvrt na domaću praksu, i na kraju će se razmotriti koji su to uslovi u kojima se od ovakve prakse odustaje.

## Objektivnost i identitet, određenje profesije

Definisanje novinarske profesije teži da opstane u vremenu, iako se njena definicija iznova stavlja pred izazove prakse. Uzusi novinarstva su da ono treba da bude pravovremeno, objektivno, fer i nepristrasno (Todorović, 2002), iako se oko svake od ovih stavki lome profesionalna i akademska koplja, postavljajući pitanje da li govorimo o sličnim ili raznorodnim pojmovima i pre svega – za koga to važi. Debate zasnovane na kategorijalnom aparatu najočitije su kod termina „objektivnost”, u razmatranju da li su objektivnost i nepristrasnost isto, da li je objektivnost isto što i balansirano izveštavanje, odnosno kada ni jedno ni drugo nije dovoljno da se zadovoljne sva novinarska načela. Još sredinom osamdesetih Robert Haket (Robert Hackett) je povezivao ove koncepte sa „političkom i ideološkom ulogom medija” (230), navodeći da je objektivnost suprotna pristrasnosti u medijskom izveštavanju (Hackett, 1984).

U definisanju onoga što se zove korigujuća paradigma (paradygm repair), koja se odnosi na samopercepciju novinara o sopstvenim profesionalnim učincima u kontekstu uzusa profesije, Stiven Rees (Stephen Rees) govori da se novinari „poslednjih godina bore sa tim da budu objektivni i pribegavali drugim lakše odbranjivim standardima, da budu tačni, fer i balansirani” (Rees, 1990:393). I trideset godina kasnije, debata o tome „šta je objektivno, ako ta reč i dalje postoji, postala je jedna od najkontroverznijih u novinarstvu” (Sulzberger, 2023). Neki tvrde da novinari nisu u mogućnosti da kontrolišu svoje pristrasnosti, dok sa druge strane stižu tvrdnje da takav model novinarstva navodi novinare da strane koje nisu jednake prikažu kao ravnopravne, „ponekad dovodeći do opravdavanja besmislenih ili opasnih stavova, često ismevanih kao ‘lažna ravnoteža’ ili „lažno izjednačavanje” (Ibid). Svakako, takvo izjednačavanje ne bi smelo da podrazumeva ono što se u profesiji grubo naziva „minut Hitleru, minut Jevrejima” niti je to deo bilo kakvog novinarskog i ljudskog principa (Kulić, 2022), ali znači da novinar mora da se trudi da, uprkos svojim ličnim stavovima koje zasigurno ima, ponudi različite uglove gledanja na određeni događaj ili fenomen, a da pritom ima u sebi osnovne ljudske principe kroz koje sagledava učesnike u procesu.

Odnosno, kako je definisao jedan od vodećih istraživača Džoj Rosej (Joy Rosen) u jednoj izjavi u podkastu Njujork Tajmsa: „objektivnost stvara ogroman prostor za napade neprijatelja medija. Pod ogromnim prostorom mislim da svaki put kad se pokaže da se ne ponašate objektivno,

vi zapravo kršite svoj kodeks i možete biti 'oboreni' jer niste savršeno objektivni. I to je veliki prostor za napad koji su desničari veroma efikasno koristili kako bi izazvali nepoverenje u vesti" (Rosen, 2021). „Ogroman prostor“ koji spominje Rosen širi se ne samo na novinarsku rutinu, već i na privatnu i poslovnu sferu, uključujući i aktivizam na društvenim mrežama.

Zato novinarska objektivnost, kao korsko načelo profesije, postaje dominantno pitanje u svim odrednicama profesionalnog ponašanja, bilo da se govori o objektivnosti kao fer, balansiranom ili nepristrasnom izveštavanju ili objektivnosti u najširem smislu novinarskog ponašanja. Objektivnost stoga nije samo jedan princip, već se on protreže kroz sve profesionalne principe koji se tiču novinarskog autoriteta (Carlson 2017), novinarske autonomije (Ornebring & Karsson 2022) i profesionalnog identiteta i ideologije profesije (Deuze 2005) koje čine srž ove profesije. Tako, novinarsko ponašanje mora biti objektivno, ne samo u žanrovima izveštavanja, kod kojih je objektivnost isključiva i neprikosnoven, već se pitanje novinarske pozicije gleda i kroz žanrove analitike, gde novinar ima pravo na iznošenje ličnog stava, ali se očekuje da taj stav bude u duhu profesionalnih vrednosti i onda kada se ideologija profesije iznova redefiniše (Kulić, 2020). Zato je objektivnost u najširem smislu određenje i novinara i određenje medijske kuće i njene reputacije, stoga je i visoko vrednovana kategorija u svim vodičima ozbiljnih medijskih kuća.

## U ime objektivnosti - uputstva iz prakse

Najbolji svetski servisi imaju razvijenu praksu normiranja novinarskog ponašanja (generalno i u partikularnom slučaju - odlaska na protest), iako se u domaćem javnom mnjenju neretko čuje da su novinari uglednih medijskih kuća slobodniji u ekspresiji svojih privatnih stavova nego lokalni novinari. Takva konstatacija nema jasnih kriterijuma za poređenje iz više razloga. Prvo, zato što se samo po kriterijumu medijskih sloboda Srbija (Freedom House, Reporters without Borders) nalazi daleko ispod zemalja Evropske unije ili Sjedinjenih Američkih Država odakle dolaze navedeni medijski kodeksi, stoga je medijsko ponašanje neuporedivo unutar i van profesionalne delatnosti. Drugo, zato što u najvećem broju medijskih kuća u Srbiji ne postoji takva vrsta ugovora u kojem se definišu ponašanja novinara van redakcije, uglavnom su takve norme u vezi sa servisima koje imaju svoje filijale u Srbiji. Stoga će u narednom delu rada biti razmotrene ključne odredbe medijskih vodiča u renomiranim svetskim medijskim kućama Asošijeted Pres (Assosiated Press - AP), Rojters (Reuters), Bi-Bi-Si (BBC), Dojče Vele (Deuche Welle), En-Pi-Ar (NPR).

Britanski javni servis vrlo je striktan u odredbama ponašanja novinara koji su zaposleni u proizvodnji medijskog sadržaja, pre svega novinara i urednika zaduženih za proizvodnju vesti i za dnevne događaje, uključujući i sport (Editorial Guidelines 2019: 4.3.10), a naročito u pogledu



onih koji su prepoznati kao reprezentanti te medijske kuće, takozvana „lica“ televizije. U uredničkim uputstvima ove medijske kuće, u odeljku koji se odnosi na novinarsku nepristrasnost, navodi se da „ništa što ne bi moglo da bude rečeno u programu ili na Bi-Bi-Sijevim platformama ne treba da bude izrečeno ni javno“ (Editorial Guidelines[EG]). Ipak, ova medijska kuća shvata da nepristrasnost nije uvek vrednost i da njihovi standardi ne podržavaju neutralnost u svakom kontekstu (EG, 2019:1.2) u smislu da novinar, recimo, ne može ostati neutralan u odnosu prema rasizmu. Međutim, taj kriterijum najviše govori o novinarskoj samosvesnosti, i s tim u vezi, novinar koji ide na proteste mogao bi da kaže da po tom kriterijumu on svoje stavove može da iznese i javno. Međutim, BBC nudi još detaljnija pojašnjenja i poziva se na uredničku kategoriju „profesionalnih procena zasnovanih na dokazima“ (EG, 2019; 4.3.11) i u tom smislu traži od svojih novinara i urednika da budu nezavisni u odnosu na vladine inicijative, promotere kampanja, čak i humanitarnih akcija i druge agende, ma koliko one izgledale nekontroverzno“ (EG: 4.3.17). Tu postoji pregršt instrukcija kako zaposleni ove kuće treba da se ponašaju u ovim slučajevima, jer se ti događaji smatraju javnom prezentacijom. I u tom smislu, dolazi se do osnovnog pitanja ovog rada koje BBC vrlo precizno definiše: „ljudi koji rade u proizvodni vesti (news and current affairs and factual journalism) ne bi smeli da učestvuju u javnim demonstracijama ili okupljanjima u vezi sa kontroverznim temama. Isto važi i za novinarsku aktivnost na društvenim mrežama“ (EG Impartiality Guidelines, 2019: 5).

Sličan stav ima i čuvena britanska novinarska agencija Rojters (Reuters). U svojim kodeksima, u odeljku koji se odnosi na „političku aktivnost i aktivnost u zajednici“, ova kuća u najširem smislu, barem deklarativno, definiše svoju nepristrasnost, iz čega vuče norma ponašanja za svoje novinare. Prema njihovom vodiču, „Rojters ne podržava, direktno ili indirektno nijednu političku partiju ili grupu, niti zauzima stranu u nacionalnim ili internacionalnim konfliktima“ (Reuters Handbook, 2012:10). S tim u vezi, može se tumačiti da svako društveno ili kontroverzno pitanje, koje može deliti zajednicu, nije nešto u vezi sa čim ova medijska kuća treba da ponudi svoje viđenje, već da o njemu izveštava. To viđenje, ne sme da bude ni proizvod koji izlazi pod oznakom medijske kuće, ali ni kao nešto što se sa politikom kuće može na bilo koji način povezati. Stoga, prema njihovom uputstvu, nijedan urednik, novinar ili zaposleni ne sme da nosi obeležja bilo koje kampanje, bedževe, slogane ili drugi politički material na random mestu. Kod političkog ličnog aktivizma, ova medijska kuća je ispućila zakonsko pravo novinara gde „Rojters poštuje pravo zaposlenih da glasaju na izborima i referendumima“, razume osobenosti prostora gde novinari raznih nacionalnosti žive, ali i u tom smislu očekuje od njih da budu „krajnje osetljivi na potencijalne rizike koje mogu da otvore pitanje njihove nepristrasnosti“ (Reuters Handbook [RH], 2012:10).

Štiteći novinara od promocije ličnih političkih stavova, ova medijska kuća štiti i svoj imidž i smatra da su lična profesionalna načela zapravo

ono što reprezentuje celu kuću. Za njih, učešće u takvim društvenim i političkim aktivnostima ne šteti samo pojedincu, već vrlo često i kolektivu, narušavajući imidž agencije, odnosno, oduzimajući joj nepristrasnost. Kompanija podseća da postoje zemlje u kojima „vlasti nadgledaju one koji potpisuju peticije ili učestvuju u demonstracijama, ili koji koriste javne fondove” (RH, 2012:10). Sve to je za ovu kompaniju primer lošeg ponašanja zaposlenih, ali se ide I korak dalje I poziva zaposlene na „dužnu pažnju u vezi sa sukobom interesa koji treba da imaju i članovi porodica zaposlenih” (Ibid, 11).

Američka agencija Asošijejted pres (Associated Press [AP]) jasno ističe da njihovi novinari moraju biti pažljivi u iznošenju svog mišljenja kako to „ne bi ugrozilo reputaciju AP-a kao nepristrasnog izvora informacija”. Njihovi novinari moraju da se „uzdrže od izjašnjavanja o spornim javnim pitanjima u bilo kom javnom prostoru, u blogovima, na društvenim mrežama, komentarima, peticijama” (AP, 2016: 10). Agencija eksplicitno navodi da novinari „ne smeju da učestvuju u demonstracijama I podržavaju bilo koji pokret, niti da mu na bilo koji način doprinose” (Ibid).

Iz Sjedinjenih Američkih Država, koje su u profesiji poznate po novinarstvu mišljenja (opinion journalism), snažnim medijskim orijentacijama i izražavanju stavova više nego u kulturi recimo evropskih javnih servisa, stiže i velika debata o tome mogu li se povećati „prava i slobode novinara” i kosi li se to sa novinarskim principima, u medijima koji imaju snažnu političku orijentaciju. Takva debata najočiglednija je bila prilikom izmene kodeksa NPR-a (National Public Radio), što je koncept najbliži javnom servisu u SAD-u. Ta nacionalna organizacija upotpunila je 2021. godine svoj kodeks ponašanja, pokušavajući da da novinarima više prava u zajednici, odnosno van redakcije. U novom kodeksu, navodi se da novinari mogu učestvovati u „građanskim i kulturnim događajima koji ne predstavljaju sukob interesa”. Ipak, ova organizacija upozorava svoje novinare da je „uvek mudro unapred predviđati političke ili stranačke probleme ili uzroke koji bi mogli da se pojave na građanskom ili kulturnom događaju da bi izbegli etičke probleme” (NPR 2021), stoga savetuju novinarima da „obaveste svoje nadređene o svim takvim organizacijama koje novinar podržava” (NPR 2021).

Debata se, kroz praktične primere, nastavlja u definisanju građanskog i političkog. Najočigledniji primer koji je stavljen pred novinare bio je protest Black lives matter, budući da je protest od prvobitnog gneva dobio i politički karakter. NPR u svojim smernicama u kojima definiše prisustvo novinara na skupovima, marševima i javnim događajima ističe da njihovi novinari mogu da izražavaju podršku „demokratskim i građanskim vrednostima”, ali ne bi trebalo da „javno podržavaju niti se protive političkim strankama, izabranim i imenovanim vladinim zvaničnicima, kandidatima na sve funkcije, referendumima ili predloženim zakonima”, ne treba da doniraju novac, niti da prisustvuju „javnim događajima koji izričito podržavaju kandidate, kampanje ili specifična politička pitanja” (NPR, 2021) . Ipak, u ovoj instituciji ističu da su „svesni da je granica

između zalaganja za ljudska prava i politike tanka i da se na nju različito gleda iz različitih perspektiva" (Ibid). Stoga, tvrdi se u ovom kodeksu, neke strane mogu da pokušaju da politizuju društvena pitanja, stoga je preporuka da se odluke o učešću donesu za svaki slučaj pojedinačno, ali NPR podseća na još jednu ogradu za novinare, a to je da novinari ove medijske asocijacije „moraju da se uzdrže od komentaranja političkih pitanja u internet prostoru, na društvenim mrežama, bilo da je novinar taj stav iznosi pod svojim imenom ili pod pseudonimom" (Ibid, 2021).

Nemački javni servis Dojče vele (Deutsche Welle) u delu svojih normi koje su javne, navodi da „oni zagovaraju vrednosti slobode, ali uprkos tome, zauzimaju nezavisne i čiste pozicije" (DW, 2022:2). S tim u vezi, kako bi se izbegao „potencijalni konflikt interesa", Dojče vele navodi da njihovi zaposleni mogu biti angažovani u spoljnim aktivnostima koje bi „mogle da imaju efekat na javnost unutar njihovog internog postupka odobravanja" (Ibid, 2), ali se to može tumačiti i kroz one slučajeve kada su novinari u nekom javnom događaju vidljivi kao predstavnici te medijske kuće, ali se (bar u dokumentima koja su javna) ne precizira kakav je stav kuće kada novinar učestvuje kao anonimni građanin, ako je moguć takav slučaj.

U Srbiji je malo redakcija koje detaljno propisuju ponašanja novinara, reč je uglavnom o podružnicama velikih medijskih servisa. Ostali mediji trebalo bi da se pridržavaju Kodeksa novinara Srbije koji prepoznaje generalne stavke novinarske objektivnosti i nespojivosti novinarskog izveštavanja sa ličnim političkim interesima (Kodeks novinara Srbije 2015), ali ne govori o ponašanju novinara van radnog vremena, odnosno kroz društveni aktivizam. Novinari javnog servisa (RTS) nemaju precizna uputstva o ponašanju u javnom prostoru van redakcijskog posla, konkretno o odlasku na protest. Novinari kritički orijentisane televizije N1, koja je filijala CNN-a, za potrebe ovog rada preneli su suštinu interne odredbe koja nije javni dokument i koja je dosta slobodnija u odnosu na norme koje su bile predmet analize. Po toj odredbi, novinar ne sme da se ponaša sa aktuelnim političkim i društvenim aktivistima, odnosno, nije zabranjeno prisustvo protestima, ali jeste aktivno učestvovanje, nošenje simbola ili transparentata. Uz to, navodi se u ovom odgovoru, novinar ne sme da svoje privatne stavove i afinitete iznosi javno. Sa druge strane, provladina televizija Pink javno promovise svoje novinare kao deo političkog ešalona, budući da oni i vode stranačke skupove vladajuće partije, dok su istovremeno vodeća lica informativnog programa.

## Zaključak

Debata koliko novinari imaju prava na slobodu u profesiji koja je u svom načelu slobodna jeste velika i prisutna i deo je šireg korpusa pitanja koje ova profesija nosi sa sobom, od njenog definisanja, redefinisavanja, pa do uloge koja se, naizgled, iz dana u dan menja, a zapravo ostaje ista od

svog postanka. Ako kažemo da su novinari građani i odvojimo jasno građansko i političko, to u teoriji može izgledati kao jasno opravdanje. Međutim, nije uvek tako jednostavno.

Debata između građanskog i političkog jeste vrlo tanka, na način da ukoliko se bilo kom građanskom protestu dodaju politički zahtevi ili političari u organizaciji, odnosno kao „lica protesta“ pitanje je da li se tim činom „boji“ celokupan ton i karakter protesta, ma kakav da mu je bio povod. Toga su svesni bili i u NPR-u, pa su svakako ispućili primer Black lives matter, gde postoji velika etička dilema da li borba protiv rasizma, što je civilizacijska i demokratska vrednost, ostaje neukaljano ako se tome pridruže različiti predstavnici političkih fraksija sa sopstvenim političkim agendama. Slična stvar je i u Protestu protiv nasilja, koji je najbliži domaći primer sa početka analize. Prvobitna tuga, gnev i očaj zbog nevino stradalih mladih, koji je izveo ljude na ulice, postao je političko pitanje kada su se predstavnici opozicionih političkih stranaka javno deklarirali kao „pomoć u organizaciji“, „organizatori“, da bi kasnije, 11. septembra 2023. godine, u predlogu za raspisivanje izbora koji su predali predsedniku Republike naveli: „Mi, predstavnici političkih stranaka, organizatori protesta Srbija protiv nasilja“(Danas, 2023). Sa druge strane, novinari provladinih medija su tih dana kao vrednost isticali učešće u protestu Srbija nade, doživljavajući je kao državnu ceremoniju, iako vidno partijsku, što je po svetskim kodeksima ponovo nedopustivo.

U snažno polarizovanoj medijskoj sferi, i u uslovima nesrazmernog medijskog prisustva u medijskom etru između medija naklonjenih vlasti i medija naklonjenih opoziciji, javno političko određenje pojedinih novinara možda izgleda kao jedina ispravna opcija, ali takvo određenje izmiče iz domena novinarskog. I privatni stavovi, prema kodeksima renomiranih svetskih kuća, i kada (i ako) nose u svojoj srži demokratsku, civilizacijsku i vrednosnu poruku, postaju nedozvoljne aktivnosti sa stanovišta profesije. Stoga, novinar, po ovim kodeksima, sme da ide na proteste, ali samo kao izveštač.

## Journalists and Protests: Professional Norms and the Boundaries of Media Freedom

### Abstract



This paper analyzes fundamental journalistic principles through a debate on professional objectivity and a journalist's right to express their views, advocate for them, and protest on their behalf in the public sphere. The paper examines the position of journalists in social and political actions, comparing this civil right with the standards of global media services such as the BBC, Reuters, Associated Press, Deutsche Welle, and NPR. Despite the increasing discussions about granting journalists more civil rights in terms of public expression, existing norms suggest that a journalist's participation in protests as a participant undermines the

principle of objectivity, bringing them closer to an activist role rather than a professional one, and is therefore mostly prohibited by ethical codes.

### Keywords



journalist, objectivity, protests, ethical codes, Serbia

### Literatura

- AP: The Associated Press Statement of News Values and Principles (2016) <https://www.ap.org/about/news-values-and-principles/downloads/ap-news-values-and-principles.pdf> (Pristupljeno 20.10.2023)
- BBC Editorial Guidelines (2019) <https://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidance/impartiality/> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Carlson, Matt. (2017) *Journalistic authority: Legitimizing news in the digital era*. New York: Columbia University Press
- Castaldo, Antonio. "Back to Competitive Authoritarianism? Democratic Backsliding in Vučić's Serbia". *Europe-Asia Studies*, Vol.72, Issue 10 (2020). pp. 1617-1638.
- Danas, 11.9.2023, „Opozicija predala Vučiću formalni zahtev za vanredne izbore” <https://www.danas.rs/vesti/politika/uzivo-opozicija-predaje-formalni-zahtev-za-vanrednim-izborima-lutovac-tvrdi-da-je-vlast-izgubila-legitimitet/> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Deuze, Mark. "What is journalism: Professional identity and ideology of journalists reconsidered". *Journalism*, Vol.6, No.4, (2005), pp. 442-464
- DW: Code of Conduct in 32 languages (2022) <https://corporate.dw.com/en/dw-code-of-conduct-in-32-languages/a-62448730> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Fisher, Caroline, The advocacy continuum: Towards a theory of advocacy in journalism: *Journalism*, Vol.17.No 6 (2016), pp. 711-726
- Fletcher, Richard and Joy Jenkins, J. (2019). "Polarisation and the news media in Europe. In Publications Office of the EU" (pp. 1-49). European Parliament. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/914380a0-8e62-11e9-9369-01aa75ed71a1/language-en>
- Freedom House 2023, Freedom in the World, Serbia <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2023> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Hackett, Robertt. "Decline of a paradigm? Bias and objectivity in news media studies", *Critical Studies in Mass Communication*, Vol.1, No.3, (1984), pp. 229-259, DOI: 10.1080/15295038409360036
- Jones, Tom. 30.07.2021. "Should journalists be allowed to protest? A legendary news organization tries to address that issue". Poynter. <https://www.poynter.org/commentary/2021/should-journalists-be-allowed-to-protest-a-legendary-news-organization-tries-to-address-that-issue/> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Jovović Jelena and Dubravka Lalić Nedeljković (2021) Polarized Media – Polarized Audience. Ljubljana: SEENPM <https://seenpm.org/wp-content/uploads/2021/05/Resilience-research-publication-3-Serbia-English.pdf>

- Kodeks novinara Srbije (2015) [https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Kodeks\\_novinarar\\_Srbije.pdf](https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2020/11/Kodeks_novinarar_Srbije.pdf) (Pristupljeno 20.10.2023)
- Kulić, Milica. „Redefinisanje uloge novinara u novom medijskom okruženju: ideologija novinarstva, polarizacija medija i socio-ekonomski položaj novinara”, *CM : Communication and Media*. Vol.15 No. 48, (2020), pp: 115-135.
- Kulić, Milica, (2021) „Dezinformacije u polarizovanom okruženju: medijska Slika Srbije u *Građani u doma dezinformacija*, Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije, Beograd: UPNS, str. 7-27.
- Kulić, Milica (2022). *Savremeno novinarstvo: od ideologije profesije do novinarskih žanrova*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa
- McBride, Kelly. 29.7.2021. “New NPR Ethics Policy: It’s OK For Journalists To Demonstrate (Sometimes)”. NPR <https://www.npr.org/sections/publiceditor/2021/07/29/1021802098/new-npr-ethics-policy-its-ok-for-journalists-to-demonstrate-sometimes> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Mladenov Jovanović, Srđan, “Confronting Recent History: Media in Serbia During Aleksandar Vučić’s Ministry of Information in the Milošević Era (1998-1999)”. *Hiperboorea*, Vol. 6, No.1 (2019), pp. 61-74.
- Mudde, Cas (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NPR Ethic Handbook 2021 <https://www.npr.org/ethics> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Örnebring, Henrik and Michael Karlsson (2022). *Journalistic Autonomy: The Genealogy of a Concept (Journalism in Perspective)*. Columbia: University of Missouri
- Reese Stephen, “The news paradigm and the ideology of objectivity: A socialist at the Wall Street Journal”. *Critical Studies in Media Communication*, Vol. 7, No.4 (1990), pp: 390-409.
- Reporters without Borders Report, 2023, Serbia <https://rsf.org/en/country/serbia> (Pristupljeno 20.10.2023)
- Reuters Handbook (2012) [https://www.mediareform.org.uk/wp-content/uploads/2015/12/Reuters\\_Handbook\\_of\\_Journalism.pdf](https://www.mediareform.org.uk/wp-content/uploads/2015/12/Reuters_Handbook_of_Journalism.pdf) (Pristupljeno 20.10.2023)
- Rosen, Joy (12.11.2021) “Transcript: Nicole Hemmer Interviews Jay Rosen for ‘The Ezra Klein Show’”. *New York Times* <https://www.nytimes.com/2021/11/12/podcasts/transcript-ezra-klein-show-jay-rosen.html>
- Sulzberger, Arthur. 15.5.2023. “Journalism’s Essential Value”, *Columbia Journalism Review* [https://www.cjr.org/special\\_report/ag-sulzberger-new-york-times-journalisms-essential-value-objectivity-independence.php](https://www.cjr.org/special_report/ag-sulzberger-new-york-times-journalisms-essential-value-objectivity-independence.php) (Pristupljeno 20.10.2023)
- Todorović, Neda (2002). *Interpretativno i istraživačko novinarstvo*, Čigoja:Beograd
- Vladislavljević, Nebojša & Aleksandra Krstić, “Competitive Authoritarianism and Populism in Serbia Under Vučić in Political Cartoons”, *Europe-Asia Studies*, 2022 DOI: 10.1080/09668136.2022.2149700



[https://doi.org/10.18485/fpn\\_pz.2023.25.2](https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2023.25.2)

UDK 327:338(316.334:34)

# Towards the harmonization of the legal systems of the states members of “One Belt One Road” initiative

## Abstract



More than 150 countries from Europe, Asia, Africa and Latin America are connected through „One Belt One Road“ (OBOR) Initiative which implies policy coordination (construction of large infrastructure facilities), trade and investment facilitation, financial integration (coordinated monetary policy and bilateral financial cooperation) and people to people policy (cultural exchange). This significantly increases the volume of cross-border transactions and development in the field of electronic commerce, migration and tourism. Comprehensive cooperation has set up the legal framework through the improvement of policies and laws, the establishment of legal infrastructure and the settlement of legal disputes mechanism. Thus the president of the Supreme People’s Court of China announced in 2018 the establishment of an International Commercial Court, consisting of three tribunals in Xi’an, Shenzhen and Beijing, for mediation, arbitration and litigation. The contribution of this author’s work is in the detailed analysis of existing international treaties binding for the States Members of OBOR Initiative, including the ones between China and Serbia, and the new legal mechanism

[1] Author is Editor-Journalist of the Radio Television of Serbia, Belgrade. E-mail: [jasminka2002@yahoo.com](mailto:jasminka2002@yahoo.com)



established in order to institutionalize the cooperation in the area of the rights for all participants in the trade and investment agreements (eg. new tendencies in the development of arbitration law). The author emphasises that all investors in the world prefer the country they are entering to be resistant to corruption, with the rule of law observed and having an objective judiciary system capable to act. At the same time, this also gives the chance that, apart from the rights of investors, the rights of employees to be improved and thus generally upgrade the standards of the rule of law on which democracy basically stands.

### Key words



China International Commercial Court, legal infrastructure, investment, settlement of disputes, "one stop" dispute resolution mechanism, OBOR Initiative

## 1. Introduction

Since one decade of the launching the big Chinese project by China's President Xi Jinping during his Central Asia tour in September 2013, which firstly included "Economic Belt of the New Silk Road" and then "21 Century of Maritime Silk Road", globally named "One Belt One Road" Initiative (OBOR), great developments have been achieved.

With the aims of reviving the Old Silk Trading Road to boost trade and economic growth, as of January 2023, 151 countries from Europa, Asia, Africa and Latin America were listed as having signed up to the Initiative, connecting through the infrastructure, trade and cultural network, with abbreviation "Belt and Road" Initiative (Countries of the Belt and Road Initiative, 2022).

In light of the "Tramp protectionism" which had been spreading all out the world since U.S. President Donald Trump coming to the power in 2017, and especially the tariff-trade competition between United States and China which began in 2018, followed by COVID-19 pandemic (2020)

and Ukraine war (2022), the question is how to create a stable, fair, transparent and convenient rule of law in international business environment, provide services and protection for OBOR concept. This paper is divided in three parts: the first one is focusing on the diversity of constitutional, legal and regulatory systems of OBOR countries and analysis of existing international treaties, which are adhered to by the Member States of the Initiative; the second part is relating to Serbian-Chinese treaty in the field of investment; and the third part is the research of the new legal mechanisms – establishing the China International Commercial Court (CICC). At the end, there is conclusion about the possibility of buliding an institutionalizing cooperation in the field of rights which contributes, in the ultimate line, to human progress.

Highlighting the harmonization, one has to consider the efforts of the international community in the field of unification of the rules facilitating the international trade. Both Serbia and China actively participate in this process. For example, both states are members of New York Convention on Recognition and Enforcement of Foreign Arbitration Awards (NYC); likewise, both countries are signatories of Conventions offered to the states and business community worldwide by UNCITRAL, aimed at improving legal framework for the facilitation of international trade and investment on the multilateral level. China and Serbia have the Agreement Concerning the Reciprocal Encouragement and Protection of Investments ("BIT") signed in 1995 (entered into force 1996). This BIT is stimulating the promotion of not only the direct investments activities, but generally the commercial arrangements between the business entities of both countries as well.

OBOR Initiative is commercial and geopolitical project to enhance international status of China and to export the products of its excess capacity and cooperate with the other countries in all domains. One dimension of the Initiative, that has received less public and media attention over the past ten years, relates to legal and regulatory matters. The member countries of OBOR Initiative apply most of the achievements of the world's major legal systems. Over the past 40 years China undergone through the large-scale process of the economic reform followed by the modernization of the legal system. China has turned to bilateral investment treaties to protect its outward investors from liability under foreign law and in total has 145 BITs, including one with Serbia (1995) and countries from OBOR Initiative (Bilateral Investment Treaties China BITs, 2023). The Western Balkan countries have established cooperation with China and Eastern European countries in 2012 through the "16+1" Initiative;<sup>2</sup> the cooperation has been continued within OBOR Initiative, relating not only to the economic matters, but to broad field

[2] Through the policy "16+1" forged in Warsaw 2012 („12 Measures for Promoting Friendly Cooperation with 16 Central and Eastern European Countries"), China started a series of short-term and medium-term measures to improve economic relations with this region. Greece joined China's initiative in 2019, which

of cooperation, including issues of law and justice. For that purpose, China established in 2018 the international tribunal named China International Commercial Court (CICC) for the settlement of trade disputes, which should advance the rule of law generally on the international level (Simić, 2018: 378-380).

As the CICC began to operate, certain legal matters concerning the functioning of the court like judiciary (which disputes are qualified as disputes under OBOR), enforcement of arbitral awards and judgments (according to China's interpretation of NYC, investor-state awards are not enforceable through this Convention), procedure (to what extent such Court follows Chinese procedural law or an internationalised version of the new international courts in Dubai - United Arab Emirates, Singapore, Kazakhstan, France, Netherlands), international judges and lawyers (China's Judges' Law and People's Court Organization Law don't allow foreign judges in Chinese courts, also, foreign lawyers are currently not allowed to handle cases in Chinese courts), language (Chinese and English) and credibility of CICC, will be discussed in this paper. The author will use the method of document analysis of the valid binding international treaties and the documents of the newly opened CICC, comparative method and case studies.

## 2. Various legal system of "One Belt One Road" states

The diversity of constitutional, legal and regulatory systems of OBOR countries is the major issue for international coordination, consistency and cooperation. By 2018, out of the total number of 75 countries that signed OBOR initiative, 52 countries apply the civil law system (based on the concept that originates from the 1804 Napoleonic Civil Code), known as "continental law", 14 countries apply Anglo-Saxon legal system (the law created by judicial precedents, *i.e.* the decisions of the higher courts are valid as a law for lower courts as well as for future cases of the same court), and 8 countries apply the Islamic Sharia Law; also, 15 countries belong to the former Soviet Union region and 17 countries are members of the European Union (Holloway, 2018). Now, the remaining of OBOR countries can be classified in these legally systems.

Some developing countries do not have a sufficiently built and strong constitutional, legal and regulatory infrastructure, the legal systems of others are largely incomplete and incompetent to be able to respond to the requirement of high level coordination needed for the success of OBOR Initiative. The overcoming these obstacles will contribute to the creation of a transnational legal order that will in turn promote the rule of law at the international level; this goal could be achieved by joint efforts

became "1+17". The Baltic States, Lithuania (2021), Latvia and Estonia (2022) withdrawn from Initiative "17+1", and now the format is "14+1".

in securing strong legal services in economies within OBOR Initiative. The basis for this are the agreements signed by the member states.

### **2.1. The principal international agreements related to OBOR Initiative**

By 2018, China concluded Judicial Assistance Treaties dealing with Enforcement of Foreign Judgments with 23 countries member of OBOR Initiative (Holloway, 2018). The 2021 Conference Summary is landmark judicial policy issued by China's Supreme People's Court to provide a detailed guideline for Chinese courts and to review foreign judgment-related applications. „It enables an ever greater number of foreign judgments to be enforced in China, by making substantial improvements on both the issues of 'threshold' (whether foreign judgments from certain jurisdictions are enforceable) and 'criteria' (whether the specific judgment, in an application before Chinese courts, can be enforced). The Conference Summary significantly lowers the threshold by liberalizing the reciprocity test, while providing a much clearer standard for Chinese judges to examine applications for recognition and enforcement of foreign judgments. The existence of a 'treaty or reciprocity' remains to be the threshold (precondition) for Chinese courts to review applications. The new reciprocity criteria include three tests, namely, *de jure* reciprocity, reciprocal understanding or consensus, and reciprocal commitment without exception, which also coincide with possible outreaches of legislative, judicial, and administrative branches. Chinese courts need to examine, on a case-by-case basis, the existence of reciprocity, on which the Supreme People's Court has the final say“ (Dr Meng, Dr Guodong, 2022).

The Hague Convention on Choice of Court Agreements (2005) has currently 30 contracting member states; the aim of this Convention is to ensure the effectiveness of the choice of court of parties to international commercial transactions. Out of the total number, 16 of the contracting states are part of OBOR Initiative. Ukraine (2016) and China (2017) signed but didn't ratify the Hague Convention, while Montenegro ratified it 2018.

The New York Convention has been signed by 73 countries out of member states of OBOR Initiative, including all the countries of former Yugoslavia, and among the last ones are Maldives (2019), Ethiopia (2020), Iraq (2021), Turkmenistan (2022), and Timor-Leste (2023), while the remaining Republic of Yemen, has not signed the Convention yet.

Bilateral Investment Treaties *i.e.* agreements establishing the terms and conditions for private investment by nationals and companies of one state in another state (agreements on the protection and promotion of investments) have been signed by 64 out of countries of OBOR Initiative with China. An investment dispute is a dispute between an investor and a state in which it has investments. A private-level dispute is raised to the level of a dispute with the state when a foreign investor considers

that the state has damaged its investment by its actions or omissions. The BITs signed by 62 countries provides for the settlement of the investment disputes before arbitration, BITs of 51 countries envisage judicial settlement, while others have an alternative option. BIT valid between China and Serbia was signed in 1995.

Since the first BIT that China signed with Sweden in 1982, to the early 1990s, the dispute settlement clauses most often provided investors with limited recourse to international arbitration against the host state. At that time, capital exporting countries in Western Europe and South-east Asia were mostly China's counterparties.

Through the ownership structure of state-owned companies, or as an investor in private companies, the Chinese state is the most important business partner in the country and abroad (Milošević, 2019: 144). The National People's Congress of China adopted the new Foreign Investment Law on March 15, 2019, and came into effect on January 1, 2020. It includes "pre-establishment national treatment and negative list" management system, which is intended to create an environment where all foreign investment will be treated in the same manner as domestic investments, other than foreign investments into industries that are listed in the "Market Access by Foreign Investors special Administrative Measures" - Negative List. This is the List of industries into which foreign investment is either prohibited or restricted, and contains restrictions or prohibitions on foreign investment in 33 sectors (The new Foreign Investment Law, 2019). The Foreign Investment Negative List has gradually been reduced, to 31 items in 2021: in the vehicle manufacturing area, both the restriction on foreign stake for the manufacturing of passenger vehicles and the limitation on the maximum number of joint ventures manufacturing; the prohibition on investment in the manufacturing of satellite television broadcast ground receiving facilities and critical components has also been removed (China Foreign Investment Law The 2022 Negative List, 2023).

The current economic environment caused by COVID-19 pandemic and Ukraine war, including the consequences of the U.S. protectionism and tariff-trade competition between U.S. and China, as well as differences between U.S. and EU and their influence on the world trade and economy, and fact that private sector in China participates with 84% out of the total country' GDP, pose the question how to create a stable, fair, transparent and convenient rule of law for international business; this is also important for OBOR concept.

### **3. Bilateral investment treaty between Serbia and China**

Serbia is the first Central and Eastern European country which has established a comprehensive strategic partnership with China, as well as among the first one that has joined OBOR Initiative.

Serbia and China have the Agreement Concerning the Reciprocal Encouragement and Protection of Investments (herein BIT). This BIT is valid in relations between the Republic of Serbia and People's Republic of China as Serbia is successor of all BITs concluded by Federal Republic of Yugoslavia.<sup>3</sup> This BIT is stimulating the promotion of not only the direct investments activities, but generally the commercial arrangements between the business entities of both countries as well. The BIT is one of among 53 BIT's that Serbia has with other states, but is considered as one of the most prominent and important for Serbian economy as a whole.

The main features of the BIT are following:

BIT between China and Serbia defines the protected investment very broadly.<sup>4</sup> The term "investment" means "every kind of assets" invested by investor of one state in the territory of the other contracting state. This general definition is further qualified by enumeration, as the example, of the several forms of the investments protected under the BIT; thus, the term "investment" includes (1) movable, immovable and other property rights (mortgages and pledges), (2) shares, stocks, bonds and any other participation in companies, (3) claims to money or to any other performance having an economic value, (4) copyrights, industrial property, know-how and goodwill, (5) concessions, including concessions to search for, or, cultivate, extract or exploit natural resources.

The term "investor" in case of China covers any natural person who has nationality of that state, and in case of Serbia the term includes any natural person who has its nationality having residence in its territory. The term "investor" also includes legal persons having seat at the territory of the contracting party, constituted in accordance with the laws of that party.<sup>5</sup>

Under the BIT, each contracting party is obliged to encourage the investors of the other party to make investment in its territory and admit such investment in accordance with its laws and regulations.<sup>6</sup> This general obligation is further particularized by several standards of protection, guarantees to foreign investors and duties of the host country. The BIT, firstly, contains the "most favoured nation" clause.<sup>7</sup> It is, also, directly specified by the BIT that investors of either contracting party shall enjoy full protection and security in the territory of the other contracting

[3] Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Federal Republic of Yugoslavia Concerning the Reciprocal Encouragement and Protection of Investments was signed on 18 December 1995 and entered into force on 13 September 1996.

[4] BIT, Article 1, Paragraph 1.

[5] BIT, Article 1, Paragraph 2.

[6] BIT, Article 2, Paragraph 1.

[7] BIT, in the Article 3, Paragraph 1 provides: „Neither Contracting Party shall in its territory subject investments or returns of investors of the other Contracting Party to treatment less favourable than that which it accords to investment or returns of any third State“.

party and shall be accorded the fair and equitable treatment<sup>8</sup> (this “fair and equitable treatment” standard is developed and interpreted in the international practice and theory of the investments disputes to include several other standards such as standard of “legitimate expectations”); the variations of that guarantee is the stipulation that either contracting party shall, to the extent possible, accord treatment in accordance with the provisions of its laws to the investors of the other contracting party, the same as that accorded to its own investors (“national treatment” clause).<sup>9</sup> The BIT also contains the guarantee that the host country shall not subject the investments from the other contracting party to expropriation or other measures having equivalent to expropriation, except for a public purpose related to internal need of that contracting party and against reasonable compensation (BIT contains outlines for determination of such compensation), to be made without undue delay, effectively realizable and freely transferable.<sup>10</sup> The BIT encompasses several other duties and guarantees that one contracting party should provide to the investors of the other party, such as securing the facilities for obtaining visa and working permit to a national of the other country in connection with the activities associated with the investment,<sup>11</sup> the guarantee of transfer of returns (profit, dividends, capital gains and other income) from the investment, repatriation of the capital (proceeds from a total or partial liquidation of an investment), and transfer of royalties and fees.<sup>12</sup> This guarantee of transfer also covers the assistance in transferring earnings of a national of the other contracting party who works in connection with and investment in territory of the contracting party.<sup>13</sup>

Specific form of encouragement and protection of the investment under the BIT is the possibility of the investor from one contracting party to directly sue the host state for infringement of its investment;<sup>14</sup> this feature of the BIT makes possible to “upgrade” the dispute concerning the violation of a genuinely private investment and/or commercial transaction to the level of dispute with the host state (in so called “investment dispute” the investor has the burden of proof that his investment is violated by the act or omission of the host state or its subdivision). The BIT introduces the six months negotiation phase in case of the dispute between the investor and the host state.<sup>15</sup> If the solution cannot be found through negotiations, either party may submit the dispute for

[8] BIT, Article 2, Paragraph 3.

[9] BIT, Article 3, Paragraph 2.

[10] BIT, Article 4.

[11] BIT, Article 2, Paragraph 2.

[12] BIT, Article 6, Paragraph 1.

[13] BIT, Article 6, Paragraph 2.

[14] BIT, Article 9.

[15] BIT, Article 9, Paragraphs 1 and 2.

settlement by the court of the host state.<sup>16</sup> Only disputes involving the amount of compensation for expropriation may be submitted to the International Center for Settlement of Investment Disputes (ICSID)<sup>17</sup> established by the Washington Convention for Settlement of Investment Disputes between the states and nationals of other states, and operating under the auspices of the World Bank.<sup>18</sup> While the elements of the BIT between China and Serbia are similar to BITs that Serbia has with the other states, the provisions regulating the jurisdictions for settlement of investment disputes significantly differs from the features of the other BITs. Namely, other BITs provide for settlement by arbitration of the investment dispute arising out or in connection with all possible violations of the investments, while the BIT between China and Serbia envisages the avoidance of jurisdiction of host state courts only in case of disputes related to compensation in case of expropriation.

Unofficial statistics show that no investment dispute under BIT has been recorded.

#### **4. The new legal mechanisms - establishing the China International Commercial Court**

One very important characteristic of forming business friendly environment in China is formation of special International Commercial Court (herein CICC) for the settlement of disputes between foreign and local business entities. The aim is to provide more powerful judicial services and protections for the purpose of the implementation of OBOR Initiative and the policy of promoting advanced and convenient trades and investments and the establishment of an open global economy.

At the Silk Road International Forum of Judicial Cooperation on 26 September 2017, Mr. Liu Guinxiang, Judge of the Supreme Peoples Court of China announced the plan of setting up an International Commercial Court in China. The President of the Supreme People's Court (SPC) announced in January 2018 that it will establish an international commercial tribunal consisting of three courts in Xi'an (for commercial disputes along the "Economic Belt of the New Silk Road", a land-based route that runs China's western part through Central Asia towards Europe and Middle East), Shenzhen (for cases arising on the "21st Century of Maritime Silk Road", a sea route that links China's coastal parts to Europe and Africa through the South China Sea and the Indian Ocean, South Pacific and the Arctic), and Beijing (as the headquarters of OBOR court). The decision was adopted at the 1743<sup>rd</sup> meeting of the Adjudica-

[16] BIT, Article 9, Paragraph 2.

[17] BIT, Article 9, Paragraph 3.

[18] Both Serbia and China are signatories of Washington Convention.



tion Committee of the Supreme People's Court on June 25, 2018, effective from July 1, 2018.<sup>19</sup>

The Supreme People's Court (SPC) established the International Commercial Court which is a permanent adjudication organ of the Supreme People's Court (Provisions of the Supreme People's Court, 2018: Article 1).

The aim is "to try international commercial cases fairly and timely in accordance with the law, protect the lawful rights and interests of the Chinese and foreign parties equally, create a stable, fair, transparent and convenient rule of law international business environment, provide services and protection for the 'Belt and Road' construction, according to the law on Organization of the People's Courts of the People's Republic of China, the Civil Procedure Law of the PRC and other laws, in light of judicial practice. Provisions concerning issues related to the establishment of the International Commercial Court of Supreme People's Court are set out" (Provisions of the Supreme People's Court, 2018).

In the Provisions of the Supreme People's Court on Several Issues Regarding the Establishment of the International Commercial Court (Provisions) stated that the CICC accepts the following cases: 1) first instance international commercial cases in which the parties have chosen the jurisdiction of the Supreme People's Court according to Article 34 of the Civil Procedure Law, with an amount in dispute of at least 300,000,000 Chinese yuan (Article 2.1); 2) first instance international commercial cases which are subject to the jurisdiction of the higher people's courts who nonetheless consider that the cases should be tried by SPC for which permission has been obtained (Article 2.2); first instance international commercial cases that have a nationwide significant impact (Article 2.3); cases involving application for preservation measure in arbitration, for setting aside or enforcement of international commercial arbitration awards according to Article 14 of the Provisions (Article 2.4); other international commercial cases that the SPC considers appropriate to be tried by the CICC (Article 2.5). The commercial case in one of the following situations can be regarded as an international commercial case under the Provisions: - one or both parties are foreigners, stateless persons, foreign enterprises or other organizations; - one or both parties have their habitual residence outside the territory of the China; - the object in dispute is outside the territory of China; - legal facts that create,

[19] SPC established the First International Commercial Court (ICC) in Shenzhen Municipality (Guangdong Province) and the Second International Commercial Court in Xi'an Municipality (Shaanxi Province) in order to entertain cross-border commercial disputes, and set up an expert committee to serve as its dispute resolution think tank after the central leadership approved a guideline on establishing the Belt and Road International Commercial Dispute Resolution Mechanism and Institutions. The Fourth Civil Division of the SPC is responsible for coordinating and supervising the work of the two international commercial courts (Opinion Concerning the Establishment of the Belt and Road International Commercial Dispute Resolution Mechanism and Institutions, 2018).

change, or terminate the commercial relationship have taken place outside the territory of China (Article 3).<sup>20</sup>

Judges of the International Commercial Court shall be selected and appointed by the Supreme People's Court from the senior judges who are experienced in trial work, familiar with international treaties, international usages, and international trade and investment practices, and capable of using Chinese and English as the working languages (Article 4).

Article 2 of the Law of the People's Republic of China on Lawyers defines the lawyer as a "professional who has acquired a lawyer's practice certificate pursuant to law and is authorized or designated to provide the parties with legal services (mediation or arbitration)."<sup>21</sup> National Judicial Examination is only available to Chinese citizens. It means that eventually permitting foreign attorneys to represent their clients before the courts may require either continued tolerance of marginal cases (as it stipulated in the China International Economic and Trade Arbitration Commission Arbitration Rules where party may be represented by its authorized Chinese and/or foreign representatives in handling matters relating to the arbitration in the CIETAC Rules)<sup>22</sup>, or legislative reforms.

In the situation when International Commercial Court applies foreign law in settling a case, it may establish law in the following ways: selected by the parties, provided by the legal experts from China or abroad, provided by the institutions rendering law finding services, provided by the member of the International Commercial Expert Committee, provided by the central authority of the other contracting party that has entered into a judicial assistance treaty with China, suggested by the Chinese Embassy or Consulate in the relevant country or by other country diplomatic mission in China, and other suitable methods to find applicable foreign law (Article 8). The very important is the fact that materials and expert opinions on foreign law provided in one or more of the previous mentioned ways shall be presenting during the hearing in accordance with the law and the parties shall be afforded a full opportunity to be heard. In Article 10 stated that "audio-visual transmission technology and other

[20] Under the 1994 Law, arbitrations in China fall within one of three categories: foreign-related, foreign, and domestic; foreign-related arbitration means civil cases involving foreign elements; foreign arbitration is arbitral dispute that meets the requirements to be foreign-related and is seated outside of China; domestic arbitrations are all those proceedings that are not foreign or foreign-related. Due to those differences, some of the authors claim that „the Chinese authorities have also been content to retain a bifurcated or 'dual-track' approach to domestic versus foreign and foreign-related disputes" (Mollengarden, 2019; 79).

[21] From 2020, not only judges, prosecutors, lawyers and clerks need to take the exam, but also individuals who conduct administrative adjudications or reviews, as well as legal consultants and arbitrators. It is decided that the national judicial examination system should be revised into a unified national legal professional qualification examination system. The reform is expected to improve the professional standard of legal practitioners in China.

[22] Article 76 of the new Arbitration Rules of the China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC), 2015.

information networking methods may be applied by the International Commercial Court in the investigation and taking of evidence as well as the organization of cross examination.

China will provide a more market-oriented, law-based and internationalized business environment for foreign companies, and remain a promising investment destination for businesses from Germany, Australia and the rest of the world (China to provide more market-oriented, law-based, internationalized business environment for foreign companies, 2022).

#### **4.1. Procedural Rules for the China International Commercial Court (CICC)**

The SPC is gradually building the infrastructure for the CICC. An important part of it was put into place in December 2018, when the SPC issued the Procedural Rules for the China International Commercial Court of the Supreme People's Court (Procedural Rules for the China International Commercial Court of the Supreme People's Court - For Trial Implementation, 2018).

In order to facilitate the parties' resolutions of disputes through the China International Commercial Court, the Procedural Rules are formulated in accordance with the Civil Procedure Law of the China, the Provisions of the Supreme People's Court on Several Issues Regarding the Establishment of the CICC, other laws and judicial interpretations. The Court respects the autonomy of the parties and protects equality and other legitimate rights and interests of Chinese and foreign parties and safeguards the full exercise of the procedural rights of Chinese and foreign parties. For bringing an action to the Court, the claimant shall submit a statement of claim and an agreement in writing selecting the jurisdiction of the SPC, the First International Commercial Court and the Second International Commercial Court. Upon receiving the documents submitted by the claimant, the Court shall issue a receipt in electronic or paper form, which records the date of receipt. The CICC shall accept the case if the SPC decides that it should be adjudicated by the CICC.

The CICC emphasizes the importance of mediation and promotes the concept of a „one-stop“ dispute resolution mechanism through integration with the leading foreign-related mediation organizations within China.

The Case Management Offices of CICC shall convene a case management conference with the parties within seven working days from the date of the service of the litigation documents on the respondent's answer where the parties should decide on the pretrial mediation run by expert members (Procedural Rules, 2018: Chapter 4). If the parties reach a mediation settlement agreement after the mediation conducted by the expert members or by an international commercial mediation institution, the Office of the International Commercial Expert Committee or the international commercial mediation institution shall submit the

mediation settlement agreement and the relevant case materials to the Case Management Offices. This body issues a mediation document after review of the documents in accordance with the law. The CICC may issue an award on the basis of the settlement upon the parties' request. If the parties fail to reach a mediation settlement agreement, the Case Management Offices shall officially accept the case and determine the time schedule for the litigation procedures. Support for dispute resolution by Arbitration is also envisaged (Procedural rules, 2018: Chapter 7) in an international commercial case, in which the amount in dispute exceeds 300,000,000 Chinese yuan, where international commercial arbitration institution shall submit the application to the CICC. The Court will accept the case after review and adjudicate the case in accordance with laws. When a party applies to the CICC for setting aside or enforcement of an arbitration award made by an international commercial arbitration institution in an international commercial case in which the amount in dispute exceeds 300,000,000 Chinese yuan, (43,680,837.00 US\$), the party shall submit an application letter, accompanied with the original arbitration award or mediation document. The CICC shall accept the case after review and adjudicate the case in accordance with the laws. The SPC shall interpret the rules (Procedural Rules, 2018: Chapter 8). When China ratifies the Hague Choice of Court Convention - which guarantees the recognition and enforcement of judgments from other Contracting States subject to a limited number of exceptions, it will substantially improve the enforceability of OBOR awards.

#### **4.2. China International Commercial Court in practice**

Since 2015, the SPC has taken measures to strengthen the hearings of OBOR related cases. Statistics released by the Supreme People's Court showed that Chinese courts at all levels ruled on about 200000 foreign-related disputes between 2013 and 2017, with OBOR related cases main component (The Supreme People's Court vows better legal service for BRI related cases, 2019).

In April 2018, the Hong Kong International Arbitration Centre (HKIAC) set up a "Belt and Road Advisory Committee" and launched an online resource centre to support OBOR related business opportunities. Since then, the HKIAC has handled 362 cases involving OBOR jurisdiction with one third of cases involving a party from the China and the party from other OBOR country.

Since the official establishment of the CICC on June 29, 2018, the SPC has formulated Procedural Rules for the CICC, Working Rules of the International Commercial Expert Committee, Rules of the "One-stop" Diversified International Commercial Dispute Resolution Mechanism, marking thus a good start and the smooth operation of the CICC. By the end of 2018, the CICC had accepted several cases involving parties from

Japan, Italy, Thailand, etc. Some cases have already entered pretrial procedures. We will present one such example.

The First International Commercial Court of the Supreme People's Court of China held a public hearing in Shenzhen (May 31, 2019) concerning the product liability dispute between Guangdong Bencao Medicine Group Co. Ltd. and the respondent Bruschettini S.R.L. domiciled in Genoa, Italy.<sup>23</sup> The First International Commercial Court accepted this case in accordance with the Civil Procedure Law of the People's Republic of China, the Provisions and the Procedural Rules for the CICC and relevant judicial interpretations. This case is heard by a collegial panel of five CICC. Previously, the collegial panel has held a pretrial conference on April 29, 2019 during which the panel explained the "one-stop" dispute resolution mechanism and related Rules of the CICC to both parties and the parties determined relevant procedural matters. The hearing lasted for over 3 hours, and the parties fully debated on the following three issues: 1) whether Bruschettini is obliged to recall the "Bacteria solutes" in dispute; if yes, whether Bruschettini constitutes inaction to recall the "Bacteria solutes" in dispute; 2) whether Bencao's waiver of claim for damages against Bruschettini agreed in the Exclusive Distribution Agreement and its Annex between Bencao and the non-party Aprontech can be excluded; 3) whether Bruschettini shall compensate for Bencao's loss and how the amount of loss should be determined. The court hearing has received extensive public attention. More than 40 people including representatives of the National People's Congress attended the hearing (The First International Commercial Court of the Supreme People's Court Holds its First Public Hearing, 2019).

The SPC confirmed that the First ICC has accepted the following cases: a) unjust enrichment disputes between Asia optical Co., Ltd., Dongguan Sintai Optical Co., Ltd. and Japan Fuji Photo Film Co., Ltd., Fujifilm (China) Investment Co., Ltd., Shenzhen branch of Fujifilm (China) Investment Co., Ltd., and Fujifilm Opt-Electronics (Shenzhen) Co., Ltd.; b) product liability disputes between Guangdong Herbal Pharmacy Co., Ltd. and Italy Bruschettini S.R.L.; c) confirmation of the validity of an arbitration agreement in a dispute between British Virgin Islands Yunyu Co., Ltd. and Shenzhen Zhongyuancheng Commercial Investment Holdings Co., Ltd.; d) confirmation of the validity of an arbitration agreement in a dispute between Beijing HK CTS International Hotel Management Co., Ltd., Shenzhen Weijing Jinghua Hotel Co., Ltd. and Shenzhen Zhongyuancheng Commercial Investment Holdings Co., Ltd.; e) confirmation of the validity of an arbitration agreement in a dispute between British Virgin Islands Xinjin Co., Ltd. and Shenzhen Zhongyuancheng Commercial Investment Holdings Co., Ltd.

The Second ICC has accepted the following cases: a) a dispute regarding the distribution of company profits between Yingte Biopharmacy

[23] [the case number is (2019) Zui GaoFaShangChu No.1]

Holdings Co., Ltd. and Red Bull Vitamin Drink Co., Ltd.; b) a dispute regarding the confirmation of a qualification as shareholder between Thailand Reignwood International (Group) Co., Ltd. and Red Bull Vitamin Drink Co., Ltd., Red Bull Vitamin Drink (Thailand) Co., Ltd.; c) disputes regarding the responsibility for damaging the company's interests between Global Market Holdings Co., Ltd and Xu Xinxiong, Red Bull Vitamin Drink Co., Ltd.; and d) disputes regarding the responsibility for damaging the company's interests between Yingte Biopharmacy Holdings Co., Ltd. and Yan Bin, Red Bull Vitamin Drink Co., Ltd.

In the Red Bull Cases, the CICC asked about the parties' willingness to have their dispute mediated by the CICC Expert Committee. The parties had initially opted for mediation by the Expert Committee, but eventually the case moved on to the CICC court proceedings because one party gave up on mediation.

These four cases accepted by the Second ICC were initially accepted by the Beijing Higher People's Court. The SPC considered that these four cases were first-instance international commercial cases that shall be heard by the CICC because of their "significant impact, their model character, their complexity, the high interests at stake and the great concerns they pose for society". In addition, the SPC decided that these four cases shall be jointly heard by the Second ICC due to their relevancy. These four cases were accepted by the Second ICC based on the jurisdiction stipulated in Article 2.3 (nationwide significant impact) and Article 2.5 (other international cases) of the Provisions (New Developments of the PRC Intl. Commercial Court, Cheng, Neuhaus, 2019: 7).

These first two cases heard at the CICC were not specifically related to any Belt and Road projects, they are still of significant importance to illustrate how the CICC handles its cases to ensure smooth conduct of the trial, the role that the CICC plays in mediation, and how the CICC can provide efficient resolution of international commercial disputes (China's International Commercial Courts hear first cases, 2019).

### 4.3. Online legal services

A "one-stop" service for resolving international commercial disputes opened in 2021 is designed to meet the new demands of the online era and provide fast, convenient and low-cost legal services. Five international commercial arbitration institutions and two international mediation centers are among the first group of participating institutions accessible through the platform, including the China International Economic and Trade Arbitration Commission and the Shanghai Commercial Mediation Center. In its annual work report released in March 2021, the SPC said that it has intensified efforts to resolve international commercial disputes, with 55 legal professionals from 25 countries invited to serve as experts at its international commercial courts to ensure the high-quality

development of the Belt and Road Initiative (One-stop Commercial Dispute Service Goes Online, 2021). China has not stopped trying to resolve international commercial litigation cases even though the COVID-19 pandemic created difficulties for litigation at home and abroad, as well as for trials involving foreign nationals.

With continuing reform and opening up program started at the late 1970s and the construction of OBOR Initiative, China's economic ties with the other countries have intensified, thus the demand for effective and timely resolution of international commercial disputes has increased. The establishment of the CICC confirms: a) the development of the international rule of law; b) protection of the legal rights and interests of Chinese and foreign parties; c) creation a stable, impartial, transparent and predictable business environment under the rule of law; d) protection the concept of OBOR Initiative; e) building fair, professional, convenient and cost-effective international commercial dispute resolution mechanism. All of this should be based on the rules of the World Trade Organization and international legal conventions binding for the states members of OBOR Initiative.

## 5. Conclusion

The harmonization of the legal systems of the states members of OBOR Initiative is the new area of close cooperation among them. It emerged from the need to form legal infrastructure and disputes resolution mechanism in the framework of the growing economic cooperation over the last 10 years, since OBOR Initiative was launched.

In that vein, the China International Commercial Court was established in 2018 which created a multilateral dispute resolution method that is accessible for all states members of OBOR Initiative. The three courts in Xi'an, Shenzhen and Beijing provide an international commercial dispute resolution mechanism that integrates litigation, mediation and arbitration for the parties to resolve disputes fairly, efficiently, conveniently, economically - "one stop" dispute resolution mechanism. This is innovative measure that adheres to the principle of diversifying dispute resolution methods, giving a reasonable time limit for the mediation, and providing the rules that, if the mediation fails, a trial should be consecutively scheduled in time thus preventing the problem of extensive dispute resolution.

This legal service derived from the facts that China, through its long history, preferred consensual dispute resolution mechanism (mediation and consultation) rather than going to the litigation, and that Chinese investors are increasingly exposed to international dispute resolution mechanisms (World Bank's International Centre for Settlement of Investment Disputes or International Chamber of Commerce for International Commercial Arbitrations); one of the goals is to bring back China

related disputes into the territory of China. The CICC is the beginning of the comprehensive harmonization of the law in the states members of OBOR Initiative in the way that states members of the European Union have done. Some states members of OBOR Initiative are criticized for not being democratic in terms of West standards (market economy, rule of law and freedom of media), so this is an opportunity to correct such allegations and continue to modernize its laws to reflect the changing global economy. Because of that, there are needs to upgrade the CICC and secure viability in implementation of the new legal infrastructure in order not to be considered as having "Chinese characteristics", but to be regarded as being in accordance with the world legal standards aimed at protecting both Chinese and foreign partner's legal rights and interests, creating a stable, fair and transparent business environment with rule of law standards applied. This Court is the part of continuation of China' trade liberalisation started over 40 years ago, based on the liberal principles of multilateral negotiations, free trade, global economic competition and denouncing protectionism what have provided powerful incentives for cooperation among states on a regional basis.

The new legal infrastructure is the way to complete multidimensional cooperation among the states members of OBOR Initiative which is important development for Serbia as well as other Western Balkans countries.

The aim of this paper is to underline, through the analyzes of new features of China dispute mechanisme for international transactions (considered as inovative in the international level), the necessity of unification and harmonization of business law in all aspects, as the main prerequisite for development of trade and, consequently the improvement of human rights in general.

## Literature

### Documents

Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Federal Republic of Yugoslavia Concerning the Reciprocal Encouragement and Protection of Investments was signed on 18 December 1995 and entered into force on 13 September 1996 ("BIT"). <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3360/download>, 25. 02. 2023.

Belt & Road International Commercial Court, Opinion Concerning the Establishment of the Belt and Road International Commercial Dispute Resolution Mechanism and Institutions, From: CICC, Updated: 2018-06-27. <https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/208/210/819.html>, 25. 02. 2023.

Bilateral Investment Treaties BITs, China, United Nations UNCTAD, (2023). <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/42/china>, 25. 02. 2023.



- China Foreign Investment Law The 2022 Negative List, (2023). Publication updated on January 2, 2023. <http://www.ciprocess.com/china-foreign-investment-law-and-regulation.htm>, 25. 03. 2023.
- China's International Commercial Courts hear first cases, 2019. Herbert Smith Freehills. <https://hsfnotes.com/arbitration/2019/06/06/chinas-international-commercial-courts-hear-first-cases/>, 25. 02. 2023.
- China to provide more market-oriented, law-based, internationalized business environment for foreign companies: FM spokesperson, 2022. Belt and Road Portal. <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/297199.htm>, 26. 02. 2023.
- Countries of the Belt and Road Initiative (BRI), (2022). Green Finance&Development Center. <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>, 13. 02. 2023.
- One-stop Commercial Dispute Service Goes Online, Updated: 2021-07-22. <https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/208/209/2097.html>, 25. 02. 2023.
- Procedural Rules for the China International Commercial Court of the Supreme People's Court (For Trial Implementation), (2018). China International Commercial Court. <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/208/210/1183.html>, 25. 02. 2023.
- Provisions of the Supreme People's Court on Several issues Regarding the Establishment of the International Commercial Court, 2018. <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/199/201/817.html>, 25. 02. 2023.
- The China International Commercial Court Hears Its First Case, From: CICC Updated: 2019-05-30. <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/208/210/1237.html>, 25. 02. 2023.
- The Supreme People's Court vows better legal service for BRI-related cases, 26.02.2019. [https://english.bjinternetcourt.gov.cn/2019-02/26/c\\_155.htm](https://english.bjinternetcourt.gov.cn/2019-02/26/c_155.htm), 25. 02. 2023.
- The First International Commercial Court of the Supreme People's Court Holds its First Public Hearing From: CICC, 2019-05-31. <https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/208/209/1547.html>, 25. 02. 2023.
- The First International Commercial Court Held a Pretrial Conference on a Product Liability Case From: CICC Updated: 2019-05-06. <https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/208/210/1217.html>, 25. 02. 2023.
- The new Arbitration Rules of the China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC), 2015. <http://www.cietac.org/Uploads/201607/5795f078aa6d5.pdf>, 25. 02. 2023.
- The new China Foreign Investment Law, (2019). <https://www.lorenz-partners.com/wp-content/uploads/2019/07/NL223E-The-New-Foreign-Investment-Law-in-China-Jul19.pdf>, 25. 02. 2023.

## Articles

- Dr Meng Yu, Dr Guodong Du, (2022). "China's 2022 Landmark Judicial Policy Clears Final Hurdle for Enforcement of Foreign Judgments", Conflict of Laws. net. Views and News in Private International Laws. July 1, 2022. <https://conflictoflaws.net/2022/chinas-2022-landmark-judicial-policy-clears-final-hurdle-for-enforcement-of-foreign-judgments/>, 25. 03. 2023.
- Holloway David, „One Belt One Road – One Court?“, (2018). Belgrade Arbitration Conference, Faculty of Law University of Belgrade, Belgrade, 16. 03. 2018.

- Milošević Tatjana, "Evolucija prava svojine u Kini i odraz aktuelne regulative na privredne odnose sa Srbijom", *Branič*, časopis Advokatske komore Srbije, br. 1-2/2018, Beograd, (maj, 2019), str. 131-148 ("Evolution of Property Rights in China and Reflection of Current Regulation on Economic Relations with Serbia").
- Mollengarden Zachary, "One-Stop" Dispute Resolution on the Belt and Road: Towards an International Commercial Court With Chinese Characteristics, UCLA School of Law, *Pacific Basin Law Journal*, Volume 36, Issue 1 (2019). <https://escholarship.org/uc/item/43q7s46n>, 25. 02. 2023.
- Simić Jasminka, (2018). "Zapadni Balkan: podeljena bezbednost ili borba za demokratiju na regionalnom i globalnom nivou", u: Zbornik radova Konstitucionalizami i ustavni dizajn u demokratskoj recesiji, Udruženje za političke nauke Srbije, Univerzitet u Beogradu-Fakultet političkih nauka, urednica Biljana Đorđević. Beograd. str. 367-383.



[https://doi.org/10.18485/fpn\\_pz.2023.25.3](https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2023.25.3)

UDK 616-03:316.6(339.9:327(4))

# Upravljanje Ekonomske i monetarne unije Evropske unije tokom pandemije Korona virusa - mere i instrumenti

## Sažetak



COVID-19 je velikom brzinom poremetio aktivnosti, od rada, lečenja i obrazovanje, do industrijske proizvodnje. Program EMU dočekan je dvojako. Mnogi finansijski stručnjaci smatraju da su mere stupile na snagu pravovremeno i da su obuhvatne. Određene mere su podrazumevale velike izdatke, te je opravdana sumnja oporavka u srednjem roku. Strategije su se razlikovale po pitanju zaštitnih sredstava, lockdown-a i stila informisanja javnosti. Preopterećenost zdravstvenih sistema bila je zajednička. EMU je predvidela i probleme nezaposlenosti koji će uslediti nakon inicijalnog udara krize. Zato je usvojen poseban paket mera za suzbijanje posledica nezaposlenosti. Posle više od tri godine od izbijanja pandemije, čiji kraj još uvek nije proglašen, nisu sanirani problemi organizacije rada i nastave, načina tretiranja pacijenata, kao i proizvodnje i distribucije dobara. Stepen i oblik ireverzibilnosti posledica tek će biti empirijski ustanovljen. Promene u kognitivnoj obradi informacija udružene sa onlajn radom, učenjem, pa i lečenjem, promenile su i socijalne interakcije i očekivanja.

[1] E-mail adresa autorke: [ninalalevic3@gmail.com](mailto:ninalalevic3@gmail.com)

**Ključne reči**

COVID-19 programi Ekonomske i monetarne unije, upravljanje krizom, ekonomsko-organizacione posledice, psihosocijalne posledice

**Uvodna razmatranja**

Ekonomska i monetarna unija Evropske unije suočavala se sa većim brojem kriza do 2019. godine. Međutim, COVID-19 se ne može direktno porediti sa prethodnim ekonomskim krizama zbog različitih specifičnosti. Te specifičnosti ogledaju se u primarno zdravstvenoj prirodi krize (koja je započela u obliku lokalnih epidemija da bi marta 2020. godine bila proglašena pandemijom od strane Svetske zdravstvene organizacije, koja je momentalno uzrokovala poremećaje u sferi:

- Rada - od smena, broja zaposlenih, teškoća i neprijatnosti u radu sa maskama, rukavicama i uz češta pranja ruku, povećanog rizika od grešaka u radu i povreda na radu, kao i prisustvo straha od kontaminacije. Zaposleni u bazičnim zanimanjima čije su zarade i uslovi rada često neadekvatni, imali su još veći obim posla.
- Saobraćaja - avio saobraćaj je pogođen redukovanim brojem letova, putnika, zaposlenih na aerodromima. Drumski transport u formi nepreglednih kolona kamiona i šlepera na graničnim prelazima. Pomorski saobraćaj u većem broju navrata bio je u kolapsu, a železnički je takođe pretrpeo pad u broju putnika i manje prevoza tereta.
- Prodaje - uvoz robe postao je komplikovaniji i skuplji, potražnja za osnovnim životnim namirnicama bila je u porastu. Čitavi lanci snabdevanja bili su poremećeni.

- Potrošnje – smanjena kupovina goriva i povećana potrošnja vode i struje u domaćinstvima. Rad od kuće predstavljao je uštedu za poslodavce zbog zakupa poslovnog prostora.

U krizi koja nastupa rapidno, poput COVID-19 krize, bez dovoljno preciznih instrukcija o pravilnom postupanju, cela privreda je stala, izuzev određenih postrojenja i zdravstvenog sistema koji je u većini zemalja bio pred kolapsom. Italija i Španija predstavljaju potresne primere nemoći u suočavanju sa pandemijom. Ekonomska i monetarna unija pri EU (u daljem tekstu EMU) izašla je pred javnost marta 2020. godine sa nekoliko instrumenata koji treba da pomognu u rešavanju novonastalog vanrednog stanja. Neki od instrumenata već su bili primenjivani, dok neki predstavljaju njihove unapređene verzije, sa izmenama dozvoljenih iznosa u zaduživanju i iznosa dotacija npr. Pre pregleda mera koje je EMU primenila za borbu protiv COVID-19 krize, kratko ćemo prikazati samu EMU.

## Najvažnija određenja EMU

Od početka, EMU je definisala ciljeve i granične vrednosti koje države članice moraju da prate. Osim toga što su to bili kriterijumi za članstvo, to je ujedno značilo i da odstupanje od zadatih nivoa po ključnim parametrima predstavlja rizik od isključenja iz EMU. Određeni su uslovi kojima se propisuje da javni deficit ne prelazi 3% godišnjeg BDP-a i da porezi koji su posebno osetljiva tema u svim društvima, budu usklađeni sa fazama ekonomskog ciklusa (Hiks, 2007).

Hiks (2007) navodi i da su za mehanizme i efikasnost EMU važne socijalna politika i tržište rada država članica. To se ogleda ne samo u podršci koja se pruža stanovništvu i zaposlenima, već i u spremnosti građana da mere i programe vlade dožive kao pozitivne i usmerene na blagostanje. U takvim društvima, veća je verovatnoća posvećenog rada i više privredne produkcije, manje socijalnog stresa uz postojanje prostora za inovacije, čiji se značaj manifestuje upravo u krizama.

## Nastanak evra i dosadašnji pristupi krizi

Evropska unija formirala je evrozonu 1. januara 1999. godine, pokretanjem euro valute. I dok su neke države-članice bile zadovoljne učincima EMU, neke su negodovala, u prvom redu zbog utiska o smanjenju autonomije odricanjem od domaće valute, a nedovoljno izraženim benefitima od članstva u EMU i samog smisla evrozone. U ekonomskim krizama koje se nadovezuju na ekonomske cikluse rasta, stabilizacije i pada, u okviru EMU, javlja se poseban problem fiksnog deviznog kursa i univerzalne veličine kamatnih stopa (Hiks, 2007). Međutim, metode koje bi mogle da budu od pomoći, kao što su mobilnost radne snage, fleksibilnost zarada i kapitala, fiskalni transferi i regulisanje tražnje preko budžetskih suficita u recesiji, nisu se pokazale kao primenljive u EU (Hiks, 2007).

Pored izostanka ovlašćenja fiskalnog usaglašavanja na nivou Unije na nivou pojedinačnih država-članica, prisutan je i socio-psihološki problem u slučaju korekcija zarada i mobilnosti radne snage; naime, ljudi ne poseduju ekonomsku percepciju zarade, u smislu kolektivne štednje koja će rezultirati boljim standardom. Samim tim, postoji strah da umanjene zarade nikada više neće biti povećane, a da će cene verovatno rasti. Drugo, većina ljudi (što nije ograničeno na Evropu) je vezana (pa i zavisna) od posla i primarne zarade, tako da se ne bi upuštala u „društveni eksperiment“ štednje na sopstveni račun. Istovremeno, svako povećanje cena, posebno većeg broja osnovnih namirnica, percipira se kao najava krize i signal za ličnu štednju.

Ideja iza EMU, uz ispunjenje osnovnih uslova članstva, bila je: stabilnost cena, niska inflacija, ustanovljene dugoročne kamatne stope, što niži deficit javnog budžeta uz javni dug do 60% BDP-a i valutu koja nije sklona devalvacijama (Hiks, 2007). Jedan od osnovnih ciljeva bila je trgovinska razmena, te omogućavanje prilika za izvoz pa su manje države imale veći benefit od članstva, iako se smatra da optimalnu valutnu zonu čini pet država - Nemačka, Francuska i zemlje Beneluksa (Hiks, 2007). Nije iznenađujuće što se dominantnije članice često bune zbog koristi manjih država, s obzirom na doprinos Uniji.

COVID-19 kriza različito je pogodila različite članice, što se događa zbog asinhronosti ekonomskih ciklusa, kao i razlika u razvijenosti infrastrukture, npr. zdravstvenog sistema, što je u ovoj krizi bilo ključno. Takođe, prethodna stopa nezaposlenosti i kvalitet rada značajno utiču na način na koji će se država suočiti sa krizom, kao i da li uopšte postoji sistem mehanizama upravljanja u krizi. Zašto je važno za koju strategiju se EMU odlučuje; opredeljenje EMU jeste monetarizam. Monetarizam podrazumeva centralizovano upravljanje novcem. Međutim, kakvo god da je opredeljenje vlada država, za značajan broj građana uloga i funkcija Evropske centralne banke (ECB) je apstraktna. U krizama to predstavlja specifičan problem, zbog sveopšteg pada poverenja. Inflacija je ključna reč za ECB i EMU. Stabilnost cena uz prihvatanje varijacija na nivou +/-2% je parametar koji se prati na dnevnom nivou i predstavlja jednu od najznačajnijih odrednica. Tokom krize, ta tema nije napušтана.

### **Mere EMU za sprečavanje dodatnih negativnih posledica Korona krize**

Predstavićemo ključne i najvažnije pakete pomoći i planove koje je EMU pripremila na samom početku Korona krize, od zvaničnog proglašenja pandemije, marta 2020. godine. Većina autora smatra da je Hitan program kupovine zbog pandemije (*Pandemic Emergency Purchase Programme - PEPP*) u središtu strategije EMU u borbi protiv ekonomskih posledica Korona krize, uz dozu zabrinutosti zbog rekordno niskih kamatnih stopa (Aguilar et al., 2020). Razlog u sve nižim kamatnim stopa-

ma, isti autori (Aguilar et al., 2020) vide u starenju stanovništva, padu privredne produktivnosti i manjku stabilnih finansijskih resursa, a Korona kriza samo je pogoršala ove trendove.

Cilj *PEPP*-a i srodnih programa jeste da se obezbedi bankarska likvidnost, posebno u zajmovima za fizička lica i mala i srednja preduzeća, dok su kamatne stope za korporativne i vladine obveznice snižene (Aguilar et al., 2020). Značajno je da je zatvaranje *SURE* programa (instrument privremene podrške za smanjivanje rizika od nezaposlenosti u vanrednim situacijama) planirano za 31. decembar 2022. godine, sa mogućnošću produženja na po šest meseci (Fabbrini, 2020), što će verovatno biti potrebno zbog specifičnosti Korona krize (kontinuirana zdravstvena pretnja uz postkovid sindrom sa brojnim kognitivnim smetnjama). S obzirom na to da je *SURE* derivat *EU unemployment insurance system*-a, očekuje se da će rezultirati nekim dobrim praksama (Fabbrini, 2020), jer su takvi programi veoma aktivni i moguće je pratiti realne troškove, potencijalne uštede, slabe aspekte i prednosti.

### **Evropski hitni instrument za privremenu podršku u ublažavanju rizika od nezaposlenosti (*SURE*)**

Program je namenjen državama članicama s ciljem ublažavanja posledica COVID-19 pandemije na ekonomiju i socijalnu zaštitu. Program je osmišljen na takav način da državama članicama mogu da se odobre zajmovi u vrednosti do 100 milijardi evra, a kako bi se prevenirao skok nezaposlenosti (European Commission, 2022).

Evropska komisija (European Commission, 2022) navodi da *SURE* program predstavlja potporu drugim primarnim kratkoročnim merama, s fokusom na očuvanju postojećih radnih mesta i zadržavanju prihoda za radno angažovani deo stanovništva. Dodatna podrška odobrena je za sedam država, a u ukupnom iznosu od 94.4 milijarde evra za devetnaest država članica; najveća izdvajanja su namenjena Italiji i Španiji (27.5 milijardi i 21 milijarda evra), koje su katastrofalno pogođene COVID-19 pandemijom, a pored toga, skoro 92 milijarde su predviđene za socijalne obveznice na period od pet do trideset godina otplate što je privuklo investitore (European Commission, 2022).

### **Razlike u reakcijama na krize - EMU 2008. i 2020. godine**

Za članice EU, predviđeno je 500 milijardi evra podrške, dok paket oporavka iznosi 750 milijardi i nazvan je *Next Generation EU*, a istovremeno su razmatrana rešenja za buduće nezaposlene i poboljšanje uslova rada za zaposlene na bazičnim radnim mestima (Pochet, 2022). Za razliku od krize iz 2008. godine, u slučaju Korona krize, EU je brže delovala i ponudila bolje uslove zajmova što se posmatra kao inovativnost u pristupu (Pochet, 2022).



S druge strane, određeni autori tumače politike Evropske centralne banke od 2010. godine kao nedemokratske uz nedovoljne političke kompetencije i sistem donošenja koji odluka štiti male članice (Hogenauer and Howarth, 2019). Ipak, mišljenja su podeljena. Autori (Benigno, Canofari, Di Bartolomeo and Messori, 2022) tvrde da su preduzete mere na početku COVID-19 krize bile adekvatne i efikasne. Na istoj liniji je i cilj da se nakon 2028. godine, a do 2058. uvedu novi EU porezi što će zasigurno izazvati različite reakcije država članica (Fabbrini, 2022).

### Kritike EMU programa u Korona krizi

Fabrizi (Fabbrini, 2020) naglašava da je potencijalni problem EMU mera u borbi protiv posledica Korona krize u onome što je politička ekonomija označila kao institucionalnu zavisnost od navike/iskustva (*path-dependency*) te da stara rešenja možda neće imati efekta u novoj krizi. Iako to nije konkretna smernica kako (ne)treba raditi, način na koji se percipira problem krize i otvorenost ka inovativnim rešenjima u fokusu su donosioca kvalitetnih odluka.

Ono što odlikuje pristup Korona krizi jeste *komunitarizam*, tako da sredstvo finansiranja predstavljaju evroobveznice, a Fabrizio (2020) dovodi u pitanje i demokratičnost u opštem procesu odlučivanja u EU. O stvarnoj razvijenosti demokratskog procesa donošenja odluka u EU razmišljaju i drugi autori; efikasnost alokacije resursa, inflacija i nedovoljna preciznost u delu instrukcija, problemi su koji se, uz relativnu zastarelost nekih pogleda na ekonomske procese (ponovo *path-dependency*) moraju revidirati (Klooster, n.d.).

U prethodnoj velikoj ekonomskoj krizi, nezaposlenost u Španiji i Grčkoj dostigla je rekordnih 40% među mladima, a ponašanje kompanija koje su se jeftino zaduživale kako bi kupovale sopstvene akcije i isplatile zaostale zarade doprinele su težem oporavku (Klooster, n.d.). Nekoliko godina od uvođenja evra bila je приметna izvesna tendencija sinhronizacije ekonomskih ciklusa među državama članicama (Gehring and König, 2021).

Istovremeno, instaliranje evrozone uticalo je na države koje nisu njen deo, ali uz rizik od preliivanja inflacije koja potiče iz zone i padom domaće privrede (Plumper and Troeger, 2006). Dodatna komplikacija, inače specifične Korona krize, jeste i činjenica da klimatske promene dobijaju svoju manifestaciju (2015. godine zabeležen je početak perioda vrlo visokih i nestabilnih temperatura), a pitanje je kakve zdravstvene posledice će to imati na čovečanstvo; eksperti već beleže slabljenje kardiovaskularnog sistema, a ako govorimo o radu, to znači skraćivanje radnog veka te dodatni teret na penzione fondove.

Negativni efekti COVID-19 pandemije bili su momentalni i odrazili su se kao fragmentacija tržišta, pa je zato odgovor Evropske centralne banke bio rapidan kako bi se zaustavilo širenje krize (Momirović, Simo-

nović i Kostić, 2021). U skladu s tim, smatra se da je pokrenut „šta god da je potrebno“ paket mera, dok istovremeno nije sasvim poznato da li su koronaobveznice usklađene s pojedinačnim državnim zakonima, što može da destabilizuje evrozonu (Herzog, 2020). Recesija do koje je došlo 2020. godine jedna je od rekordnih, a Budžet za obnovu je predvideo 750 milijardi evra za sanaciju uz predviđanja da će doći do (privremenog) porasta nezaposlenosti i zatvaranja firmi (BNP Paribas, 2020). Pored toga, COVID je jače pogodio južne delove EMU, što je odraz strukturalnih razlika (Mayer and Schnabl, 2020) koje predstavlja opterećenje za stabilne članice Unije.

Za kraj, i *Projekat Digitalni euro* koji predstavlja „evropsku verziju“ bitkoina, gde se transakcije vrše od strane samih korisnika, a softveri vrše glavnu autentifikaciju, pa je potreba za zaposlenima u poslovnicama sve manja (Fernandez, Alonso, Jorge-Vazquez and Forradellas, 2021), može da doprinese povećanju stope nezaposlenosti, a ukoliko kompanije finansijskog sektora simultano odluče da sprovedu digitalizaciju, privreda neće biti u mogućnosti da apsorbuje njihov oslobođeni kadar, što povećava isplate za nezaposlene i povećava javne troškove prekvalifikacije.

## Osvrt i zaključak

COVID-19 pandemija imala je rapidan i prodoran efekat na čovečanstvo. Zdravlje najvećeg broja ljudi bilo je ugroženo, bez razrađenih protokola lečenja (podsetimo se da je do sada primarni protokol lečenja COVID-a menjan skoro petnaest puta). Vakcine koje su ponuđene nisu bezrezervno prihvaćene, a učinkovitost i nuspojave dodatno uznemiravaju već anksiozno i preplašeno stanovništvo. Veliki broj ljudi prinuđen je da balansira, neretko i da ulaže enormne napore u nameri da zbrine porodicu, sačuva zdravlje i ispuni očekivanja na radnom mestu i u kolektivu kojem pripada, u situaciji egzistencijalne ugroženosti i rizika od siromaštva. Nažalost, prave – dugoročne posledice Korona krize se još uvek nisu razvile u punoj formi. Rizik od prekomerne nezaposlenosti ili neadekvatne zaposlenosti, kao i nedovoljnih zarada i dalje je visok. Kvalitet rada nakon prvog udara i *lockdown*-a nije dovoljno dobro upoređen sa stanjem do 2019. godine. Evropska unija je brzo odreagovala i donela mere koje su odmah stupile na snagu, od kojih mnoge planiraju buduće faze krize i rešenja za sanaciju posledica. Programi podrške su posebno važni. Iako se ekonomisti i stručnjaci za finansije najčešće fokusiraju na velike organizacije kada razmatraju efikasnost mera, podjednako je važna i socijalna zaštita. Takođe, opšte kognitivno funkcionisanje treba da se istražuje, kako se zabeležile promene i efikasni odgovori na deficite nastale usled COVID-19 infekcije. Ti problemi višestruko su značajni i odražavaju se i na ekonomije država.

## Economic and Monetary Union of the European Union: Governance during COVID-19 pandemic crisis

### Abstract



COVID-19 pandemic momentarily impaired human activities, from the ones of labor, education, and medical treatment to those of complex production. Economic and Monetary Union (EMU) program was welcomed but with reserves. Many financial experts see them as timely and holistic. On the other hand, certain measures require significant spending. Therefore, the question of midterm reparation remains. European countries differ in pandemic response – protection masks, lockdown, media coverage, to name a few. Nevertheless, healthcare system was deeply impacted everywhere. EMU predicted rise in the unemployment rates so special program for unemployment risks was activated. After more than three years of pandemic that is yet to be eradicated, issues in labor, schooling, medical treatment, production and in supply chain are still present. Degree and forms of irreversibility of COVID-19 impairment are continuously researched. Changes in cognitive reasoning joined with online organization of activities changed the very essence of social interaction and expectations.

### Key words



COVID-19 programs of the EMU, crisis management, effects on economy and organization, psychosocial consequences

### Literatura

- Aquilar, P., Arce, O., Hurtado, S., Martinez-Martin, J., Nuno, G., & Thomas, C. (2020). *The ECB Monetary Policy Response to the COVID-19 Crisis 2020*. Madrid: Banco De Espana.
- Benigno, P., Canofari, P., Di Bartolomeo, G., & Messori, M. (2022). The European Monetary Policy Responses During the Pandemic Crisis. *Open Economies Review*.
- BNP Paribas. (2020). Europe: Fiscal Policy in Action. *Eco Conjoncture*, 4.
- European Commission. (2022). *SURE. The European instrument for temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE)*. Retrieved from: [https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/sure\\_en](https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/sure_en) on 22.8.2022.
- Fabbrini, F. (2020). *Europe's Economic & Monetary Union Beyond COVID-19*. Dublin: Department of Finance.
- Fabbrini, F. (2022). The Legal Architecture of the Economic Responses to COVID-19: EMU beyond the Pandemic. *Journal of Common Market Studies*, 60, 1, 186–203.
- Fernandez, M. A. E., Alonso, S. L. N., Jorge-Vazquez, J., & Forradellas, R. F. R. (2021). Central Banks' Monetary Policy in the Face of the COVID-19 Economic Crisis: Monetary Stimulus and the Emergence of CBDCs. *Sustainability*, 13, 4242.
- Gehring, A., & Konig, J. (2021). Recent Patterns of Economic Alignment in the European (Monetary) Union. *Journal of Risk and Financial Management*, 14, 362.
- Herzog, B. (2020). Whither Coronabonds? The Past and Future of the EMU in the Coronavirus Pandemic. *Intereconomics*, 55, 3, 155–159.

- Hiks, S. (2007). *Politički sistem Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Hogenauer, A., & Howarth, D. (2019). The democratic deficit and European Central Bank crisis monetary policies. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 26, 1, 81-93.
- Klooster, J. van't. (n.d.). *The ECB's Conundrum and 21<sup>st</sup> century Monetary Policy: How Europe Monetary Policy Can be Green, Social, and Democratic*. Berlin: Transformative Responses to the Crisis.
- Mayer, T., & Schnabl, G. (2020). Post-COVID-19 EMU: Economic Distancing by Parallel Currencies. *Intereconomics*, 55, 387-391.
- Momirović, D., Simonović, Z., & Kostić, A. (2021). Monetarna politika ECB u vreme pandemije. *Ekonomika*, 67, 2, 13-22.
- Plumper, T., & Troeger, V. E. (2006). Monetary Policy Autonomy in European Non-Euro Countries, 1980-2005. *European Union Politics*, 7, 2, 213-234.
- Pochet, P. (2022). From one crisis to another: changes in the governance of the Economic and Monetary Union (EMU). *Transfer*, 28, 1, 199-133.



[https://doi.org/10.18485/fpn\\_pz.2023.25.4](https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2023.25.4)

UDK 316.334.324(323.2)

# Predsednički izbori u SAD 2016. godine: društvene podele i izborne strategije glavnih predsedničkih kandidata

## Sažetak



Predmet istraživanja ovog rada jesu društvene podele u Sjedinjenim Američkim Državama u kontekstu predsedničkih izbora 2016. godine, ali i izborne strategije glavnih predsedničkih kandidata Republikanske i Demokratske stranke Donalda Trampa i Hilari Klinton. Dakle, pored istraživanja javnog mnjenja u razmatranje ćemo uzeti i govore sa stranačkih konvencija, tri predsedničke debate i programske platforme stranaka kako bismo ispitali jesu li i u kojoj meri kandidati odgovorili na preferencije birača. Najpre će biti reči o socijalnim rascjepima u političkoj nauci počevši od „hipoteze zamrzavanja“, preko „tihe revolucije“ do populističkog i „autoritarnog odgovora“. Zatim ćemo sve to staviti u kontekst izbora 2016. godine, identifikovati teme koje dele američko društvo i pogledati kako su te teme komunicirali i koje pozicije su zauzeli glavni predsednički kandidati. Glavni argument ovog rada je da je primetan trend rasta partijske polarizacije u SAD, da je uspeh Donalda Trampa rezultat dugotrajnih promena u američkom društvu, te da su zahvaljujući sučeljavanju predsedničkih kandidata, koji su zauzeli različite političke pozicije o temama koje dele američke birače, ovi izbori bili

[1] Autorka je istraživačica-pripravnica na Fakultetu političkih nauka Univerzitet u Beogradu. Kontakt adresa autorke: [nevena.jovanovic@fpn.bg.ac.rs](mailto:nevena.jovanovic@fpn.bg.ac.rs)

indikativan primer populističkog i autoritarnog odgovora na društveno-političke promene i smenu generacija, kao i dobra studija slučaja za uvid u rascepe u američkom društvu.

### **Ključne reči**



društvene podele, socijalni rascepi, populizam, predsednički izbori 2016. godine, Sjedinjene Američke Države

### **Uvod**

Godina 2016. bila je toliko specifična da je dala potvrdu tvrdnji Ivana Krasteva da živimo u „doba populizma“ (Krastev, 2007), dok je Jan-Werner Miler (Jan-Werner Müller) tvrdio da ne pamti nijednu izbornu kampanju u Sjedinjenim Američkim Državama koja je toliko povezivana s populizmom kao kampanja iz 2015-2016. godine (Müller, 2016: 1). I nisu SAD bile izuzetak. Džozef Naj (Joseph S. Nye) je ovu godinu označio kao godinu revolta protiv elita u mnogim zapadnim demokratijama (Nye, 2016). Populistički talas mogao se prepoznati u politici Marin le Pen u Francuskoj, Sirizi u Grčkoj, Podemosu u Španiji, ili u uspehu Eva Moralese i Uga Čaveza u Latinskoj Americi (Müller, 2016: 1-2), kao i kod Viktora Orbana u Mađarskoj ili turskog predsednika Erdogana (Miler, 2017). Takođe, opredeljenje Velike Britanije da napusti Evropsku uniju tesnom većinom na referendumu 23. juna 2016. godine tek će pokrenuti suštinska pitanja o budućnosti Evrope i „zadati najjači udarac koji je ikada zadat međunarodnom liberalno-demokratskom poretku uspostavljenom posle 1945. pod pokroviteljstvom SAD“ (Has, 2017: 12).

U vrtlogu svih tih promena osobenost SAD je u tome što se posledice unutrašnjih zbivanja i dalje najmoćnije sile sveta osećaju širom sveta. Tako i društvene podele ove države, koje su u teoriji predmet interesovanja više od pola veka, i njihov uticaj na formulisanje politika, postizanje

konsenzusa u vrhu američke politike i na poziciju SAD u svetu i njenu sveukupnu moć jesu značajan predmet istraživanja. Imajući u vidu da su SAD duboko vrednosno podeljene, što ćemo u ovom radu pokazati, te da sada iza sebe imaju i četiri godine mandata nekonvencionalnog predsednika „podeljenih američkih država”, kako je ocenio američki Tajm (Time, 2016), predsedničke izbore iz 2020. godine za koje je Tramp tvrdio da su pokradeni na njegovu štetu, a onda čak i upad na Kapitol, nalazi ovog rada mogu biti dobra polazna osnova za buduća istraživanja u susret predsedničkim izborima u SAD koji nas očekuju u 2024. godini.

### Teorijski okvir

Gotovo da nije moguće govoriti o društvenim podelama bez osvrta na teoriju socijalnih rasepa nastalu pre više od pola veka, koju su Sejmur Martin Lipset (Seymour Martin Lipset) i Stajn Rokan (Stein Rokkan) formulisali kako bi objasnili „proces formiranja partijskih sistema u zapadnim društvima na osnovu društvenih podela koje nastaju kao proizvod dva velika procesa: industrijske i nacionalne revolucije” (Spasojević i Stojiljković, 2020: 27). Ove revolucije dovele su do četiri linije društvenih podela: centar-periferija, država-crkva, rad-kapital, selo-grad (Lipset and Rokkan, 1967). Prema njihovoj hipotezi, koja se naziva još i „hipoteza zamrzavanja”, socijalni rascepi predstavljaju ukorenjene linije društvenih podela koje postoje u jednoj političkoj zajednici. Ove podele su po pravilu dugotrajne, vrednosno i organizaciono su struktuirane i nastaju u vezi sa najvažnijim pitanjima tog društva (Spasojević, 2015: 15).

Kada su Lipset i Rokan formulisali svoju paradigmu o društvenim rasepima zapadni svet je već bio u posleratnom ekonomskom usponu. Narativ o uspehu države blagostanja koja će rešiti posledice društvenih nejednakosti, tri decenije mira i brzog ekonomskog rasta rezultirali su društvenim konsenzusom i smanjenjem ideoloških razlika (Spasojević i Stojiljković, 2020: 17), kao i time da posleratne generacije opstanak nisu dovodile u pitanje, što je na kraju dovelo do međugeneracijske smene ka posmaterijalističkim vrednostima i temama koje se tiču ekoloških pitanja, kvaliteta života, položaja marginalizovanih grupa i manjina i jednakosti polova (Inglehart, 2018: 174). Glavna teza Ronalda Ingleharta (Ronald Inglehart) je da će generacije koje tako odrastaju biti otvorenije za nove ideje i tolerantnije prema drugima koji ne pripadaju njihovoj grupi (Ibid). U knjizi „Tiha revolucija” Inglehart je 70-ih godina prošlog veka prvi put izložio svoju ideju o novom rascepu – na društvene grupe kojima su bliže postmaterijalističke i na one kojima su bliže materijalističke vrednosti (Inglehart, 1977). Treba imati u vidu da iako se desio pomak od klasne ka vrednosnoj polarizaciji, osnov je i dalje u socio-ekonomskom statusu (Spasojević, 2015: 27), što znači da Inglehart ni u kom slučaju ne negira komplementarnost kulturno-vrednosnih i socio-ekonomskih podela.



Uključivanje mladih birača u izborni proces ipak nije dovelo do potpune marginalizacije političkih stranaka sklonih ksenofobiji i autoritarnim vrednostima, niti do konačnog pomaka sa materijalističkih na postmaterijalističke vrednosti (Inglehart, 2018: 183). Kao što treći Njutnov zakon kaže, svaku silu akcije prati njoj po jačini jednaka sila reakcije, tako se i u ovom slučaju ispostavilo da nije bio tako dug put od „tihe revolucije” do „autoritarnog odgovora” (Inglehart and Norris, 2017).<sup>2</sup> Tako su od početka širenje postmaterijalističkih i drugih socijalno progresivnih politika izazvali reakciju izvesnog dela konzervativaca (Inglehart and Norris, 2019: 44). Inglehart naglašava da bez obzira na spomenutu smenu generacija (engl. *birth cohort effects*) u obzir se moraju uzeti i trenutni socio-ekonomski uslovi (engl. *period effects*) koji imaju moć da utiču na celokupnu populaciju da bude više (ili manje) sklona materijalističkim vrednostima i/li ksenofobiji (Inglehart, 2018: 183). Ovo se desilo jer, sa jedne strane, ekonomski napredak nije bio ravnomeran, već je najviše koristi bilo za one koji su se već nalazili na vrhu, što je dovelo do sve većeg rasta ekonomske nejednakosti kao i manje socijalne mobilnosti (Ibid, 185). Sa druge strane, insistiranje na postmaterijalističkim vrednostima izazvalo je kulturološki odgovor (engl. *cultural backlash*) posebno starijih koji su religiozni i slabije obrazovani, a sada su se osećali ugroženo usled promene njima poznatih vrednosti (Ibid, 176) i kao stranci u sopstvenoj državi (Hocshschild, 2016). Dakle, kulturološki odgovor objašnjava zašto birači (uglavnom stariji)<sup>3</sup> glasaju za stranke sklone ksenofobiji i autoritarnim vrednostima, a opadanje ekonomske ali i fizičke bezbednosti objašnjava zašto su ove stranke uticajnije sada nego pre 30 godina (Inglehart, 2018: 186). Prema tome, Inglehart zaključuje da su kulturološke razlike povezane sa godinama jači prediktor ko će glasati za populističke stranke nego društvene klase i dohodak, odnosno ekonomski faktori.<sup>4</sup>

Još jedna razlika u savremenim stratifikacionim teorijama je i pojava marginalizovanih grupa koje čine „najsiriomašniji čije veštine nisu tražene na tržištu”, što za posledicu ima „radikalizaciju političke ponude i potražnje” (Spasojević, 2015: 30). Iako i dalje nemamo sasvim jasno određenje populizma, termin se prvenstveno povezuje sa određenim raspoloženjem i emocijama – populisti su ljuti, njihovi glasači su razočarani ili hronično nezadovoljni (Müller, 2016: 1-2). Populizam je retorički stil, kritički nastrojen prema elitama, legitimnu moć pripisuje narodu, dovodi u pitanje legitimitet establišmenta i mobilise birače na emocijama protiv elite, artikulišući nepoverenje, nezadovoljstvo, ljutnju i bes (Norris and

[2] Osećanje nesigurnosti podstaklo je autoritarni odgovor – sklonost ka jakim liderima, snažna solidarnost unutar grupe, odbacivanje autsajdera, kao i rigidno poštovanje grupnih normi.

[3] Prema Inglehartu to su uglavnom stariji birači. On tvrdi da je u razvijenim državama, u bilo kom trenutku, manja verovatnoća da mladi glasači postmaterijalisti podrže partije sklone ksenofobiji – ali je tokom nepovoljnih socio-ekonomskih uslova sve veća verovatnoća da stanovništvo u celini to učini.

[4] Do 2012. godine u SAD je pretpostavka glasanja (indikator) na osnovu društvene klase pala na nulu (Inglehart, 2018: 190).

Inglehart, 2019: 4-5, 66; Orlović, 2019: 406-409; Mudde, 2004; Müller, 2016). Korene populizma treba tražiti u neispunjenim demokratskim obećanjima, koje je još ranije identifikovao Norberto Bobbio (Norberto Bobbio), odnosno, u jazu između zamišljenog ideala demokratije „očeva osnivača” i realnosti (Bobbio, 1987: 18). Kao jedno od prekršenih obećanja koje Jan-Verner Miler prepoznaje kao ključno je to da narod može da vlada (Müller, 2016: 76).

Spasojević i Stojiljković ističu da je pojava populističkih stranaka i to posebno na desnom kraju političkog spektra „pojačala centrifugalnost političkog takmičenja, odnosno polarizaciju političke scene” (Spasojević i Stojiljković, 2020: 8, 21).<sup>5</sup> Dakle, može se govoriti o novoj liniji društvene podele jer populističke partije i kandidati mobilisu svoje pristalice na liniji rascepa establišment – antiestablišment, a „duž te linije kristališu se politički kriterijumi mi versus oni” (Orlović, 2019: 408). Tako se sa jedne strane nalaze institucije koje ne uspevaju da artikuliraju zahteve građana, a sa druge antiestablišment partije i lideri (Ibid, 408-409).

### Linije podela američkog društva u kontekstu predsedničkih izbora u SAD 2016. Godine

Imajući u vidu predmet ovog rada postavlja se pitanje može li se sve ovo o čemu je bilo reči primeniti i na Sjedinjene Američke Države? Najpre, ukoliko pažnju usmerimo samo na uspon Donalda Trampa (Donald J. Trump) nećemo razumeti dublje korene ovog fenomena u Republikanskoj stranci i američkom biračkom telu (Norris and Inglehart, 2019: 13). O društvenim podelama u SAD je još Džejms Medison (James Madison), četvrti američki predsednik i jedan od „očeva osnivača”, proročki pisao u jednom od eseja<sup>6</sup> u „Federalističkim spisima” kao mogućoj nevolji demokratskih vlada (Živojinović, 1971: 64-69). Imajući u vidu vremenski okvir u kom Medison piše razumljivo je da nema govora o političkim strankama kakve danas poznajemo, ali zato piše o „strahu od frakcija i raskola”, te činjenici da se u „okršajima protivničkih strana zaboravlja na opšte dobro, da se odluke ne donose u skladu sa načelima pravde i pravima manjine, već zahvaljujući većoj snazi koristoljubive i vlastoljubive većine” (Stanovčić, 2022: XVIII).

Jan-Verner Miler je tvrdio da ne pamti nijednu izbornu kampanju u Americi koja je bila toliko povezivana s populizmom kao kampanja iz 2015-2016. godine (Müller, 2016: 1), dok je Fransis Fukujama (Francis Fukuyama) baš 2016. godine dao ocenu da je američka demokratija, posle nekoliko decenija, konačno reagovala na porast nejednakosti i eko-

[5] Kao što je poznato, stranke se mogu kretati po osi ka centru (centripetalno) i od centra (centrifugalno) i tako smanjivati ili povećavati polarizovanost političke scene.

[6] Ovaj esej *Federalist broj 10* (Federalist, No 10.) Vojislav Stanovčić je ocenio kao verovatno najpopularniji i najviše navođen od svih „Publiusovih” priloga (Stanovčić, 2022: 155).

nomsku stagnaciju koju doživljava većina stanovništva, da dohoci stagniraju za većinu američkih građana dok elite prolaze bolje nego ikad, kao i to da je konkurentni uvoz iz Kine odgovoran za gubitak minimum 2 miliona američkih radnih mesta između 1999. i 2011. godine (Fukuyama, 2016: 58-68). Neuspeh Klintonove i Obamine administracije da vrate osećaj sigurnosti i napretka nezaposlenima u ruralnim zajednicama u unutrašnjosti Amerike, doveo je do toga da mnogi od njihovih pristalica naposljetku podrže Trampa koji je obećao obnavljanje zlatnog doba Amerike (Norris and Inglehart, 2019: 352).

Istraživanja javnog mnjenja potvrdila su ono o čemu je i prethodno načelno bilo reči – da su i u SAD stariji birači vremenom primetili rastući jaz između sveta u kom su rođeni i sveta u kom trenutno žive. Za njih su istopolni brakovi, žene na vodećim pozicijama, multikulturalna raznolikost i prvi afroamerički predsednik odstupanja od vrednosti koje su poznavali od detinjstva, te imaju utisak da su postali stranci u svojoj zemlji (Hocshschild, 2016). Proces kulturnih promena dodatno je ojačan imigracijom velikih razmera, pristupačnijim visokim obrazovanjem i urbanizacijom (Norris and Inglehart, 2019: 34-35). Demografske promene u Americi su bile takve da se sve češće govorilo o kraju ere belih muškaraca (Rothkopf, 2016; Nedeljković and Dašić, 2016; Jones, 2017). Rastuća etnička raznolikost postindustrijskih društava transformisana je poplavom imigracije i padom prirodnog priraštaja bele populacije. U Americi su najmlađe generacije („milenijalci“) etnički i rasno najraznolikije (Norris and Inglehart, 2019: 40; Zakaria, 2016: 27).

Istraživanje koje je *Pew Research Center* objavio u junu 2016. godine pokazalo je da je partijska polarizacija u Americi stvarna, kao i da su stavovi članova partija o drugoj strani negativniji nego što su bili u prethodnih četvrt veka (Pew, 2016a). Istraživanja su pokazala da su Republikanci i Demokrate 2016. godine ideološki bili najudaljeniji za poslednje dve decenije (Pew, 2017a: 12-13).<sup>7</sup> Oni koji imaju izrazito negativne stavove o drugoj strani tvrde da je njihova politika toliko pogrešna da čak ugrožava dobrobit nacije (Pew, 2016a). Dakle, dok su se Republikanci pomerili udesno, Demokrate su se pomerile ulevo na političkoj skali (Pew, 2016b). Prema Galupovom (Gallup) istraživanju trend rasta jaza između dve stranke primetan je na brojnim pitanjima kao što su ovlašćenja vlade, imigraciona politika, zakon o vatrenom oružju, globalno zagrevanje, zdravstvena nega, smrtna kazna, poreska politika i abortus (Gallup, 2017c).

Indikativni su i podaci koji pokazuju da postoji dobar broj onih koji tvrde da bi bilo teže složiti se sa novim susedom ukoliko bi bio iz druge stranke (Pew, 2016a), da ne bi bili baš srećni ukoliko bi se neko iz njihove bliže porodice venčao sa članom druge partije, kao i da su međupartijski brakovi veoma retki (Pew, 2014). Ovi podaci su značajni jer koliko će hla-

[7] Poređenja radi, 1994. godine 23% Republikanaca bilo je čak liberalnije od medijalnog Demokrate, a 17% Demokrata konzervativnije od medijalnog Republikanca, dok su 2016. godine ti procenti bili svega 1% i 3% (Pew, 2017a: 12-13).

dan i nepovoljan odnos prema onima iz druge stranke Amerikanci imati zavisi i od toga da li u svom bliskom okruženju imaju pristalice druge stranke (Pew, 2016a). Nevolja je u tome što i Demokrate i Republikanci sada već žive u dva različita sveta, a sve to dodatno je podstaknuto masovnim medijima i komunikacijom na društvenim mrežama (Taibbi, 2019: 18-20). To pokazuje i podatak da dok su birači Hilari Klinton (Hillary Rodham Clinton) kao žrtve diskriminacije videli Afroamerikance, homoseksualce, transrodne osobe i žene, Trampovi birači su kao žrtve prepoznali bele Hrišćane i to muškarce (Norris and Inglehart, 2019: 341). Sve to svakako smanjuje mogućnost za prevazilaženje partijskog jaza.

Imigraciona politika se kao tema na izborima 2016. godine po značaju visoko kotirala jer su joj veliki značaj pridavali sami kandidati. Većina Amerikanaca smatrala je da imigranti čine njihovu zemlju snažnijom, te da je imigracija generalno dobra za zemlju, dok ih je trećina videla kao teret (Pew, 2016c; Pew, 2016d). Izuzetak su bile Trampove najvernije pristalice – grupa u kojoj duplo veći procenat od opšte javnosti smatra da je imigracija kritična pretnja po Sjedinjene Države. Ovo je inače pitanje sa velikim i rastućim jazom u stavovima Republikanaca i Demokrata – dok je procenat pristalica obe stranke koji imigrante vide kao potencijalnu bezbednosnu pretnju do 2002. godine bio približan, do 2016. jaz je dostigao rekordnih 40% (Republikanci 67%, Demokrate 27%) (Smeltz et al., 2016).

Istraživanja pred izbore 2016. godine potvrdila su i generacijske razlike. Značajne razlike su ovde vidljive po pitanju imigracione politike i podizanja zida na granici sa Meksikom (Pew, 2016c),<sup>8</sup> ali i kod tema koje su odredili kao važne prilikom izbora kandidata. Mladima ispod 30 godina važna su rasna pitanja, kao i tretman etničkih i seksualnih manjina (Pew, 2016e). Jedna od tema gde su, takođe, bile jasno uočljive razlike između Demokrata i Republikanaca bilo je i pitanje abortusa. Većina Republikanaca smatrala je da bi abortus trebalo da bude legalan samo pod određenim uslovima (56%), smatraju to moralno pogrešnim (65%) i za sebe kažu da su „za život” (engl. *pro-life*) (61%). Nasuprot tome, gotovo polovina Demokrata smatra da bi abortus trebalo da bude legalan pod bilo kojim okolnostima, moralno im je prihvatljiv (61%) i za sebe kažu da su „za izbor” (engl. *pro-choice*) (71%) (Gallup, 2017b).

Birači naklonjeni Trampu i Hilari Klinton nisu iste teme smatrali podjednako važnim. Za Trampove birače ekonomija i terorizam su bili najvažnije teme za donošenje izborne odluke (Pew, 2016e: 339), a značajna su bila i pitanja ovlašćenja koja ima federalna vlada, veliki broj izbeglica koji vide kao pretnju američkim vitalnim interesima, manje su bili zabrinuti zbog klimatskih promena, kritikovali su „Obamaker”<sup>9</sup> i od vlade su

[8] Oko 76% „milenijalaca” kaže da imigranti jačaju njihovu zemlju, dok je kod najstarijih taj procenat svega 41%. Podizanje zida na granici sa Meksikom podržava svega 20% „milenijalaca” i skoro polovina najstarijih birača (Pew, 2016c).

[9] Zakon o zdravstvenoj zaštiti – *Affordable Care Act* – poznatiji kao „Obamaker”.

želeli da promoviše tradicionalne vrednosti (Gallup, 2017a). Nasuprot tome, za birače Hilari Clinton važnije teme su bile tretman rasnih, etničkih i seksualnih manjina, kao i zaštita životne sredine (Pew, 2016d), ali i abortus, zdravstvena nega i izbor sudija Vrhovnog suda (Gallup, 2017a).

Kada je reč o različitim grupama birača, Hilari Clinton je veću podršku imala među Afroamerikancima, mlađima od 30 godina i ženama. Sa druge strane, Donald Tramp je najveću podršku imao među manje obrazovanim, starijim i belim muškarcima (Gallup, 2017a). Da su i sami Amerikanci svesni ovih promena pokazuje podatak da je čak 77% Amerikanaca (najviše do tada) reklo da veruje da je nacija podeljena oko najvažnijih pitanja, dok je svega 20% videlo naciju kao ujedinjenu i složnu (Gallup, 2016).

Dakle, kontekst koji je omogućio uspeh Donalda Trampa na predsedničkim izborima 2016. godine bio je decenijama u nastajanju, a tri trenda su od 1960-ih godina stvorila i uslove za trijumf: rastuće nezadovoljstvo građana vladom koje je proizvelo široko rasprostranjeno nepoverenje u uspostavljene institucije i lidere, uspon tzv. „profesionalne vlade“ koja je podstakla osećaj udaljenosti u javnosti i sve veća polarizacija i unutar i između političkih stranaka i institucija (Schier and Eberly, 2020: 23).

### **Izborne strategije glavnih predsedničkih kandidata Demokratske i Republikanske stranke Hilari Clinton i Donalda Trampa**

U nastavku rada interesuje nas kako su na preferencije birača i društvene podele odgovorili glavni predsednički kandidati na izborima 2016. godine kroz svoje izborne strategije, odnosno u tri predsedničke debate i govorima na stranačkim konvencijama. Osvrnucemo se i na programske platforme Republikanske i Demokratske stranke koje sastavljaju komitete obe stranke tokom svake izborne godine, a gde se preciznije mogu sagledati teme i programska rešenja koja su u fokusu stranaka i njihovih kandidata.

Izborne strategije ovo dvoje kandidata razlikovale su se po mnogim pitanjima, a teme koje su obeležile izbore 2016. godine su bile imigraciona politika, izbor sudije Vrhovnog suda, ekonomske teme, posebno poreska politika, ali i uloga Amerike u svetu.

Ukoliko pažljivije pogledamo teme koje je komunicirala kandidatkinja Demokratske stranke Hilari Clinton videćemo da su to teme koje bi Inghart na svojoj skali smestio na postmaterijalistički pol. Ona je neretko govorila o pravima i položaju žena (Clinton, 2016a), o abortusu, pravima manjina, suočavanju sa problemom sistemskog rasizma (Clinton and Trump, 2016a), klimatskim promenama i čistoj energiji (Clinton and Trump, 2016b). Kada je reč o jednoj od tema koja je obeležila ove izbore - izbor sudije Vrhovnog suda - Hilari Clinton je to komunicirala prevashodno iz ugla zaštite prava žena na abortus, jasno istakavši da podržava

sudski precedent *Roe v. Wade* kojim se ustavom garantuje pravo žena na abortus (Clinton and Trump, 2016c). Upravo govoreći o tome koga bi predložila za sudiju Vrhovnog suda, rekla je da Vrhovni sud kakav ona želi treba da stoji uz američki narod a ne moćne korporacije, što znači da treba da zaštiti ženska prava, prava LGBT zajednice kao i da odstrani uticaj novca na politiku (Clinton and Trump, 2016b). Najveće razlike između republikanskog kandidata i kandidatkinje Demokrata uočene su u oblasti imigracione politike. Hilari Klinton isticala je to da su Amerikanci „nacija imigranata” i „verskih sloboda”, kao i to da Trampov oštar pristup ovom pitanju uopšte nije u skladu sa onim što Amerikance čini nacijom, a oštro se protivila izgradnji zida na granici sa Meksikom (Clinton and Trump, 2016c). svom planu imigracione reforme ona se jeste zalagala za veću bezbednost granica i stroge provere, ali je odbacila stroge politike deportacije, razdvajanje porodica i rekla da neće „zalupiti vrata” ženama i deci sa Bliskog istoka (Clinton and Trump, 2016c). Sve u svemu, ona je raznolikost videla kao bogatstvo američkog društva (Clinton, 2016a). Kada je govorila i o američkoj ulozi u svetu može se reći da je govorila u postmaterijalističkom ključu. Spomenula je da je njena namera da Amerika predvodi svet u skladu sa svojim vrednostima, da bude lider na kog mogu da se oslone i kod kuće ali i širom sveta, da donosi odluke koje će doprineti miru i prosperitetu, kao i da se suprotstavi nasilnicima (Clinton and Trump, 2016a). Nije propustila priliku ni da se pozove na svoju borbu za ženska prava, a svoju politiku prema Siriji objašnjavala je zaštitom ljudskih prava i borbom za dobrobit tamošnjih ljudi (Clinton and Trump, 2016b; Clinton and Trump, 2016c). Kako je ekonomija jedna od nezaobilaznih tema na predsedničkim izborima u SAD, i Hilari Klinton joj je, naravno, posvetila značajnu pažnju, ali prevashodno usmeravajući se na redistribuciju bogatstva, socijalnu mobilnost, povećanje poreza za najbogatije, smanjenje nejednakosti i osnaživanje američke srednje klase (Clinton, 2016a; Clinton and Trump, 2016b).

Sa druge strane, imajući u vidu ono što je kandidat Republikanske stranke Donald Tramp komunicirao može se izvući zaključak da je on zaista računao na onaj kulturni odgovor konzervativaca (engl. *cultural backlash*) o kom su Noris i Inghart pisali, kao i na rascep establišment – antiestablišment. Tramp je pre svega koristio kao prednost to što nastupa izvan američkog političkog sistema (establišmenta). Pored političke elite Tramp je kritikovao i medije, te je tako osporavao političku korektnost i najavio da će zaštititi slobodu govora u Americi (Trump, 2016a). Iako iz onoga što je komunicirao, kao i kod većine populista, lakše možemo izvući zaključak protiv čega je a ne za šta jeste, ipak se mogu identifikovati određene teme na kojima je insistirao i gde je zauzeo jasnije pozicije. Na Inghartovoj skali posmatrano on je bliži materijalističkim vrednostima, te je ekonomija tema koju je dosta komunicirao i to posebno kroz politiku smanjenja poreza kako bi se olakšalo poslovanje američkim kompanijama (Ibid). On je kroz ovu temu pokušao i da se približi onim „zaboravljenim” biračima iz ruralnih, unutrašnjih delova Amerike, obećavajući im

poslove tako što će vratiti američke kompanije (Ibid). Pored ekonomije, kandidat Republikanske stranke insistirao je na temi bezbednosti više puta ponavljajući da će ponovno uspostavljanje reda i zakona biti jedan od njegovih prioriteta (Trump, 2016; Clinton and Trump, 2016b). Kada je o imigracionoj politici reč, u okviru najavljene borbe protiv „radikalnog islamskog terorizma” (Clinton and Trump, 2016b), Tramp je ovu temu komunicirao kroz dominantno negativnu prizmu insistirajući na dva svoja izborna obećanja: da se izgradi zid duž granice sa Meksikom kako bi se sprečio ulazak ilegalnih imigranata sa juga, kao i da se stopira ulazak imigranata iz država sa prevashodno muslimanskom populacijom (Ibid). Za razliku od pristupa Hilari Clinton, kada je reč o temi izbora sudije Vrhovnog suda, Tramp je to pretežno komunicirao kroz zaštitu drugog amandmana, odnosno prava Amerikanaca da poseduju oružje, a po pitanju prava na abortus kritikovao je stav protivkandidatkinje, te tvrdio da će izabrati konzervativne sudije koji su poput njega za zaštitu života (Clinton and Trump, 2016c). Činjenicu da je Hilari Clinton prethodno obavljala funkciju državne sekretarke ali i blisko saradivala sa Pentagonom tokom mandata senatorke, te bila „oličenje” vašingtonske politike, iskoristio je za kritiku i spoljnopoličkog establišmenta. Oспорavao je tadašnju ulogu Amerike u svetu, zamerao američkim saveznicima, a posebno doveo u pitanje politiku prema Bliskom istoku i takozvanu politiku „izgradnje država”, odnosno prema njegovim rečima, „neuspele promene režima i izgradnje demokratskih društava” (Trump, 2016a). Osim što je obećao da će uspostaviti red, Ameriku staviti na prvo mesto, poraziti „varvarsku” Islamsku državu, izgraditi zid na granici kako bi zaustavio nezakonitu imigraciju i prodaju droge i pokazati svetu da se Amerika vratila bolja i snažnija nego ikad pre, Tramp nije izneo konkretnije predloge kako bi rešio sve ono što je prethodno kritikovao. Paradoksalno, imajući u vidu njegovu kritiku američkog establišmenta i građenja sopstvenog imidža „autsajdera”, tvrdio je da niko ne poznaje sistem bolje od njega, zbog čega će ga sam „popraviti” (Ibid). Sve to je upravo nešto što je karakteristično za populističke narative. Interesantno je da je jedan od Trampovih najbližih savetnika i glavni strateg Bele kuće na početku mandata Stiven Benon (Stephen Bannon) inauguracioni govor Donalda Trampa otvoreno nazvao „populističkim i džeksonijanskim” (Costa, 2017), što znači da su oni na to gledali pozitivno.

Na kraju, kada pogledamo i programske platforme Demokratske i Republikanske stranke takođe možemo uočiti jasne razlike na liniji razlika između predsedničkih kandidata koje su kandidovali. U programu Demokrata pažnja je na redistribuciji bogatstva, borbi protiv nejednakosti, porodicama srednje američke klase, zaštiti prava radnika i proširenju zdravstvenog osiguranja. Oni takođe priznaju problem sistemskog rasizma i zalažu se za zaštitu ženskih prava, prava manjina, kao i prava osoba sa invaliditetom, te se obavezuju da će birati sudije koje će u Vrhovnom sudu štiti legalno pravo žena na abortus. Oni već u uvodnom delu programa ljudska prava, zaštitu prava i mogućnosti za devojčice i žene vezuju uz



bezbednost i ekonomski rast. Valja napomenuti da zaštitu ljudskih prava dovode u vezu sa nacionalnom bezbednošću i napretkom „kod kuće”. Kao realnu pretnju izdvajaju klimatske promene te se zalažu za ekonomiju koja će se zanimali na čistoj i obnovljivoj energiji. Sa ponosom ističu svoje nasleđe kao nacija imigranata (Democratic Party Platform, 2016).

Za svoju programsku platformu Republikanci tvrde da je priručnik za vraćanje moći američkom narodu da donosi odluke koje utiču na njihove porodice i zajednice (Republican Platform, 2016). Posebna pažnja je na bezbednosti i kontroli granica, redu i zakonu, odbrani drugog amandmana, kao i na ograničavanju vladinih ovlašćenja kako bi se povratila vera u američku vladu. Kako navode, prekomerna regulacija je tiha tiranija (Ibid, 27). Spominje se i podrška izgradnji zida duž južne granice u segmentu vezanom za imigracionu politiku, jer američka imigraciona politika mora služiti nacionalnim interesima Sjedinjenih Država i interesima američkih radnika koji moraju biti zaštićeni (Ibid, 25). U ekonomskom smislu program pišu sa ciljem obnavljanja „američkog sna”, oslobađanja slobodnog tržišta i menjanja poreske politike. Pišući o Vrhovnom sudu, naveli su da podržavaju izbor sudija koji poštuju tradicionalne porodične vrednosti i svetinju nevinog ljudskog života, te su kritikovali navodno ekstremne stavove Demokratske stranke po pitanju abortusa. Iako kažu da Amerika koja je do sada bila „svetionik nade” za sve one koji su u mraku tiranije tako i treba da ostane, tvrde da je Americi ipak potrebno radikalno preispitivanje diplomatije ljudskih prava (Ibid, 52-53).

## Zaključna razmatranja

Iz svega navedenog, možemo zaključiti da predsednički izbori u SAD 2016. godine jesu bili indikativan primer populističkog i kulturnog odgovora i buđenja nezadovoljnih američkih birača. Zahvaljujući sučeljavanju kandidata sa tako različitim političkim pozicijama ovi izbori bili su dobra studija slučaja na kojoj je bilo moguće sagledati rascepe u američkom društvu. Inghart je imao pravo kada je tvrdio da će mlađe generacije biti bliže postmaterijalističkim vrednostima i na ovim izborima većina mlađih i bolje obrazovanih birača jeste podržala progresivno liberalnu kandidatkinju Demokrata, premda u nedovoljnom broju da bi odnela pobjedu. Hilari Klinton je pokušavala da zauzme upravo poziciju bližu postmaterijalističkim vrednostima. Sa druge strane, nezadovoljni birači, uglavnom stariji beli muškarci slabije obrazovani, bliži materijalističkim vrednostima bili su naklonjeniji kandidatu Republikanaca Donaldu Trampu. Ovdje valja napomenuti da su ovi podaci potvrdili da su ekonomski uslovi podstakli kulturološki odgovor. To nam ukazuje da o vrednosnim rascepima ipak nije moguće govoriti bez ekonomskih rascepa. Takođe, identifikovan je i rascep establišment – antiestablišment izazvan nepoverenjem u američku vladu i donosiocima političkih odluka. Više skloni antiestablišment sentimentu bili su nezadovoljni Trampovi birači.



Imajući u vidu kakvu ekonomsku politiku je zagovarao Donald Tramp i njegovo prethodno iskustvo u „krupnom“ biznisu, podrška američkih radnika Trampu motivisana je pre svega snažnim emotivnim odgovorom. Kao što Noris i Inglehart tvrde, to je socio-psihološki fenomen koji odražava nostalgичnu reakciju uglavnom konzervativnog biračkog tela tražeći adekvatan odgovor na dugoročne procese promena vrednosti i „tihe revolucije“ koja je transformisala američku kulturu (Norris and Inglehart, 2019: 353-354).

Iako ne u građanskom ratu, 165 godina od čuvenog govora Abrahama Linkolna (Abraham Lincoln) da podeljena kuća ne može da opstane (Lincoln, 1858),<sup>10</sup> SAD su ponovo duboko vrednosno podeljene a sada iza sebe imaju i četiri godine mandata nekonvencionalnog predsednika „podeljenih američkih država“, kako je ocenio američki Tajm (Time, 2016), predsedničke izbore iz 2020. godine za koje je Tramp tvrdio da su pokradeni na njegovu štetu, a onda čak i upad na Kapitol. Za dalja istraživanja biće značajno pratiti kakve će pozicije u budućnosti zauzimati predsednički kandidati, odnosno na koji način i da li će kanalisati zahteve progresivno liberalne mlađe generacije i starijih konzervativnih nezadovoljnih birača. Naravno, značajno pitanje ostaje i to na koji način će ovaj rascep uticati na formulisanje politika, postizanje konsenzusa u vrhu američke politike i na poziciju SAD u svetu i njenu sveukupnu moć.

## Presidential elections in the USA 2016: Social divisions and campaign strategies of two presidential candidates

### Abstract



This paper aims to research social divisions in the United States of America in the context of the 2016 presidential elections, as well as the campaign strategies of the main presidential candidates of the Republican and Democratic parties, Donald Trump and Hillary Clinton. Therefore, in addition to public opinion research, we will also consider speeches from party conventions, three presidential debates and party program platforms in order to examine whether and to what extent the candidates responded to voters preferences. First, we will talk about social cleavages in political science, starting with the “freezing hypothesis”, through “silent revolution” to authoritarian populism and “cultural backlash”. We will then put all of this in the context of the 2016 US elections, to identify issues that divide American society and look at how these issues were communicated and what positions the presidential candidates took. The main conclusion is that there is a noticeable trend of growing party polarization in the USA, that Donald Trump’s success is the result of long-term changes in American society, and that thanks to the confrontation of presidential candidates, who took different political positions on issues that divide American voters, these elections were an

[10] Linkoln je govorio o tome da podeljena država koja je i slobodna i robovlasnička ne može tako trajno da funkcioniše.

indicative example of a populist and authoritarian response to socio-political changes and generational changes, as well as a good case study for insight into the cleavages in American society.

### Keyword



social divisions, social cleavages, populism, 2016 presidential election, United States of America

### Literatura i internet izvori

- Bobbio, Norberto (1987). *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Clinton and Trump, 2016a. "The first Trump-Clinton presidential debate transcript, annotated." *The Washington Post*, September 26, 2016. <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/09/26/the-first-trump-clinton-presidential-debate-transcript-annotated/> (Accessed: March 14, 2023).
- Clinton and Trump, 2016b. "Read the Transcript of the Second Presidential Debate." *Time*, October 10, 2016.. <https://time.com/4523325/read-the-transcript-of-the-second-presidential-debate/> (Accessed: March 14, 2023).
- Clinton and Trump, 2016c. "Full transcript: Third 2016 presidential debate." *Politico*, October 20, 2016. <https://www.politico.com/story/2016/10/full-transcript-third-2016-presidential-debate-230063> (Accessed: March 14, 2023).
- Clinton, 2016a. "Hillary Clinton's DNC speech: full text", *CNN*, July 29, 2016. <https://edition.cnn.com/2016/07/28/politics/hillary-clinton-speech-prepared-remarks-transcript/index.html> (Accessed: March 14, 2023).
- Costa, Robert (January 20, 2017). "Bannon calls Trump's speech 'Jacksonian'." *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/local/2017/live-updates/politics/live-coverage-of-trumps-inauguration/bannon-calls-trumps-speech-jacksonian/> (Accessed: March 14, 2023).
- Doherty, Carrol and Jocelyn Kiley. "Key facts about partisanship and political animosity in America." *Pew Research Center*, June 22, 2016.. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/06/22/key-facts-partisanship/>. (Accessed: March 14, 2023)
- Fukuyama, Francis. "American Political Decay or Renewal?" *Foreign Affairs*, vol. 95, no. 4, (July/August 2016), pp. 58-68.
- Fukuyama, Francis. "The End of History?" *The National Interest*, 16 (Summer 1989), pp. 3-18.
- Gallup, 2016. Jones, Jeffrey M. "Record-High 77% of Americans Perceive Nation as Divided." *Gallup*, November 11, 2016. <https://news.gallup.com/poll/197828/record-high-americans-perceive-nation-divided.aspx> (Accessed: March 14, 2023).
- Gallup, 2017a. Tarrance, V. Lance. "The 'Divided States of America'?" *Gallup*, January 11, 2017. <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/201728/divided-states-america.aspx> (Accessed: March 14, 2023).

- Gallup, 2017b. Sad, Lydia (. "U.S. Abortion Attitudes Stable; No Consensus on Legality." *Gallup*, June 9, 2017 <https://news.gallup.com/poll/211901/abortion-attitudes-stable-no-consensus-legality.aspx>. (Accessed: March 14, 2023).
- Gallup, 2017c. Newport, Frank and Andrew Dugan. "Partisan Differences Growing on a Number of Issues." *Gallup*, August 3, 2017. <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/215210/partisan-differences-growing-number-issues.aspx> (Accessed: March 14, 2023).
- Has, Ričard (2017). *Svet u neredu: američka spoljna politika i kriza starog poretka*. Beograd: CIRSD.
- Hochschild, Arlie Russell (2016). *Strangers in their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press.
- Inglehart, Ronald (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald F (2018). *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald, and Pippa Norris. "Trump and the populist authoritarian parties: the silent revolution in reverse." *Perspectives on Politics*, vol. 15, no. 2 (2017), pp. 443-454.
- Jones, Robert P (2017). *The End of White Christian America*. New York: Simon & Schuster.
- Krastev, Ivan (September 18, 2007). "The populist moment." *Eurozine*, <https://www.eurozine.com/the-populist-moment/?pdf> (Accessed: March 14, 2023).
- Lincoln, Abraham (June 16, 1858). "House Divided Speech", <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/house.htm> (Accessed: March 14, 2023).
- Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Müller, Jan-Werner (2016). *What is Populism?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Nedeljković, Stevan, and Marko Dašić. "US Presidential Election 2016: How Trump Beat Demographics." *Serbian Political Thought*, vol. 14, no. 2 (2016), pp. 73-96.
- Norris, Pippa, and Ronald Inglehart (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Nye, Joseph S. "Putting the Populist Revolt in Its Place." *Project Syndicate*, October 6, 2016. Accessed: March 14, 2023. <https://www.project-syndicate.org/commentary/populist-politics-and-globalization-by-joseph-s--nye-2016-10>.
- Orlović, Slaviša (2015). *Partije i partijski sistemi-teorijski-analitički okvir*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Orlović, Slaviša (2019). *Politička sociologija*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Pew, 2014. Pew Research Center. "Political Polarization in the American Public." June, 2014. <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/4/2014/06/6-12-2014-Political-Polarization-Release.pdf> (Accessed: March 14, 2023).
- Pew, 2016a. Pew Research Center. "Partisanship and Political Animosity in 2016." June 2016. <https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2016/06/06-22-16-Partisanship-and-animosity-release.pdf>. (Accessed: March 14, 2023).

- Pew, 2016c. Jones, Bradley. "Americans' views of immigrants marked by widening partisan, generational divides." *Pew Research Center*, April 15, 2016. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/04/15/americans-views-of-immigrants-marked-by-widening-partisan-generational-divides/>. (Accessed: March 14, 2023).
- Pew, 2016d. Pew Research Center. "Campaign Exposes Fissures Over Issues, Values and How Life Has Changed in the U.S." March 2016. <https://www.pewresearch.org/politics/2016/03/31/campaign-exposes-fissures-over-issues-values-and-how-life-has-changed-in-the-u-s/>. (Accessed: March 14, 2023).
- Pew, 2016e. Pew Research Center. "Campaign 2016: Strong Interest, Widespread Dissatisfaction." July 7, 2016. <https://www.pewresearch.org/politics/2016/07/07/2016-campaign-strong-interest-widespread-dissatisfaction/>. (Accessed: March 14, 2023).
- Pew, 2017a. Pew Research Center. "The Partisan Divide on Political Values Grows Even Wider." October 2017. <https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2017/10/10-05-2017-Political-landscape-release-updt..pdf>. (Accessed: March 14, 2023).
- Rothkopf, David (January 25, 2016). "The End of an Era ... for White Males." *Foreign Policy*. <http://foreignpolicy.com/2016/01/25/the-end-of-an-era-for-white-males/> (Accessed: March 14, 2023).
- Schier, Steven E. and Todd E. Eberly (2020). *How Trump Happened: A system shock decades in the making*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Smeltz, Dina, Ivo Daalder, Karl Friedhoff, and Craig Kafura. "America in the Age of Uncertainty, 2016." *The Chicago Council on Global Affairs*. [https://www.thechicagocouncil.org/sites/default/files/2020-12/ccgasurvey2016\\_america\\_age\\_uncertainty%20%282%29.pdf](https://www.thechicagocouncil.org/sites/default/files/2020-12/ccgasurvey2016_america_age_uncertainty%20%282%29.pdf) (Accessed: March 14, 2023).
- Spasojević, Dušan. „Socio-strukturna paradigma u političkoj nauci”: *Srpska politička misao*, 4/Spec (2015), 7-34.
- Stanović, Vojislav (2022). *Političke ideje i ideologije*. Beograd: Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka.
- Stojiljković, Zoran i Dušan Spasojević (2020). *Između uverenja i interesa: ideologije i organizacija stranaka u Srbiji*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Taibbi, Matt (2019). *Hate INC: Why today's media makes us despise one another*. New York: OR Books.
- Trump, 2016a. "Full text: Donald Trump 2016 RNC draft speech transcript", *Politico*, July 21, 2016. <https://www.politico.com/story/2016/07/full-transcript-donald-trump-nomination-acceptance-speech-at-rnc-225974>. (Accessed: March 14, 2023).
- Zakaria, Fareed. "Populism on the March: Why the West Is in Trouble." *Foreign Affairs*, vol. 95, no. 6, November/December (2016): pp. 9-17.
- Zakarija, Farid (2009). *Postamerički svet*. Smederevo: Heliks.
- Živojinović, Dragoljub R (1971). *Dokumenti o američkoj istoriji*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- "2016 Democratic Party Platform." *Democratic platform committee*, Orlando, Florida, July 8-9, 2016. Accessed: March 14, 2023. [https://democrats.org/wp-content/uploads/2018/10/2016\\_DNC\\_Platform.pdf](https://democrats.org/wp-content/uploads/2018/10/2016_DNC_Platform.pdf).

"President of the Divided States of America: Read the Full Story", *Time*, December 6, 2016. Accessed: March 13, 2023. <https://time.com/4267058/donald-trump-aipac-speech-transcript/2-/>.

"Republican Platform 2016." *The Platform Committee*. Accessed: March 14, 2023. <https://int.nyt.com/data/documenthelper/7019-republican-platform/cc2c15a-0e1b432d6964b/optimized/full.pdf>.

[https://doi.org/10.18485/fpn\\_pz.2023.25.5](https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2023.25.5)

UDK 327(4):33(332)

# Spoljna politika Turske na Zapadnom Balkanu: gde je neoosmanizam danas?

## Sažetak



Ovaj rad predstavlja analizu spoljne politike Turske na Zapadnom Balkanu od dolaska Partije pravde i razvoja na vlast do danas. Autor najpre pruža uvid u ključne determinante koje su oblikovale spoljnu politiku Turske prema ovom regionu, utvrđujući najvažnije međunarodne, domaće i individualne činioce, ali i istorijske determinante njene politike. Polazeći od koncepta neoosmanizma, autor analizira delovanje Turske u diplomatskoj i ekonomskoj sferi, kako bi odgovorio na pitanje da li je i u kojoj meri Turska uspeła da ostvari proklamovane ambicije na Zapadnom Balkanu? Prikazujući i analizirajući najvažnije diplomatske inicijative Turske, autor ukazuje na limitirane domete turskog posredovanja u rešavanju regionalnih sporova. Autor potom analizira ekonomsko prisustvo Turske u regionu, te prikazuje ključne projekte sa učešćem turskih kompanija. Iako je u radu problematizovana teza da se neoosmanizam u potpunosti može izjednačiti sa panislamizmom, nalazi istraživanja potvrdili su da je delovanje Turske na Zapadnom Balkanu u značajnoj meri oslonjeno na religijski matricu, vidljivu prvenstveno u političkoj, ali delimično i u ekonomskoj sferi.

## Ključne reči



Turska, Zapadni Balkan, neoosmanizam, spoljna politika, medijacija, investicije

[1] Autor je istraživač-pripravnik na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu i istraživač Centra za evropske politike; E-mail: [sava.mitrovic@fpn.bg.ac.rs](mailto:sava.mitrovic@fpn.bg.ac.rs), [sava.mitrovic@cep.org.rs](mailto:sava.mitrovic@cep.org.rs)

## Uvod

Raspad Sovjetskog Saveza i slom sistema „socijalističkog lagersa” u Istočnoj Evropi, označili su i kraj blokovske podele sveta. Struktura međunarodnog sistema je od bipolarne, makar na kratko, postala unipolarna, sa Sjedinjenim Američkim Državama kao jedinom svetskom supersilom. Sistemske promene su stvorile mogućnost da na pozornici međunarodnih odnosa dođe do pojave novih sila koje su pokušale da iskoriste vakuum moći, doprinoseći postepenoj multipolarizaciji svetskog poretka. Kao višedecenijski saveznik SAD, Turska je, uz podršku Vašingtona, postepeno napuštala spoljnopolitički izolacionizam karakterističan za period Hladnog rata i postajala sve značajniji akter međunarodnih odnosa. Tako Tanasković (2013: 17–26) ukazuje da je Turska od kraja Hladnog rata, nastojeći da se afirmiše kao (makro)regionalna sila, prema Balkanu, ali i drugim regionima, počela da vodi aktivnu neoosmanističku spoljnu politiku.

Iako su promene na nivou međunarodnog sistema predstavljale preduslov za pojavu neoosmanističkih težnji Turske, sistemske varijable ipak nude samo delimičan odgovor na pitanje zbog čega je i na koji način došlo do ove „reosmanizacije” turske spoljne politike na Balkanu. Da bi se u celosti razumeo nastanak, geneza i sudbina neoosmanizma, u razmatranje bi morali biti uzeti i faktori međunarodnog položaja Turske, njenog političkog sistema, društvene, ekonomske i istorijske varijable, ali i ideosinkratički činoci, tj. uloga političkih lidera.<sup>2</sup> Stoga ovaj rad predstavlja pokušaj identifikacije ključnih determinanti koje su uticale na kreiranje i realizaciju neoosmanističke spoljne politike.<sup>3</sup>

[2] O faktorima koji određuju spoljnu politiku država, detaljnije u: Ivo Visković, Determinante spoljne politike Srbije: teorijski model i njegova primena: *Međunarodna politika*, Vol. LXIX, br. 1169 (2018), str. 5-30.

[3] Valja naglasiti da zvaničnici Turske spoljnu politiku svoje države nisu nikada označavali terminom neoosmanizma, odbacujući povezivanje turske politike sa bilo kakvim imperijalističkim ambicijama.

Kao studija slučaja, uzet je region Zapadnog Balkana koji predstavlja još uvek neitegrisani deo balkanskog poluostrva u Evropsku uniju pogodan za projekciju uticaja tzv. „trećih aktera”, ali i svojevrsan bezbednosni potkompleks u kojem Turksa igra ulogu „aktivnog insulatora” i predstavlja neizostavni činilac njegove bezbednosne dinamike (Glušac, 2021: 41-69). Osnovno istraživačko pitanje na koje se u radu odgovora jeste da li je i u kojoj meri Turska uspeła da ostvari proklamovane ambicije na Zapadnom Balkanu? U pogledu vremenskog okvira rada, fokus je stavljen na period nakon dolaska Partije pravde i razvoja (tursk. *Adalet ve Kalkınma Partisi-AKP*) na vlast u Turskoj, kako na godine u kojima je arhitekta neosmanističke strategije, Ahmet Davutoğlu (Ahmet Davutoğlu), bio na čelu Ministarstva inostranih poslova i Vlade Turske, tako i na period iza toga.

### **Determinante turske spoljne politike - ishodišta neosmanizma na Zapadnom Balkanu**

Jedno od najboljih teorijskih određenja determinanti spoljne politike ponudio je profesor Momir Stojković, definišući ih kao „faktore koji uslovljavaju i opredeljuju pravac i ciljeve spoljne politike date države” (Visković, 2018: 7). U literaturi se ovi faktori obično svrstavaju u tri grupe, odnosno dele na one koji deluju na međunarodnom, na državnom i individualnom nivou (Kegli i Vitkof, 2006: 122-134). Prihvatajući ovu podelu, te joj pridodajući činioce prošlosti koji utiču na savremene međudržavne odnose, profesor Ivo Visković (2018) je predložio sledeću klasifikaciju determinanti spoljne politike:

- Determinante međunarodnog okruženja;
- Determinante društvenog (unutrašnjeg) sistema;
- Ideosinkratički (subjektivni) činioci;
- Istorijske determinante.

Tako se i za spoljnu politiku Turske prema Zapadnom Balkanu može reći da je određena faktorima koji dolaze iz međunarodnog okruženja, sa unutrašnjeg nivoa ili od samih pojedinaca koji su kreirali njenu spoljnu politiku, ali i da je ona u značajnoj meri oslonjena na istorijsko nasleđe nekadašnjeg Osmanskog carstva.

**Determinante međunarodnog okruženja.** Značaj prve grupe činilaca na politiku Turske na Balkanu uočio je, i u svojoj studiji „Strategijska dubina” vrlo temeljno izložio, i sâm Ahmet Davutoğlu. Naime, Davutoğlu (2014) naglašava kako je raspadom bipolarne strukture na Balkanu stvoren stratejski vakuum, te da je ovaj region, na kome se najuočljivije manifestuju promene u ravnoteži moći, postao „probni poligon, kako za međunarodne organizacije nastale po završetku Drugog svetskog rata, tako i za centre moći novog doba” (273-274). Činjenica da je Turska bila i ostala jedan od ključnih saveznika najvažnijeg „centra moći novog doba” - SAD, kao i da je članica one međunarodne organi-



zacije, tj. vojnog saveza koji dominantno utiče na bezbednosnu dinamiku Balkana - NATO-a, predstavlja najvažniji aspekt međunarodnog položaja Turske koji joj omogućava da bude nezaobilazan akter na ovom prostoru. Tanasković (2010) dodaje i da je zbog okretanja SAD u pravcu drugih globalnih prioriteta, Balkan postepeno bivao prepušten pažnji i kontroli Turke, čiji je povećan uticaj na ovom prostoru trebalo da predstavlja neku vrstu „utešne nagrade“ u kontekstu neostvarenih ambicija da postane članice EU (85-86).

Činjenica da je Turska, i pored *de iure* statusa kandidata, u praksi odustala od članstva u EU, te da vodi potpuno autonomnu spoljnu politiku u odnosu na Brisel, predstavlja važan sistemski činilac pri razumevanju njene uloge na Zapadnom Balkanu. Što je još važnije, „zamor od proširenja“ koji dugi niz godina provejava Evropskom unijom, države Zapadnog Balkana činio je sve više podložne uticaju tzv „trećih aktera“, a Turska je ovaj strateški vakuum obilato koristila za projekciju svoje narastajuće ekonomske i političke moći. Deklarativno podržavajući evropske integracije regiona, u odsustvu realne perspektive članstva ovih država u EU, Ankara je u praksi bila mnogo više alternativa, nego potpora Briselu. Dodatno, otvoreno pitanje statusa Kosova i Metohije (KiM), dodatno usložnjeno jednostranim proglašenjem nezavisnosti ove teritorije 2008. godine, predstavljalo je još jednu važnu determinantu u međunarodnom okruženju Turske koja je u značajnoj meri oblikovala njenu spoljnu politiku na ovom prostoru.

**Determinante društvenog (unutrašnjeg) sistema.** Među onim determinantama koje se nalaze na državnom nivou, postoji nekoliko grupa važnih činilaca. Tako bi u razmatranje trebalo uzeti geografske, demografske, političke i ekonomske karakteristike Turske. Sa kopnenom površinom od 769 632 km<sup>2</sup> Turska je 36. država po veličini na svetu. Strogo govoreći, po njenom geografskom položaju, ona je većim delom azijska (97% teritorije), a manjim evropska, tj balkanska zemlja (3%). S druge strane, Davutoglu (2014) ističe da geopolitička raznovrsnost s kojom je Turska suočena nadilazi veličinu njenog geografskog položaja, te je ona istovremeno istočnoevropska i zapadnoazijska, balkanska, kavkaska i bliskoistočna zemlja (438). Ne poričući kompleksnost geopolitičkog položaja Turske, profesor Tanasković (2010) ipak naglašava poseban značaj Balkana koji je u neoosmanističkoj percepciji važniji i od Kavkaza i od Bliskog istoka, s obzirom na to da zauzima „središnje mesto u identitetskoj samospoznaji savremenih Turaka kao (...) ne manje autentičnih Evropljana“ (86-87). Za razliku od „Ataturkovog projektovanja nacionalnog težišta u srcu Anadolije“, neoosmanizam Tursku vraća ka „sultanском Istanbulu“, a samim tim i na Balkan (Tanasković, 2013:18). Značaj geografskog položaja Turske za Evropu, kao i za sam Balkan, ogleda se i u tome što preko njene teritorije prelaze neki od najvažnijih saobraćajnih i energetskih koridora.

Sa bezmalo 86 miliona stanovnika, Turska predstavlja 17. najmnogoljudniju zemlju sveta i, nakon Ruske Federacije, najmnogoljudniju

evropsku državu (Worldometer). Stanovništvo Turske je relativno mlado, u proseku ima 31 godinu i kontinuirano raste po stopi između jednog i dva procenta (Ibid). Najbrojniju etničku grupu čine Turci (72,5%), a za njima slede Kurdi za koje se procenjuje da čine oko 18% populacije (Harvard Divinity School). Za razumevanje turske spoljne politike prema Zapadnom Balkanu, kao relevantan demografski faktor treba pomenuti i da dva miliona stanovnika Turske čine Bošnjaci i oko milion Albanci (World Atlas), mada je broj onih koji su poreklom sa ovih prostora verovatno daleko veći.

Republika Turska je Ustavom definisana kao „demokratska, sekularna i socijalna država (...) privržena Ataturkovom nacionalizmu“ (Constitute Project). Republikanski nacionalizam koji predstavlja centralnu komponentu doktrine Mustafe Kemala Ataturka – po njemu nazvane kemalizam ili ataturkizam – utemeljen je na idejama asimilacije i homogenizacije turske nacije u cilju stvaranja modernog turskog identiteta (Jović, 2016). Međutim, veliki broj autora ukazuje na višedecenijski proces reinterpretacije Ataturkovog koncepta nacionalizma, koji kulminira nakon dolaska AKP-a na vlast, a odnosi se na izgradnju države zasnovane na religijskoj, sunitsko-hanefijskoj komponenti turskog nacionalnog identiteta (Krstić i Čorbić, 2022: 42). Zapravo, na sintezi između islamskog konzervativizma kao filozofije života, liberalizma kao orijentacije u ekonomskoj politici, te globalizma kao spoljnopolitičke perspektive, izgrađena je politika Turske u 21. veku (Kösebalaban, 2011: 146).

Osim reislamizacijom turskog društva i država, period vlasti AKP-a obeležen je i usvajanjem velikog broja amandmana na Ustav iz 1982. godine. Ovim je politički sistem Turske iz temelja reformisan u korist umnogostručjenih ovlašćenja predsednika Republike koji je postao i šef vlade, čime je došlo do pravne verifikacije uveliko nastajućeg modela hiperprezidencijalizma. Ovo potvrđuju i nalazi Fridom Hausa (Freedom House, 2023) koji Tursku svrstavaju u grupu neslobodnih država u kojoj postoji snažan pritisak prema opoziciji i kritički orijentisanim medijima, te u kojoj je koncentracijom moći u rukama predsednika u praksi ukinut sistem „kočnica i ravnoteža“ i obesmišljeno ustavno načelo podele vlasti.

Što se ekonomskih parametara tiče, prema podacima Međunarodnog monetarnog fonda, nominalni bruto domaći proizvod (BDP) Turske iznosi oko 940 milijardi američkih dolara, čime je ona svrstana na 20. mesto najvećih ekonomija sveta (International Monetary Fund, 2023a). Prema BDP-u merenom metodom pariteta kupovne moći, koji u obzir uzima troškove života i stopu inflacije, Turska se rangira kao 11. na svetu sa oko 2 biliona dolara (International Monetary Fund, 2023b). Tako se Turska prema ovom parametru približila, ali ne i dostigla proklamovani strateški cilj da do 2023. godine postane jedna od deset najvećih ekonomskih sila sveta (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2011). Turska je ostvarivala stabilno visok privredni rast od 2002. godine (između 5% i 9,8%) do svetske ekonomske krize 2008. kada njena privreda najpre usporava, a naredne godine beleži negativnu stopu rasta od

4,8% (International Monetary Fund, 2023c). Ubrzani oporavak praćen visokim stopama rasta u 2010. i 2011. godini (8,4% i 11,2%), nastavljen je i u narednih sedam godina u kojima je turska privreda u proseku rasla po stopi od skoro 5,5% (Ibid). Godine ekonomskog poleta povratile su i spoljnopolitičko samopouzdanje Turske, te otvorile vrata njenom produktu na Zapadni Balkan koji je vapijao za novim izvorima stranih investicija.

Ipak, nakon 2017. godine privreda Turske ponovo počinje da usporava, a od te godine Turska beleži dvocifrene procenete inflacije, da bi 2022. godine stopa inflacije dostigla čak 72% (International Monetary Fund, 2023d). Usporavanje privrede praćeno visokim stopama inflacija, kao i odbijanje monetarnih vlasti Turske da se protiv rasta cena bore uobičajenim instrumentom podizanja kamatnih stopa, dovelo je dramatične depresijacije turske valute. Devizni kurs lire je od odnosa 1:3 prema američkom dolaru početkom 2017. godine kontinuirano slabio, da bi u decembru 2021. za jedan dolar bilo neophodno izdvojiti oko 16 lira, a u avgustu 2023. više od 27 (Trading Economics). S druge strane, ova depresijacija lire pogodovala je turskom izvozu, što svakako treba imati u vidu prilikom analize trgovinske razmene Turske sa zemljama Zapadnog Balkana.

**Ideosinkratički (subjektivni) činioci.** Koliko god da su promene na nivou međunarodnog sistema predstavljale preduslov nastanka neosmanističke spoljne politike, a faktori na državnom nivou omogućili njenu realizaciju, iz vida se nipošto ne smeju ispustiti pojedinci koji su kreirali i sprovodili ovu politiku. U analiziranom periodu, to su na prvom mestu Redžep Tajip Erdogan (Recep Tayyip Erdoğan), najuticajnija politička ličnost Turske u 21. veku, kao i pomenuti Ahmet Davutoglu, glavni spoljnopolitički strateg Turske do svog povlačenja 2016. godine.

Od dolaska na mesto premijera 2003. godine, Erdogan je postepeno napuštao tekovine kemalizma i revidirao odnos Turske prema nasleđu Osmanskog carstva. Nasuprot kemalističkom distanciranju od osmanskog nasleđa, Erdogan je smatrao da upravo na njemu treba graditi tursku spoljnu politiku, kako bi se povratio uticaj u onim zemljama i regionima s kojima Turska deli zajedničku prošlost (Jović, 2016: 364). Rečima da „moramo ići tamo gde su bili naši preci“ (RTS, 2013b), Erdogan je jasno iscrtao pravce savremene turske spoljne politike. Na neophodnost izgradnje tzv. „velike strategije“ (engl. *grand strategy*) utemeljene na geografskoj i istorijskoj dubini Turske kao ključnim izvorima njene moći, Davutoglu je ukazao veliki broj puta (Kösebalaban, 2011: 150–153). Iako ne pripada političkom establišmentu, ličnost koja je decenijama unazad imala ogroman uticaj na tursko društvo i politiku je svakako i Fetulah Gulen (Fethullah Gülen). Bivšeg imama i osnivač pokreta Hizmet (Hizmet), mnogi smatraju inspiratorom islamskih reformi turskog društva, ali i lidera islamističke „duboke države“ koja predstavlja pretnju Erdoganovoj vlasti (Jović, 2016: 364). Mreža verskih, obrazovnih i kulturnih ustanova širom Zapadnog Balkana bila je povezana sa gulenističkim pokretom,

koji je predstavljao jednu od ključnih poluga turske meke moći pre neuspelog puča 2016. godine.<sup>4</sup>

**Istorijske determinante.** Iako istorija u različitim kontekstima može imati manji ili veći uticaj na aktuelnu spoljnu politiku, u slučaju neosmanističke politike značaj istorijskih činilaca je više nego očigledan. Neosmanizam je izgrađen na istorijskom, duhovnom i kulturnom nasleđu Osmanskog carstva, a upravo su granice tog carstva interesna sfera savremene Turske. Što se Balkana tiče, on nije samo jedan od regiona koji su nekada bili deo Osmanskog carstva, već je „kao nasleđe osmanske Rumelije, ključan za uobličavanje koncepcije i politike neosmanizma“ (Tanasković, 2010: 87). Balkan, nekada nazivan i „Evropskom Turskom“ ili „Turskom u Evropi“, za Davutoglua (2014) predstavlja prostor na kojem savremena Turska „ima značajne mogućnosti koje joj je obezbedila istorija zasnovana na osmanskome nasleđu“ (132). Pod ovim, arhitekta neosmanizma ima na umu pre svega zemlje sa muslimanskom većinom, Bosnu i Hercegovinu i Albaniju, u kojima smatra da postoji volja da se „istorijska povezanost pretvori u prirodan savez“. Nazivajući balkanske muslimane „prirodnim saveznicima Turske“, Davutoglu naglašava njihov značaj i u drugim državama Balkana, uključujući i delove Srbije (Sandžak i KiM).

U svakom slučaju, osmansko nasleđe na Balkanu ne treba svoditi isključivo na njegovu versku dimenziju. Viševekovno prisustvo Osmanlija je narodima na ovim prostorima u amanet ostavilo brojne običaje i izvršilo snažan uticaj na njihov jezik i kulturu. Tako se u srpskom jeziku danas nalazi preko osam hiljada reči turskog porekla (Talović, 2011), a neka od najpoznatijih turskih jela neizostavni su deo lokalne gastronomije. Osmansko nasleđe vidljivo je i arhitekturi mnogih balkanskih gradova, poput Sarajeva ili Prizrena, a sačuvani spomenici kulture predstavljaju svedočanstva vekovnog prisustva Osmanlija na Balkanu. U ulozi ministra inostranih poslova, govoreći na naučnom skupu u Sarajevu, Davutoglu je stoleća Osmanske imperije nazvao „zlatnim dobom Balkana u kojem je region postao centar svetske politike“, te istakao da ovu „uspešnu priču sada treba obnoviti“ (Đokić, 2009). Ipak, istorija i epska tradicija različitih naroda Balkana na drugačiji, i ne uvek blagonaklon način, doživljavaju i interpretiraju nasleđe Osmanskog carstva. Upravo ove različite percepcije osmanskih vekova Balkana predstavljaju bitan činilac pri razumevanju uticaja istorijskih determinanti na savremenu spoljnu politiku Turske.

[4] Za pokušaj državnog udara turske vlasti optužile su Fetulaha Gulena, nakon čega je njegov pokret Hizmet proglašen terorističkim organizacijom. Od tada, Turska od drugih država zahteva da izruče lica i zatvore sve ustanove povezane sa ovim pokretom, na šta su vlade regiona, uglavnom, pozitivno odgovarale.

## Neosmanizam kao praktična politika - dometi i ograničenja na Zapadnom Balkanu

Snaženje Partije pravde i razvoja na unutrašnjem planu, u kombinaciji sa značajnim privrednim rastom početkom 2000-ih, povratilo je samopouzdanje Turskoj i na spoljnopolitičkom planu, a Zapadni Balkan učinilo centrom njene pažnje (Vračić, 2016: 5). U ovom politički nestabilnom i ekonomski nedovoljno razvijenom regionu, osnaženo delovanje Turske se može posmatrati kroz nekoliko dimenzija. Dva aspekta neosmanizma kojima je posvećena posebna pažnja u ovom radu tiču se njenog intezivnog diplomatskog, odnosno ekonomskog angažmana na Zapadnom Balkanu. S jedne strane, Turska je nastupala kao medijator, nudeći svoje dobre usluge u cilju rešavanja postojećih sporova, dok je s druge strane postajala sve važniji ekonomski partner državama regiona, uvećavajući trgovinsku razmenu i ostvarujući svoja ulaganja u važne, strateške projekte, sa jasnom geopolitičkom komponentom.

**Turska kao medijator na Zapadnom Balkanu.** Kao što Jeftić-Šarčević (2010) ispravno primećuje, Turska posmatra Zapadni Balkan kao vakuum region koji nije u stanju da samostalno rešava svoje probleme, te mu je „prijateljski posrednik ne samo dobrodošao, nego i neophodan“ (707). S tim u vezi, uspostavljanje trilateralnih mehanizama saradnje pod pokroviteljstvom Ankare - trilaterale Srbija-BiH-Turska, odnosno Hrvatska-BiH-Turska - često se označava jednim najvećih uspeha turske diplomatije na Zapadnom Balkanu, kojim je ona uspela da se nametne kao ključni medijator u regionu (Novaković, 2019: 6). Ako se za učešće Hrvatske u ovom mehanizmu može reći da je imalo ograničene domete, trilateralala Srbija-BiH-Turska je ipak ostvarila zapažene rezultate na planu relaksacije odnosa Beograda i Sarajeva. Susret predsednika Srbije Borisa Tadića i predsedavajućeg Predsedništva BiH Harisa Silajdžića, koji je rezultovao slanjem ambasadora BiH u Beograd nakon tri godine odsustva, predstavlja jedno od najvažnijih postignuća ove inicijative (Vračić, 2016: 10). U svetlu ovih sastanaka, u martu 2010. godine, Narodna skupština Republike Srbije (2010) usvojila je Deklaraciju o osudi zločina u Srebrenici, a predsednik Tadić je u julu naredne godine po prvi put bio u zvaničnoj poseti Sarajevu (B92, 2011).

Turska se na Zapadnom Balkanu nije pojavila samo kao medijator u trenucima zategnutih međudržavnih odnosa, već je ona, preko Davutoglua, pretendovala na ulogu posrednika i u rešavanju sporova unutardržavnog karaktera, kao u slučaju pokušaja mirenja Rasima Ljajića i Sulejmana Ugljanina, odnosno Adema Zilkića i Muamera Zukorlića (Kecmanović, 2013: 251). Mada Kecmanović ispravno ukazuje na bizarnost da ministre u Vladi Srbije miri inostrani političar, te da kao zvaničnik sekularne države posreduje unutar podeljene islamske zajednice u Srbiji (Ibid), ovaj diplomatski aktivizam Turske predstavljao je potvrdu njenih naraslih spoljnopolitičkih ambicija. Za razumevanje neosmanizma na

Zapadnom Balkanu, posebno je važna turska inicijativa „Osnovni principi“ iz 2011. godine čiju nameru neki autori tumače kao pokušaj ukidanja Rijaseta Islamske zajednice Srbije sa sedištem u Beogradu, te organizaciono podvođenje Islamske zajednice u Republici Srbiji pod Islamsku zajednicu BiH sa sarajevskim reis-ul-ulemom na čelu (Raković, 2013: 248). Međutim, uprkos ambiciozno postavljenim ciljevima, ograničeni uspeh turske diplomatije da uspostavi jedinstvo bošnjačkih partija i njihovih lidera, te neuspeh njene inicijative za ujedinjenje islamskih zajednica u Srbiji do danas, pokazao je da realni dometi spoljne politike Turske ipak ne treba da budu preceñjivani.

Kosovsko-metohijsko pitanje, za bezbednost i stabilnost Zapadnog Balkana i dalje ključno otvoreno pitanje, predstavlja još jedan spor u koji se Turska (pristrasno) umešala. Dan po jednostranom proglašenju nezavisnosti Kosova, Turska je priznala ovaj secesionistički akt, te od tada pružala aktivnu podršku afirmaciji i konsolidaciji kosovske državnosti. Nazvavši Kosovo svojom „drugom zemljom“, te rekavši da je „Turska Kosovo i Kosovo Turska“ čiji građani pripadaju „istoj zemlji“ (RTS, 2013a), Erdogan se nije libio da iskaže nedvosmislene neosmanističke ambicije Turske. I pored očiglednog svrstavanja na jednu stranu, Turska je u više navrata pokušala da se ponudi kao medijator u dijalogu Beograda i Prištine. Nedugo nakon što je Rezolucijom Generalne skupštine UN u septembru 2010. godine otvoren prostor za dijalog, Erdogan je u Prištini izrazio spremnost Turske da posreduje u njenim razgovorima sa Beogradom, naglasivši da Turska ima dužnost u izgradnji stabilnosti na Balkanu (Info KS, 2010).

Nakon godina stagnacije u procesu dijalogu i mnogobrojnih kriza na KiM, te u danima kada su se u javnosti tek pojavljivale naznake o postojanju francusko-nemačkog plan za KiM, Turska je ponovo ponudila svoje dobre usluge (Kosovo onlajn, 2022). U momentima kada je jačao diplomatski aktivizam tzv. „petorke“ (SAD, EU, Nemačka, Francuska, Italija) s ciljem ubeđivanja Beograda i Prištine da prihvate predloženi sporazum, iz Ankare su se u nekoliko navrata čule poruke da je i ona spremna da pruži „podršku procesu dijaloga (...) i miru i stabilnosti naše regije“ (kurziv S.M.) (Al Džazira, 2023). Ubrzo nakon još jedne pobede na predsedničkim izborima u Turskoj, Erdogan je u telefonskom razgovoru sa predsednikom Srbije i premijerom privremenih institucija samouprave u Prištini još jednom izrazio spremnost za posredovanjem u njihovom dijalogu (RTV, 2023). Iako su nastojanja Ankare da sebe nametne kao medijatora u dijalogu Beograda i Priština – pored ili čak umesto Brisela – bila neuspešna, ona ukazuju na njenu spoljnopolitičku ambiciju da na Zapadnom Balkanu, koji smatra delom svog široko definisanog okruženja, ne sme biti isključena iz rešavanja ni jednog važnog pitanja, pogotovo kad su u njemu uključeni pripadnici „islamske zajednice“.

**Turska kao ekonomski partner Zapadnog Balkana.** Iako su neosmanizam na Zapadnom Balkanu mnogi bili skloni da označe i kao panislamizam – ukazujući na fokusiranost Turske na one države i regione

u kojima je muslimansko stanovništvo većinsko – u ekonomskoj sferi je, čini se, turska politika bila usmeravana pragmatizmom, pre nego islamizmom. Na političkom nivou, ovaj ekonomski pragmatizam je bivao potpomognut različitim aktivnostima turske Vlade. Učestali bilateralni susreti i jačanje personalnih veza lidera, zaključivanje sporazuma o slobodnoj trgovini i niza drugih sporazuma sa vladama regiona, bili su samo neki od mehanizama kojima je Ankara nastojala da potpomogne poslovne aktivnosti svojih kompanija na Zapadnom Balkanu. S osnovnom namerom olakšavanja trgovinske razmene i uvećanja priliva turskih investicija u regionu, na Zapadnom Balkanu su veliki broj svojih predstavništva osnivali, kako privatne (İşbank), tako i uticajne državne banke iz Turske (Ziraat Bank, Halk Bank i dr.) (Novaković, 2019: 23). Dodatno, Turska agencija za saradnju i koordinaciju (tursk. *Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı-TİKA*), zamišljena kao mehanizam saradnje državnih organa i privatnog sektora, te koordinator turske razvojne pomoći, otvorila je svoja predstavništva u svim državama regiona (TIKA).

Sa svoje strane, rukovođene zakonima tržišta i logikom profita, turske kompanije se pojavljuju kao investitori širom Zapadnog Balkana, bez nužnog oslanjanja na religijsku matricu. Ako su ranije BiH, Albanija, Severna Makedonija i KiM bile primarne destinacije turskih investicija, od 2014. godine, a naročito nakon neuspelog puča 2016. godine, situacija počinje da se menja (Novaković, 2019: 22). Srbija, kao najveća ekonomija regiona, postaje i najveći primalac stranih direktnih investicija iz Turske i njen najznačajniji trgovinski partner na Zapadnom Balkanu, dok u fokus turskih investitora sve više dospeva i Crna Gora, ali i do tada potpuno skrajnuta, Republika Srpska (Ibid). Do ovoga dolazi prvenstveno zahvaljujući investicionim politikama koje njihove vlade vode, nudeći različite podsticaje stranim ulagačima (Ibid, 22-23). Tako je, na primer, samo u Srbiji prisutno preko 1300 turskih kompanija čije su investicije u poslednjoj deceniji dostigle nivo od 400 miliona dolara, što je otvorilo više od 10 hiljada radnih mesta u ovoj zemlji (RTV, 2022c). Posledično, robni promet između Srbije i Turske značajno je uvećan u poslednjih deset godina, mada uz istovremeno produbljivanje spoljnotrgovinskog deficita na strani Srbije. Vrednost srpske robe izvezena u Tursku se sa 219 miliona 2013. popela na 455 miliona 2022. godine, dok je uvoz iz Turske u istom periodu učestvostručen i trenutno iznosi preko 2130 miliona dolara (Republički zavod za statistiku, 2016: 314-315; 2023a: 8).

Što se Crne Gore tiče, ekonomsko prisustvo Turske primetno jača nakon njenog ulaska u NATO 2017. godine, te danas najveći broj aktivnih poslovnih subjekata u stranom vlasništvu dolazi upravo iz Turske. Dok 2013. godine zvanična statistika nije ni evenditarala prisustvo turskih kompanija u Crnoj Gori (Zavod za statistiku, 2014), broj privrednih subjekata iz Turske koji svoju delatnost obavljaju na teritoriji Crne Gore je do 2022. narastao na preko 5 hiljada, te danas čini 27,2% od ukupnog broja inostranih preduzeća u ovoj zemlji (Uprava za statistiku, 2023: 3). Kada govorimo o ukupnim turskim ulaganjima, ona su uvećana do iznosa



od oko 70 miliona u 2022. godini i danas predstavljaju značajan udeo stranih investicija u Crnoj Gori (Investitor, 2022b), mada su još uvek bitno ispod nivoa investicija koje dolaze iz Srbije, Rusije i Nemačke (eKapija, 2023). Osim uvećanog obima investicija, zabeležen je i značajan rast trgovinske razmene Crne Gore i Turske, mada i ovde uz veliki deficit na strani zapadnobalkanskog partnera. Naime, uvoz robe iz Turske je od oko 25 hiljade evra 2011. godine kontinuirano rastao do nivoa od 135 hiljada 2019. godine, da bi u pandemijskoj 2020. i 2021. godini blago opao (Zavod za statistiku Crne Gore, 2015: 132; Uprava za statistiku Crne Gore, 2022: 139), ali u 2022. ponovio nastavio sa rastom (Investitor, 2022a). Što se crnogorskog izvoza u Tursku tiče, iako on nije imao jasan obrazac rasta, u 2021. godini je vrednost robe izvezene Turskoj iznosila 24 180 evra, čime je ona postala 5. najvažnije izvozno tržište za Crnu Goru (Uprava za statistiku Crne Gore, 2022: 138).

Nasuprot istraživačkim nalazima koji ukazuju da, kada je reč o trgovini i investicijama – koje najčešće dolaze iz privatnog sektora – tursko ekonomsko prisustvo u regionu ne može biti isključivo vezano za države sa muslimanskom većinom, od zvanične Ankare podržani važni infrastrukturni projekti pokazuju da je neosmanizam na Zapadnom Balkanu, i u ekonomskoj dimenziji, imao svoje panislamističko naličje. Ovo se najbolje oslikava na projektu rekonstrukcije puta od Novog Pazara do Tutina, gradova u kojima ljudi bošnjačke i muslimanske nacionalnosti čine preko 80%, odnosno preko 90% ukupnog stanovništva (Republički zavod za statistiku, 2023b: 80). Turska kompanija Taşjapi (Taşyapı) bila je glavni izvođač radova finansiranih iz kredita Republike Turske, a svečanom otvaranju puta prisustvovali su, između ostalih, generalni konzul i ambasador Turske (RTV, 2022b). Ipak, daleko ambiciozniji, a za region i turske interese u njemu mnogo značajniji projekat, jeste izgradnja auto-puta Beograd–Sarajevo. Realizacija projekta vrednog oko 4 milijarde evra kojim delom finansira sama Turska, svečano je otvorena 8. oktobra 2019. godine, nakon trilateralnog sastanka predsednika Turske, predsednika Srbije i članova predsedništva BiH (RTS, 2019). Tada otpočeli radovi na izgradnji mosta preko Save kod Sremske Rače, koji su označili početak radova na auto-putu Beograd–Sarajevo, nastavljeni su radovima na deonici Sremska Rača–Kuzmin u martu 2022. godine (RTV, 2022a). Izgradnja ove trase takođe je poverena turskoj kompaniji Taşjapi, a otvaranju radova ponovo je prisustvovao i ambasador Turske u Srbiji (Ibid).

Turski ekonomski aktivizam na Zapadnom Balkanu, bio je baziran na utvrđenim determinantama političkog neosmanizma i u nekoliko drugih aspekata. Ovo je naročito vidljivo u sektoru vazdušnog saobraćaja, uzimajući u obzir lokacije aerodroma koje su turske kompanije preuzele i avio-kompanije koje su kupile. Tako je 2008. godine nacionalna avio-kompanija Turske (Turkish Airlines), odlukom Vlade Federacije BiH izabrana za strateškog partnera, a naredne godine stekla 49% vlasništva nad nacionalnim avio-prevoznikom BiH (Simić, 2008). Koncesiju za višedecenijsko upravljanje aerodromima u Skoplju i Ohridu, 2008. godine,



takođe je dobila turska kompanija (Dimitrievska, 2008). Osim što u ovim gradovima živi značajna albanska (pre svega u Skoplju), ali i nezamisljiva turska manjina, radi se o lokacijama pored kojih prolaze panevropski saobraćajni koridori – koridor VIII u slučaju Ohrida, odnosno koridori VIII i X u slučaju Skoplja – koji Tursku povezuju sa nekadašnjim osmanskim teritorijama na Balkanu. Potom je 2011. godine turski Limak Holding uz manjinsko učešće francuske kompanije, stekao prava na upravljanje i međunarodnim aerodromom u Prištini u narednih 20 godina, investirajući 126 miliona dolara u njegovu modernizaciju (World Bulletin, 2011). Politička dimenzija ove investicije bila je vidljiva prilikom otvaranja novog terminala i pratećih objekata na prištinskom aerodromu, kada je ceremoniji, pored predstavnika privremenih institucija samouprave na KiM, prisustvovao i Erdogan lično, kao i albanski premijer Edi Rama (Salih, 2013). Povrh svega, ministar finansija Turske je u 1. juna 2023. godine najavio nova ulaganja u proširenje ovog aerodroma od strane turskog operatera (Hodo, 2023), što još jednom ukazuje na spregu zvanične Turske i strateških investicija njenih kompanija.

Sve u svemu, prikazani projekti predstavljaju svojevrsnu potporu tezi da na Balkanu – od Severne Makedonije, preko Kosova i Raške, sve do Sarajeva i dalje na zapad Bosne – „Turska intenzivno radi na obnavljanju takozvane Zelene transferzale” (Sakan, 2015: 51) iz doba Osmanskog carstva. Investicije u saobraćajnu infrastrukturu jasno pokazuju da je Turska prvenstveno zainteresovana za međusobno povezivanje područja naseljenih muslimanskim stanovništvom, kao i njihovo vezivanje za samu Tursku. S druge strane, ekonomske aktivnosti turskih kompanija u drugim sektorima nužno ne sadrže (geo)političku komponentu, već su prevashodno rukovođene pragmatizmom i tržišnom logikom, bez direktnog usmeravanja iz političkog centra. Ipak, ekonomski pragmatizam ne sme biti isključen i kao determinišući faktor investiranja koja su, na prvi pogled, vođena geopolitičkim i religijskim ključem.

## Zaključna razmatranja

Mada je reislamizacija savremene Turske razlog zbog koga su pojedini autori bili skloni da neoosmanizam poistovete ili ga smatraju tek jednim delom panislamizma (Jevtić, 2011: 31-46), ovakav stav, makar u zapadnobalkanskom kontekstu, treba ipak uzeti sa rezervom. Ukoliko bi se turska spoljna politika u potpunosti poistovetila sa panislamizmom – težnjom da svi muslimani budu ujedinjeni u jedinstvenoj islamskoj državi – ne bi bilo moguće razumeti veoma razvijenu saradnju Turske sa većinski hrišćanskim državama regiona. Za razliku od panislamističke koncepcije, neoosmanizam, utemeljen na nizu drugih geopolitičkih i istorijskih determinanti, pruža mnogo adekvatnije objašnjenje turske spoljne politike na Zapadnom Balkanu. Sama činjenica da su sve države regiona – ili makar njihovi najveći delovi – bile deo nekadašnjeg Osmanskog carstva, čini

ih poželjnim partnerima u okvirima neosmanističke koncepcije. Ako u spoljnoj politici prema Bliskom istoku Turska bira konfesionalan pristup, prema Zapadnom Balkanu on je mnogo više sekularan (Jeftić-Šarčević, 2010: 707) mada ne i u potpunosti oslobođen islamističkih elemenata. Oni su vidljivi u nastojanjima Turske da preuzme ulogu kohezivnog faktora među balkanskim muslimanima, te izgradi sliku o sebi kao zaštitnici njihovih interesa, kako u političkoj, tako i u ekonomskoj sferi.

Iako su određeni autori identifikovali različite faze u spoljnoj politici Turske nakon kraja Hladnog rata - od panturkizma, preko evroazijskog približavanja, do neosmanizma i ponovnog vraćanja evroazijstvu nakon 2016. godine (Perišić, 2018: 53-64) - na Zapadnom Balkanu postoji visok nivo kontinuiteta turske spoljne politike. Uprkos tome što je u analiziranom periodu došlo do određenih promena činioca koji oblikuju spoljnu politiku Turske - prevashodno određenih unutrašnjih determinanti, ali delimično i individualnih činilaca - turski spoljnopolitički ciljevi i njeno delovanje na Zapadnom Balkanu ostali su, u najvećoj meri, nepromenjeni. Istraživački nalazi ukazuju na kontinuitet nastojanja Turske da nastupi kao posrednik u rešavanju otvorenih pitanja u regionu, iako sa vrlo ograničenim uspesima. Mada je povlačenje Ahmeta Davutoglua s vlasti smanjilo vidljivost diplomatskih aktivnosti Turske, otvoreno pitanje statusa KiM je predstavljalo sistemski činilac koji je iznovaov podsticao Ankaru da ostane diplomatski aktivna u regionu. Što se ekonomskog delovanja tiče, turske kompanije su sve brojnije i aktivnije u regionu, dok se obim trgovinske razmene i investicija kontinuirano povećavao. O snaženo prisustvo Turske je pogotovo vidljivo na primeru kapitalnih investicija u sektoru vazdušnog saobraćaja, kao i nekoliko važnih infrastrukturnih projekata realizovanih od strane turskih kompanija.

Sve u svemu, može se zaključiti da se spoljna politika Turske na Zapadnom Balkanu još uvek najbolje može razumeti i objasniti konceptom neosmanizma. Istorijske determinante povezane sa tekovinama Osman-skog carstva, utiču na visok nivo zainteresovanosti Turske za prilike na Zapadnom Balkanu, te i dalje u značajnoj meri oblikuju delovanje Turske prema ovom regionu. Turska nastupa kao politički zaštitnik naroda čija je interpretacija osmanskog nasleđa najpozitivnija, dok najvažniji ekonomski projekti sa učešćem turskih kompanija služe povezivanju Turske sa islamskim zajednicama u regionu, ali i njihovom međusobnom povezi-vanju i osnaživanju.

## Türkiye's foreign policy in the Western Balkans: Where is Neo-Ottomanism today?

### Abstract

▼

This paper analyses Türkiye's foreign policy in the Western Balkans from the coming to power of the Justice and Development Party until the present day. The author begins by providing insights into the key determinants that have shaped Türkiye's foreign policy towards this region and identifying the most significant international, domestic and individual factors, as well as the historical determinants of its policy. Drawing from the concept of Neo-Ottomanism, the author scrutinises Türkiye's actions in the diplomatic and economic spheres to address the question of whether and to what extent Türkiye has succeeded in realising its proclaimed goals in the Western Balkans. By showcasing and analysing the most crucial diplomatic initiatives of Türkiye, the author emphasised the limited achievements of Turkish mediation in resolving regional disputes. Furthermore, the paper assesses Turkish economic presence in the region and features key projects that involve Turkish companies. While the paper problematises the notion that Neo-Ottomanism can be equated entirely with Pan-Islamism, research findings confirm that Türkiye's activities in the Western Balkans are significantly influenced by a religious matrix, primarily noticeable in the political domain, but partially in the economic sphere as well.

### Keywords

▼

Türkiye, Western Balkans, Neo-Ottomanism, foreign policy, mediation, investments

### Literatura

- Davutoglu, Ahmet (2014). *Strategijska dubina: međunarodni položaj Turske*. Beograd: Službeni glasnik.
- Glušac, Luka (2021). Koncept insulatora u teoriji regionalnog bezbednosnog kompleksa. U: Nevena Šekarić i Vladimir Trapara (urs), *Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika* (str. 41-69). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jeftić-Šarčević, Nevenka. Zapadni Balkan u projekciji Turske strateške vizije: *Međunarodni problemi*, Vol. LXII, br. 4 (2010), str. 691-714.
- Jevtić, Mirosljub. Neoosmanizam versus panislamizam: *Politeia*, Vol. 1, br. 2 (2011), str. 31-46.
- Jović, Dejan (2016). Turska. U: Mirjana Kasapović (ur.), *Bliski istok: politika i povijest*, (str. 354-371). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kecmanović, Nenad (2013). Neosmanizam ili panislamizam - recepcija neoosmanizma u Bosni i Hercegovini. U: Miša Đurković i Aleksandar Raković (urs), *Turska - regionalna sila?*, (str. 250-268). Beograd: Institut za evropske studije.
- Kegli, Čarls i Vitkof, Judžin (2006). *Svetska politika: trend i transformacija*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija.
- Kösebalaban, Hasan (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.

- Krstić, Zoran i Čorbić, Dušan. Evolucija turskog nacionalizma: od kemalističkog do religijskog modela: *Politički život*, br. 23 (2022), str. 35-44.
- Novaković, Igor (2019). *Post "zero problems with neighbours" in the Western Balkans: A view from Serbia*. Belgrade: Heinrich-Böll-Stiftung and ISAC Fund.
- Perišić, Srđan. Geopolitičko ponašanje savremene Turske: *Vojno delo*, Vol. 70 , br. 7 (2018), str. 53-64.
- Raković, Aleksandar (2013). Turksa inicijativa za ujedinjenje Islamske zajednice u Republici Srbiji (2011). U: Miša Đurković i Aleksandar Raković (urs), *Turska - regionalna sila?*, (str. 233-249). Beograd: Institut za evropske studije.
- Sakan, Momčilo. Geopolitika Republike Turske: *Vojno delo*, Vol. 67, br. 1 (2015), str. 37-57.
- Tanasković, Darko (2010). *Neosmanizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tanasković, Darko (2013). Protivrečnosti neosmanizma kao praktične politike. U: Miša Đurković i Aleksandar Raković (urs), *Turska - regionalna sila?*, (str. 17-26). Beograd: Institut za evropske studije.
- Visković, Ivo. Determinante spoljne politike Srbije: teorijski model i njegova primena: *Međunarodna politika*, Vol. LXIX, br. 1169 (2018), str. 5-30.
- Vračić, Alida (2016). *Turkey's role in the Western Balkans*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.

#### **Dokumenti, medijski i internet izvori**

- Al Džazira, 3. februar 2023, „Erdogan: Turska spremna doprineti procesu dijaloga između Kosova i Srbije”. Dostupno preko: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/2/3/erdogan-turska-spremna-doprinjati-procesu-dijaloga-izmedju-kosova-i-srbije> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- B92, 6. jul 2011, „Tadić u zvaničnoj poseti BiH”. Dostupno preko: [https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=07&dd=06&nav\\_category=11&nav\\_id=523556](https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=07&dd=06&nav_category=11&nav_id=523556) (Pristupljeno 5. marta 2023).
- Constitute Project, “Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017”. Available from: [https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey\\_2017.pdf?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en) (Accessed March 5, 2023).
- Dimitrievska, Valentina, 24 September 2008, “Macedonia Signs Airport Concession Agreement with Turkey's TAV”. See News, Available from <https://seenews.com/news/macedonia-signs-airport-concession-agreement-with-turkeys-tav-234066> (Accessed August 10, 2023).
- Đokić, Branko, 10. decembar 2009, „Budućnost nije prošlost”. Nezavisne novine, Dostupno preko: <https://www.nezavisne.com/novosti/kolumne/Buducnost-nije-proslost/50165> (Pristupljeno 5. marta 2023).
- eKapija, 20. februar 2023, „Strane investicije u Crnoj Gori u 2022. iznosile 1,15 mlrd EUR - U kupovinu nekretnina uloženo 448,02 miliona”. Dostupno preko: <https://ba.ekapija.com/news/4033603/strane-investicije-u-crnoj-gori-u-2022-iznosile-115-mlrd-eur-u> (Pristupljeno 1. avgusta 2023).
- Freedom House, “Freedom in the world 2023: Turkey”, Available from: <https://freedom-house.org/country/turkey/freedom-world/2023> (Accessed March 5, 2023).
- Harvard Divinity School, “Kurds in Turkey”, Available from: <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/kurds-turkey> (Accessed March 5, 2023).

- Hodo, Genta, 1 June 2023, "Pristina airport operator to invest 3 mln euro in expansion". See News, Available from: <https://seenews.com/news/pristina-airport-operator-to-invest-3-mln-euro-in-expansion-824605> (Accessed August 10, 2023).
- Info KS, 3. novembar 2010, „Turska spremna da posreduje u dijalogu Priština-Beograd”. Dostupno preko: <https://www.info-ks.net/vijesti/2222/turska-spremna-da-posreduje-u-dijalogu-priscarantina-beograd> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- International Monetary Fund, 2023a, "GDP, current prices", Available from: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD/TUR> (Accessed March 5, 2023).
- International Monetary Fund, 2023b, "GDP based on PPP, share of world", Available from: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPSH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD> (Accessed March 5, 2023).
- International Monetary Fund, 2023c, "Republic of Türkiye, country data", Available from: <https://www.imf.org/en/Countries/TUR#countrydata> (Accessed March 5, 2023).
- International Monetary Fund, 2023d, "Inflation rate, average consumer prices", Available from: <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/TUR?zom=TUR&highlight=TUR> (Accessed March 5, 2023).
- Investitor, 15. oktobar 2022a, „Izvoz Turske na Balkan 15,7 milijardi dolara, najveći rast zabilježen u Crnoj Gori”. Dostupno preko: <https://investitor.me/2022/10/15/izvoz-turske-na-balkan-157-milijardi-dolara-najveci-rast-zabiljezen-u-crnoj-gori/> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Investitor, 31. decembar 2022b, „Turci osnovali 3.800 kompanija u Crnoj Gori, investicije preko 67 miliona evra”. Dostupno preko: <https://investitor.me/2022/12/31/turci-osnovali-3-800-kompanija-u-crnoj-gori-investicije-preko-67-miliona-eura/> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Kosovo onlajn, 27. oktobar 2022, „Erdoganov savetnik: Turska bi mogla da se uključi u dijalog Kosova i Srbije”. Dostupno preko: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/erdoganov-savetnik-turska-bi-mogla-da-se-ukljuci-u-dijalog-kosova-i-srbije-28-10> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Narodna skupština Republike Srbije, 2010, „Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 20/2010-3.
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2011, "Vision 2023: Turkey's Foreign Policy Objectives". Available from: [https://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-vision-2023-turkey-s-foreign-policy-objectives--delivered-by-h\\_e\\_ahmet-davutoglu\\_minister-of-foreign-af.en.mfa](https://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-vision-2023-turkey-s-foreign-policy-objectives--delivered-by-h_e_ahmet-davutoglu_minister-of-foreign-af.en.mfa) (Accessed March 5, 2023).
- Republički zavod za statistiku, 2016, „Statistički godišnjak Republike Srbije, 2016”, Beograd. Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G20162019.pdf> (Pristupljeno 1. avgusta 2023).
- Republički zavod za statistiku, 17. jul 2023a, „Statistika spoljne trgovine”, Saopštenje broj 196-god LXXIII. Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20231196.pdf> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Republički zavod za statistiku, 2023b, „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine. Nacionalna pripadnost: podaci po oštinama i gradovima”, Beograd. Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).

- RTS, 23. oktobar 2013a, „Erdogan: Kosovo je moja druga zemlja”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/vesti/politika/1426293/.html?email=yes> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- RTS, 24. oktobar 2013b, „Nova otomanizacija Balkana ili samo biznis?”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/vesti/prenosimo/1427242/nova-otomanizacija-balkana-ili-samo-biznis.html> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- RTS, 8. oktobar 2019, „Trilateralni sastanak Srbije, Turske i Bosne i Hercegovine”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/vesti/politika/3689497/trilateralni-sastanak-srbije-turske-i-bosne-i-hercegovine.html> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- RTV, 1. mart 2022a, „Autoput do Sremske Rače pre kraja 2023. godine”. Dostupno preko: <https://www.euronews.rs/biznis/biznis-vesti/39255/pocela-izgradnja-trase-autoputa-do-sremske-race-turska-kompanija-trazi-korekciju-cena-zbog-poskupljenja-materijala/vest> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- RTV, 10. oktobar 2022b, „Otvoren rekonstruisani put Novi Pazar-Tutin; Vučić najavio i gradnju nove bolnice”. Dostupno preko: [https://rtv.rs/sr\\_ci/ekonomija/otvoren-rekonstruisani-put-novi-pazar-tutin;-vucic-najavio-i-gradnju-nove-bolnice\\_1380185.html](https://rtv.rs/sr_ci/ekonomija/otvoren-rekonstruisani-put-novi-pazar-tutin;-vucic-najavio-i-gradnju-nove-bolnice_1380185.html) (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- RTV, 8. novembar 2022c, „U Srbiji 1.300 turskih kompanija i više od 10.000 radnika”. Dostupno preko: [https://rtv.rs/sr\\_ci/ekonomija/aktuelno/u-srbiji-1.300-turskih-kompanija-i-vise-od-10.000-radnika\\_1389087.html](https://rtv.rs/sr_ci/ekonomija/aktuelno/u-srbiji-1.300-turskih-kompanija-i-vise-od-10.000-radnika_1389087.html) (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- RTV, 22. jun 2023, „Turski ambasador u Prištini: Erdogan spreman da posreduje u dijalogu Beograda i Prištine”. Dostupno preko: [https://www.rtv.rs/sr\\_ci/politika/turski-ambasador-u-pristini-erdogan-spreman-da-posreduje-u-dijalogu-beograda-i-pristine\\_1455257.html](https://www.rtv.rs/sr_ci/politika/turski-ambasador-u-pristini-erdogan-spreman-da-posreduje-u-dijalogu-beograda-i-pristine_1455257.html) (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Salih, Yasemin, 24 October 2013, “Erdoğan attends Limak opening at Kosovo airport”. Daily Sabah, Available from: <https://www.dailysabah.com/business/2013/10/24/erdogan-attends-limak-opening-at-kosovo-airport> (Accessed August 10, 2023).
- Simić B., 29. oktobar 2008, „Turkiš erlajns strateški partner BH erlajnsa”. Nezavisne, Dostupno preko: <https://www.nezavisne.com/ekonomija/privreda/Turkish-Airlines-strateski-partner-BH-Airlinesa/31360> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Talović Violeta, 13. avgust 2011, „U srpskom jeziku više od 8.000 turcizama”. Novosti, Dostupno preko: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:341462-U-srpskom-jeziku-vise-od-8-000-turcizama> (Pristupljeno 5. marta 2023).
- TIKA, Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism: Turkish Cooperation and Coordination Agency. Available from: <https://www.tika.gov.tr/en> (Accessed August 10, 2023).
- Trading Economics, “Turkish lira”. Available from: <https://tradingeconomics.com/turkey/currency> (Accessed August 10, 2023).
- Uprava za statistiku Crne Gore, 2022, „Statistički godišnjak Crne Gore 2022”, Podgorica. Dostupno preko: [http://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202022/Godisnjak%202022\\_za%20web\\_print.pdf](http://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/godisnjak%202022/Godisnjak%202022_za%20web_print.pdf) (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Uprava za statistiku, 21. jul 2023, „Broj i struktura poslovnih subjekata u stranom vlasništvu u Crnoj Gori, 2022. godina”, Podgorica, Saopštenje 97/2023. Dostupno preko: <https://monstat.org/uploads/files/SBS/2022/SaopstenjeBrojPoslovnihSubjekata2023.pdf> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).

- World Atlas, "The Ethnic Groups Of Turkey", Available from: <https://www.worldatlas.com/articles/the-ethnic-groups-of-turkey.html> (Accessed March 5, 2023).
- World Bulletin, „Turkish holding takes over operation of Pristina airport“, 5 April 2011, Available from: <https://www.worldbulletin.net/economy/turkish-holding-takes-over-operation-of-pristina-airport-h72104.html> (Accessed August 10, 2023).
- Worldometer, "Turkey Population". Available from: <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/> (Accessed March 5, 2023).
- Zavod za statistiku, 16. oktobar 2014, „Broj i struktura poslovnih subjekata u stranom vlasništvu u Crnoj Gori u 2013. godini“, Podgorica, Saopštenje broj 263, Dostupno preko: [https://www.monstat.org/userfiles/file/biznis%20registar/Saopstenje%20o%20poslovnim%20subjektima%20u%20stranom%20vlasnistvu%20\(2\)%202014.pdf](https://www.monstat.org/userfiles/file/biznis%20registar/Saopstenje%20o%20poslovnim%20subjektima%20u%20stranom%20vlasnistvu%20(2)%202014.pdf) (Pristupljeno 10. avgusta 2023).
- Zavod za statistiku Crne Gore, 2015, „Statistički godišnjak Crne Gore 2015“, Podgorica. Dostupno preko: <http://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/godisnjak%202015/GODISNJAK%202015-%20REDAKCIJA,%20RADA%20SISEVIC,%2028.%20DEC..pdf> (Pristupljeno 10. avgusta 2023).

[https://doi.org/10.18485/fpn\\_pz.2023.25.6](https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2023.25.6)

UDK 32.342.2(321.7)

# Civilno društvo i država u političkoj misli Zorana Đinđića

## I deo

Zoran Đinđić je i kao teoretičar, kao filozof politike, i kao čovek koji se praktično bavio politikom, bio svestan složenog karaktera moderne društvene zajednice i osnovne podele na građansko, odnosno civilno društvo i državu. Nema nameru, ni tako velike ambicije, da ovde dam uvid u celinu njegovih stavova o odnosu civilnog društva i države. Fokusiraću se na nekoliko njegovih iskaza, pre svega na jedan njegov predgovor za Kozelekovu knjigu *Kritika i kriza, kao* i na neke njegove stavove koje je izneo u dijalogu za odnos civilnog društva i države u našoj situaciji. Dakle, Đinđić je prihvatio jedan od ključnih stavova Kozelekovih studija, da je građansko društvo upravo srušilo apsolutističku državu. Dakle i Kozelek i Đinđić kada govore o apsolutističkoj državi oni govore u stvari o jednoj paradigmi, jednom idealnom tipu za pojam političkog.

Tu je sada zanimljivo da su, kada gledate evropsku istoriju, nekoliko važnih principa sve vreme ne samo u igri, nego i u prvom planu za razumevanje evropskog poimanja države i društva. Ti principi su i danas na neki način bitni za razumevanje društvenog i političkog u evropskom, pa

[1] Autor je profesor emeritus Fakuleta političkih nauka Univerzitet u Beogradu. Email adresa: vpavlovic2003@yahoo.com



ako hoćete i širem globalnom horizontu. A oni su upravo došli iz polja civilnog ili građanskog društva i to iz jednog posebnog, i sa današnjeg staništa neočekivanog polja, iz polja religije. Prve subverzivne ideje, ideje pluralizacije društvenog života došle su sa Reformacijom, sa reformističkim pokretom. Pluralizacija je istina najpre priznata unutar polja vere, ali je Reformacija uvela tu ideju u jednu novu istancu odlučivanja, dakle u polje savesti. Istina, u pogledu te nove istance razvoj novovekovne političke misli pokazuje i ozbiljne rezerve. Hobs je, recimo, smatrao da tu upravo leži problem. Problem u ljudskoj prirodi je u tome što ako vam je savest instanca koja sudi o tome šta je dobro, a šta je zlo, a taj problem ne može da se reši u tom krugu, pošto je čovekova priroda istovremeno i izvor zla. U ostalom i ideja tolerancije je došla iz ovoga polja kao pokušaj da Evropa izađe iz jedne spirale samodestrukcije nakon neprestanih verskih ratova. Ono što je ključno, to je da oni normativni pojmovi koji su karakteristični za neke od predmodernih zajednica kao što su pojmovi istine, pravde pa eto do lepote, dakle ako ulaze u polje političkog modernog društva po tezama koje prihvata i Zoran Đinđić, obavezno postaju korumpirane. Zato one ne mogu biti osnova legitimnosti politike i to je taj problem, problem da ukoliko moderno društvo i društvena zajednica ne bi uvažavala tu dihotomiju, odnosno razliku između civilnog društva i države prosto ne bi mogla da pacifikuju neke od tih centralnih društvenih sukoba oko ključnih normativnih sadržaja. I zbog toga je važan ovaj izlaz na proceduru, dakle pravo postaje proceduralan okvir, formalan okvir, bitna procedura koja dovodi do toga da se u praksi objektivno mogu da razdvoje pravo i pravda. A bitna konsekvencija za politiku u modernom kontekstu je da više osnov njene legitimacije ne može biti u moralu već kao što je rečeno prosto u funkcionalnosti ishoda svake politike. I tu je sada pitanje koje, u razmatranju ove dihotomije koja je suštinska karakteristika modernosti, stalno na neki način interesuje i Đinđića, dakle i onaj krug političke filozofije koji je na njega najviše uticao, a koje je usmereno na to kako nastaje državnopravna potencija, odnosno kako se

iz građanskog društva formira ili nastaje političko društvo. Povezano sa ovim je i pitanje kako da civilno, odnosno građansko društvo bude taj jedan, ne samo kritički kontrabalans u odnosu na državu nego i da ima jednu važnu funkciju u modernoj zajednici, funkciju stabiliziranja političkog polja. I Evropa je dugo tragala za odgovorom na to pitanje, dva veka ako ne i duže, i tek je u XIX i XX veku pronađeno to rešenje ustavno pravne države gde je jasno postavljena granica između države i društva i gde društvo i država u međudnosu jedno drugo pacifikuju na neki način, odnosno ublažavaju ekstremizam civilnog društva, na jednoj strani, i države, na drugoj strani.

. Zoran Đinđić je bio svestan i osobenosti kako se ta dihotomija, taj odnos između građanskog, tj. civilnog društva i države postavio u našem i istorijskom kontekstu i onome što je bila realnost u kojoj je on delovao. Ja ću u pet tačaka izvući glavne poente, odnosno teze iz njegovog razumevanja pitanja koji su to problemi između civilnog, građanskog društva i države u ovom dakle trenutku tj. nakon 2005. godine.

Zoran Đinđić je, najpre, je bio svestan ogromnog civilnog i demokratskog deficita Srbije i uopšte ovog našeg regiona.

To je povezivao i sa ozbiljnim istorijskim korenima toga dela deficita, jer društvo, tako često ulazi u ozbiljne krize, ratove, da nije čudno i neočekivano da tu građani objektivno imaju više poverenja u državu nego u civilno i građansko društvo. Čak u stvari ne u državu u celini, nego u vojsku, u policiju, u ono što je faktički najoperativniji deo vlasti.

Zoran Đinđić je, takođe, bio svestan asimetrije između slabog građanskog društva, na jednoj strani, i autoritarne države, na drugoj strani, koja je stalno prisutna kao jedan obrazac ponašanja, kao jedna prosto politička vrednost, kao jedna konstanta u modernoj političkoj istoriji Srbije.

On je isto tako bio svestan i značaja civilnog društva za modernu demokratiju. Jedna njegova rečenica istrgnuta baš iz dijaloga sa nevladinim sektorom to više nego jasno i ubedljivo pokazuje. On kaže da je jasno da nema jake i stabilne političke demokratije bez vitalnog civilnog društva.

I najzad peta njegova poenta, dobro je znao i jake, ali i slabe strane civilnoga društva i u tom dijalogu zagovarao je ideju i potrebu dakle samoograničavanja unutar civilnoga društva, građanskog društva. Jer mi na fenomen nacionalizma koji se često produkuje iz političkog polja, (i ta dijagnoza nije sporna), ali mi moramo da gledamo i kao na fenomen koji koji živi i deluje unutar društva civilnog, građanskog ili necivilnog, kako god hoćete. Ključni problem Srbije je što nema mehanizme samoograničavanja te, za mene, najveće opasnosti koja je i bila, i sada je, i verovatno će u prilično dugom periodu biti najveća opasnost i izazov za Srbiju.

## II deo

Dozvolite mi da pre nego što pređem na izlaganje najavljenog saopštenja kažem nekoliko reči koje imaju ličnu notu u odnosu na uspomenu na Zorana Đinđića i njegov tekst o ulozi nevladinih organizacija u demokratskom društvu. Dobro se sećam tog premijerovog susreta sa predstavnicima nevladinih organizacija u beogradskom hotelu Palas 2002. godine. Zoran Đinđić je na skup došao nešto ranije i pitao sam ga da li od dnevno-političkih poslova stiže da radi nešto i u teoriji. Razlog za to pitanje je u tome što sam i tada, kao i sada, smatrao da je Zoran Đinđić bio jedan od naših najtalentovanijih filozofa politike i da je šteta ako podpuno zapostavi teorijsko polje svoga delovanja. Njegov odgovor me je, moram da priznam, iznenadio. Rekao je da ne samo da nema vremena za teoriju, nego i da je namerno prestao da misli na političku filozofiju, i da sada misli, govori i dela na drugoj talasnoj dužini i u jeziku praktične politike.

No, već u govoru koji je sledio, pokazalo se da Zoran Đinđić nije mogao tako lako da se odrekne širokog teorijskog i filozofskog obrazovanja koje je posedovao.

Njegovo tadašnje uvodno izlaganje na početku ovoga skupa, teorijski je vrlo konzistentno, sa punim razumevanjem prirode i uloge civilnog društva. Mada je govorio bez ikakvog podsetnika, to izlaganje sadrži niz vrlo značajnih i konzistentno povezanih teorijskih stavova i ideja. Želim da podsetim na neke od njih, pre nego što izložim sopstveno viđenje osnovnih funkcija koje ima civilno društvo.

## III deo

Prvo, Đinđić otkriva ozbiljan **civilni deficit** u formiranju građanskog društva kod nas. On konstatuje da je naše društvo, za razliku od većine evropskih društava, propustilo fazu prosvetiteljstva i suzbijanja apsolutne države, fazu formiranja demokratske javnosti ranih građanskih društava. „Odvajanje privatnog i javnog, ličnog i javnog, nije uspostavljeno, nego je kod nas javnost još uvek jedna pozornica privatnih egoizama, a u privatnom domenu još ima mnogo delova onog javnog diskursa koji remeti neku intimnost i neke lične vrednosti” (Đinđić, 2002).

Drugo, i povezano sa prethodnim, je njegovo ukazivanje na **istorijske korene** i probleme u vezi sa građanskim društvom u Srbiji, to jest na činjenicu mnogobrojnih *istorijskih kriza* koje su u poslednja dva veka karakterisale naše prostore i „koje su vodile prirodnoj sklonosti ljudi da u državi vide rešenje” (Đinđić, 2002). Đinđić s pravom podseća da kada se prevše često suočavate sa ratovima, regionalnim i svetskim krizama, onda je razumljivo da građani imaju više poverenja u vojsku, policiju i državu uopšte, kao mehanizam rešavanja krize, nego u nedržavne mehanizme poput civilnoga društva. Svojim neobavezujućim i raspršenim institucijama građansko društvo ne može da rešava probleme rata i ve-

likih krizam na način kako to može država i politika. U najmanju ruku građansko društvo je u takvim situacijama inferiornije od države. I zaključuje: „Stoga su ljudi na našim prostorima više fokusirani na državu i više veruju džavi” (Đinđić, 2002).

Treće, i opet povezano sa prethodnim, je ukazivanje na **asimetriju slabo građansko društvo - autoritarna država**. Mislim da Đinđić s pravom upozorava da „diktatura u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji zapravo počiva na slabom građanskom društvu, a ne na snazi diktatora” (Đinđić, 2002). U tome ima mnogo istine, jer samo jako građansko društvo može da bude ozbiljna brana političkim diktaturama i autoritarnim političkim aranžmanima različitog tipa. Tu možda leži i deo odgovora zašto je istorija Srbije puna diktatura i autoritarnih političkih aranžmana.

Četvrto, imajući u vidu neposredno autoritarno iskustvo iz devedesetih godina, Đinđić tačno uočava „da je pre demokratskih promena uloga nevladinih organizacija bila netipična za tradicionalne nevladine organizacije, a tipična za nevladine organizacije u nedemokratskim društvima” (Đinđić, 2002). Ta (ne)tipičnost se ogleda u činjenici da se u autoritarnim političkim porecima (poput onog kakav je bio u Srbiji tokom devedesetih godina) nevladine organizacije usmeravaju na političke teme, što ima za posledicu **visok stepen politizovanosti** njihovih aktivnosti. Za razliku od toga, u stabilnim demokratskim društvima nevladine organizacije su, po pravilu, nepolitizovane ili niskopolitizovane, i usmerene na zadovoljavanje različitih socijalnih interesa građana.

Peto, Đinđić ukazuje na bitan **značaj civilnog društva za modernu demokratiju**. Moderna demokratija i moderna demokratska društva nastaju odvajanjem privatnog i javnog, države i društva, i opstaju kroz sinergiju i simbiozu ta dva polja. Njegov zaključak o značaju civilnog društva za demokratiju iskazan je na kristalno jasan način i ima univerzalnu teorijsku vrednost: „Jasno je da nema jake i stabilne političke demokratije bez vitalnog civilnog društva, koje je neka vrsta plodnog tla iz kojeg se demokratske institucije obnavljaju, ali nije identično sa samim tim institucijama” (Đinđić, 2002). U ovom stavi iskazana je sva dijalektika odnosa države i društva, političkih institucija i civilnog života. Samo aktivno civilno društvo može da obezbedi životne sokove za socijalne korene demokratskih političkih institucija.

Šesto, Đinđić pokazuje da vrlo dobro zna šta su **jake, ali i slabe strane civilnoga društva**. On s pravom kaže da civilno društvo jeste jedna autonomna društvena snaga, koja deluje u okviru države, ali „predstavlja mnogo više nego što država ikada može da uradi” (Đinđić, 2002). No, tu gde leži njegova snaga, leže i njegovi rizici i nedostaci civilnoga društva. Ako civilno društvo „nema osećaja za odgovornost i za meru onda to može da postane jedna divlja subjektivnost, kao što je rekao Hegel” (Đinđić, 2002). Ovaj Đinđićev iskaz o civilnom društvu u potpunosti korespondira sa jednom od glavnih regulativnih ideja pluralističke revolucije koja je zahvatila istočno-evropske zemlje u vreme urušavanja socijalizma na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine dvadesetoga veka, a to je

**ideja samoograničavanja.** Tu ideju su najvehementnije izrazili srednjevropski intelektualci poput Havela, Konrada, Kuronja.

#### IV deo

Imajući u vidu društvenu i političku situaciju u Srbiji u periodu nakon oktobarskih promena 2000-te godine, želim da ukažem na nekoliko osnovnih funkcija civilnog društva.

Civilno društvo ima **kritičku funkciju** u odnosu na državu i njene institucije. Da li je ta funkcija dovoljno razvijena, ili možda još preciznije pitanje: da li je kritika države od strane civilnog društva efikasna i delotvorna? Kada je reč o Srbiji, rekao bih da je odgovor na ovo pitanje definitivno više negativan nego pozitivan. Jedan deo odgovornosti za takvo stanje leži na strani države i njenih institucija, koje se jednostavno ne obaziru na kritiku koja dolazi iz civilnog polja. Drugi deo odgovornosti je na strani civilnog društva, koje ne uspeva uvek da nađe pravi ugao kritike i da se i u oštroj kritici postojećeg poretka jasno distancira od snaga staroga režima, koje su, nakon promena, postale „kritičari svega postojećeg“ .

Povezana sa prethodnom je i **kontrolna funkcija** civilnoga društva naspram države i njenih institucija. Da li je naše civilno društvo osposobljeno za kvalitetnu kontrolu naših država i za stalnu evaluaciju kvaliteta politike u nas? Usudio bih se da kažem da mi u celini na ovim prostorima nemamo izgrađene stabilne i trajne civilne mehanizme kontrole kvaliteta javnog političkog delovanja. Koliko su razvijene veze građana i civilnog društva sa medijima? Kolika je uloga civilnoga društva u formiranju javnoga mnjenja? Koliko građani drže do naših ocena politike i političara?

Civilno društvo od Tokvila pa do naših dana ima važnu **edukativnu funkciju**. Civilno društvo jeste ili bi trebalo da bude najšira društvena škola demokratije. Možda je ovo i najrazvijenija dimenzija delovanja organizacija civilnoga društva u našem regionu, bez obzira o kome se društvenom polju radi. No i tu ostaje pitanje da li su efekti obrazovnih napora civilnoga društva u skladu sa uložnim finansijskim sredstvima, vremenom, organizacionim i ostalim ulozima.

U siromašnim društvima poput zemalja našeg regiona, izuzetno je važna **solidaristička funkcija** civilnoga društva. Često su u tom polju predominantno aktivne crkvene institucije i verske organizacije, što samo po sebi ne mora da bude loše, ali je svakako nedovoljno. U društvima koja žele da razvijaju duh kompetitivnosti i logiku profita po svaku cenu, solidaristička briga o siromašnim, slabim, nezaštićenim članovima zajednice ili licima sa posebnim potrebama, postaje izuzetno važna. Kod nas su još uvek predominantno na delu stari tradicionalni tipovi solidarnosti (porodičnog ili zavičajnoga tipa) karakteristični za organski tip zajednice.

Srodna predhodnoj je **integrativna i stabilizirajuća funkcija** civilnoga društva. U društvima sa heterogenom etničkom, religijskom i kulturnom strukturom, sa velikim brojem izbeglica i raseljenih lica, sa visokim nivoom etnifikacije politike i društvene konfliktnosti različitog tipa, integrativna i samoograničavajuća funkcija civilnoga društva može znatno doprineti stabilizovanju ovog tla, koje je u pojedinim delovima regiona još uvek trusno i nestabilno.

**Civilizirajuća funkcija** civilnog društva je izuzetno potrebna i važna na prostorima Jugoistočne Evrope. Razvijanje normi uljudnog ponašanja, redovne brige o higijeni i zdravlju, tačnosti, odgovornosti za preuzete obaveze, radnih navika i slično ostaje veliki posao na ovim prostorima.

Za društva i države, poput Srbije, koja u ovom trenutku predstavlja zemlju sa mnogo problema, a malo rešenja, važna je **inovativna i pokretačka funkcija** civilnog društva. Ovako shvaćena funkcija civilnoga društva je ovde još uvek u povelju, slaba i nedovoljno inventivna.

## V deo

U analizama i kritičkim ocenama postignutih rezultata tokom prvih pet godina nakon demokratskog prevrata iz oktobra 2000-te godine, ukazuje se na mnogo rezultata, a još više, na mnoštvo teškoća, neostvarenih obećanja i propuštenih prilika za sveobuhvatnije demokratske reforme u Srbiji.

Jedan, u teorijskom i istraživačkom smislu, prilično zanemaren aspekt demokratske tranzicije kod nas sastoji se u ozbiljnim deficitima u obnovi i razvoju institucionalnih kapaciteta političkih ustanova u Srbiji. To ozbiljno otežava revitalizaciju i uspon civilnog društva u procesima demokratske konsolidacije. Civilno društvo može da podstakne rad političkih institucija, ali ne može da ih nadomesti i zameni.

Bitna karakteristika političkog režima u Srbiji tokom devedesetih godina bila je urušavanje političkih institucija i njihovog značaja. Institucije su postajale formalna fasada koja je pružala legitimaciju realnoj personalnoj političkoj moći neprikosnovenog lidera.

Da li se i koliko napredovalo u podizanju demokratskih kapaciteta političkih ustanova u Srbiji nakon promena iz 2000-te je pitanje na koje nije lako dati precizan odgovor bez dodatnih istraživanja. Načelno može da se kaže da je u toj oblasti zaostajanje reformi možda veće nego u bilo kojoj drugoj oblasti društvenog života.

Mogućnosti uticaja civilnoga društva na podizanje kvaliteta i kapaciteta političkih ustanova u Srbiji su objektivno gledano sužene i ograničene. Jedan pravac tog uticaja tiče se ustavnog inženjeringa, a drugi se odnosi na podizanje kapaciteta postojećih političkih ustanova.

Što se tiče osnovnih institucionalnih aranžmana u političkom sistemu oni se određuju ustavom. Uticaj civilnog društva na ustavna rešenja položaja osnovnih političkih ustanova zavisiće od načina donošenja novog

ustava. U ovom momentu dve su moguće pretpostavke. Prva pretpostavka je da se ustav donese po postojećim ustavom predviđenoj proceduri. Ta mogućnost se čini teško izvodljivom, jer je pored dvotrećinske većine u parlamentu, potrebno da ga na referendumu podrži i većina građana. Postojeći ustav spada u izrazito tvrde ustave u pogledu mogućnosti njegove promene. Druga proceduralno gledano lakša mogućnost je donošenje novog ustava od strane ustavotvorne skupštine. Takva situacija bi, sa stanovišta civilnog društva, bila povoljnija jer bi podrazumevala široku javnu debatu o svim najvažnijim ustavnim rešenjima, što bi dalo priliku organizacijama i predstavnicima civilnog društva da aktivno utiču na najvažnija ustavna rešenja. Prva pretpostavka da se ustav donese po postojećoj ustavom predviđenoj proceduri, ne čini se u ovom trenutku da je dobro rešenje, jer bi takav ustav ne samo sadržao mnoge ustupke političkoj desnici, već bi suzio mogućnosti vođenja ozbiljnih ustavnih rasprava u političkoj javnosti Srbije.

Što se tiče uticaja civilnoga društva na unapređivanje postojećih političkih institucija čini se da nevladine organizacije imaju na raspolaganju nekoliko mogućih ciljeva i pravaca akcije.

Prvi i sa praktičnog stanovišta najurgentniji cilj je borba protiv korupcije. Korupcija je ozbiljna bolest društva, koja je tokom devedesetih dobila epidemijske razmere i koju nije lako suzbiti. Korupcija je ona vrsta socijalnog korova koji nije lako iščupati, pošast koja se brzo i lako širi, i koja poput kancera, zahvata društveno tkivo. Na lestvici korumpiranosti naše društvo se kotira vrlo visoko i u svetskim razmerama. Korupcija je rđa koja nagriza i rastače društvene i političke institucije. Bez smanjivanja nivoa korupcije nema ozbiljnog napretka u podizanju demokratskih kapaciteta naših institucija.

Drugi najvažniji cilj aktivnosti civilnoga društva je dugoročan i sastoji se u izgradnji novog liberalno-demokratskog sistema vrednosti, kao osnove nove političke kulture. Kao što je govorio Zoran Đinđić „ako demokratija ne postane kultura, onda ništa ne vrede ni institucije, ili ne vrede dovoljno”.

Postojeće političke ustanove u Srbiji imaju vrlo nizak rejting u očima građana. Prema istraživanjima CESID-a glavni akteri civilnoga društva, to jest nevladine organizacije, imaju znatno bolji rejting od političkih partija i zvaničnih državnih institucija (parlamenta, vlade, sudstva, uprave). Tako je poverenje građana u nevladine organizacije dvostruko veće nego u političke partije. Istraživanja Mladena Lazića pokazuju tri značajne karakteristike civilnog društva u Srbiji danas. Prvo, dve trećine angažovanih u civilnom sektoru čine pripadnici srednjih klasa i slojeva - stručnjaci i studenti. Drugo, više od 60% aktivista nevladinih organizacija sačinjavaju žene. I treće, politička orijentacija centra i levog centra preovlađuje kod dve trećine pripadnika i aktivista civilnog sektora (Lazić, 2005). Na osnovu ovih istraživačkih podataka može se zaključiti da su realni potencijali civilnog sektora u Srbiji znatno veći od onih koji mu se obično pridaju.

Slažem se sa onim ocenama koje govore o jakim procesima restauracije starog poretka koji su zahvatili Srbiju u poslednjih par godina. „Suprotstavljenost reforme i restauracije, koja po pravilu izaziva tenzije, u Srbiji je izražena do krajnjih granica. Srbija se koleba da krene i kuda da krene. Boji se da ide napred, ali ne može ni da se vrati natrag” (Mićunović, 2005:455).

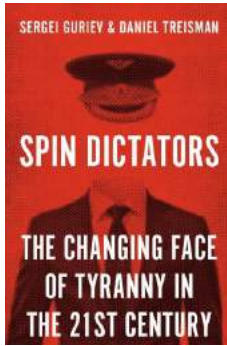
Sa velikim stepenom sigurnosti se može reći da su problemi u Srbiji toliko mnogobrojni i tako teški, da se ne mogu rešiti samo iz političkog polja, i da je puno angažovanje civilnog društva neophodno. U tom smislu civilno društvo će opet morati da postane **mobilizatorsko, ofanzivno**, a ako je potrebno i **subverzivno** u odnosu na jake trendove restauracije starog autoritarnog poretka.

### Literatura

- Đinđić, Zoran. (2002). *Uloga nevladinih organizacija u demokratskom društvu*. www.milenijum.org
- Lazić, Mladen. (2005). *Promene i otpori*. Beograd: Filip Višnjić.
- Mićunović, Dragoljub. (2005). *Moja politika*. Beograd: Filip Višnjić.
- Pavlović, Vukašin. (2004). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Čigoja štampa.







## Spin diktatori umesto diktatora straha

Sergei Guriev & Daniel Treisman, *Spin Dictators, The changing face of tyranny in 21<sup>st</sup> century* (Princeton University Press, 2022)

Sergej Guriev i Danijel Trajsman u svojoj novoj knjizi *Spin diktatori*, pokazuju kako došlo do promene prirode diktatorskih režima u odnosu na one iz 20. veka. Oni diktatore dele na stare – *diktatori straha* i nove – *spin diktatori*. Dvojica autora i ovom kao i u svojim ranijim radovima koriste hipotezu Adama Pševorskog (*Adam Przeworski*) koji navodi da „popularnost diktatorskih režima počiva na lažima, strahu i ekonomskom prosperitetu”. Istraživanje Instituta V-Dem (*Varieties of Democracy*) iz 2022. godine u svom naslovu nosi jedno važno pitanje „Autokratizacija menja svoju prirodu?”. Promenjena priroda diktatorskih režima u odnosu na one iz 20. veka leži upravo u tome što strah biva zamenjen spinom.

Guriev i Trajsman prave paralelno poređenje odlika starih i novih diktatorskih režima. Naočigled površna ali čak i laiku uočljiva razlika jeste sam stajling ovih vođa. Iako se kaže da odelo ne čini čoveka, postoji jasna simbolika kada je reč o stilu oblačenja ovih lidera. Diktatori strahom u javnosti su se pojavljivali u vojnim uniformama, od Staljina koji je imao personalizovanu uniformu, nekadašnjih vođa vojnih hunti u Latinskoj Americi, pa sve do Hitlera. Poslednjih decenija vidimo da su diktatori, u svojoj mimikriji liberalnih zapadnih vrednosti, zamenili i svoju dlaku iako je ćud. Više ne vidamo militarističke odore strogih vojskovođa koje odišu autoritativnošću već ugladena odela u nastojanju da široke narodne mase poveruju da je reč o profesionalnom i efikasnom lideru.

Diktatori strahom dolaze sa različitih političkih spektara ali zajedničko im je to da uvek imaju zvaničnu ideologiju koju prate rituali lojalnosti. Autori izdvajaju patologije ponašanja koje su im bile zajedničke. Prvo, glavni adut bila je izuzetno nasilna represija. Na taj način oni su oblikovali društvo u svakom pogledu ali i uspevali da se održe na vlasti. Politička ubistva bila su uobičajena i učestala. Drugo, kada su ubijali, oni su radili javno, pridavajući veliki značaj tome da svi znaju da oni stoje iza tih ubistava. Likvidacije neistomišljenika pretvarali su u svojevrсни teatar, od streljanja na stadionima pa sve do televizijskih prenosa. Treće, kontrola sredstava javnih komunikacija bila je sveobuhvatna. Mediji su bili ukidani ili cenzurisani a novinari otvoreno zastrašivani. Neki, poput Hitlera i Maoa su išli toliko daleko da su javno spaljivali knjige koje se nisu slagale sa zvaničnom ideologijom. Četvrta specifičnost bila je potpuna izolacija zemlje pa čak i zarobljavanje stanovnika u zemlji sa ciljem da ih liše eventualnog saznanja da zapravo žive loše. Na kraju, diktatorima straha zajedničko je i ismevanje parlamentarnih demokratija koje postoje na Zapadu. Poput Mobotua, koji je ponosno govorio da demokratija nije za Afriku, svi su stvarali svoj novi oblik upravljanja te su nam poznati Maoizam i različiti personalizovani „izmi“ slične sadržine.

S druge strane, iako diktatori spinom imaju malo toga zajedničkog, ipak su usvojili isti *modus operandi* – fokus sa represije biva pomećen na formiranju javnog mnjenja. Umesto otvorene cenzure dolazi do manipulacija medija. Propagandu koriste ne radi uvođenja strahovlade već u cilju inženjeringa popularnosti. Broj političkih ubistava i javnog nasilja je drastično opao a odnos sa političkim zatvorenicima je znatno izmenjen. Umesto da svoje neistomišljenike šalju na neodređeni godišnji odmor, oni ih hapse znatno češće ali na kratke vremenske intervale. Cilj je da se protivnik pacifikuje ali i ekonomski oslabi. Takva taktika je primenjivana u Singapuru, gde je čak 11 vođa opozicije bankrotiralo zbog sudskih procesa koje je vlada neprestano podnosila. Zatim, ovi lideri su prihvatili principe slobode protoka ljudi i informacija za razliku od svojih prethod-

nika koji su zemlje držali u izolaciji. Na kraju, oni ne praktikuju zabranu drugih političkih opcija, opozicija ima pravo da učestvuje na izborima ali vlast zadržava pravo da diktira izborne uslove.

Nakon uočavanja ose promene prirode između ovih režima, autori knjigu dele na dva poglavlja u kojima postavljaju pitanja kako spin diktatorima sve ovo zapravo uspeva i zbog čega je došlo do ove promene. U traganju za odgovorom na prvo pitanje Gurijev i Trajsman nam kroz pet poglavlja opisuju inovativne strategije koje spin diktatori primenjuju. Za razliku od svojih prethodnika koji su se krvavo obračunavali sa neistomišljecima, spin diktatori svoje oponente *nadgledaju ali ne kažnjavaju*, suptilno pokazujući da znaju šta radite. Ovakvu taktiku na sopstvenoj koži osetio je i sam Sergej Gurijev. Nakon pisanja kritičkih tekstova (o slučaju Yukos), vladi odani inspektori upadaju u radne prostorije Gurieva, zaplenjuju pronađenu dokumentaciju kao i lične email prepiske koje datiraju i do 5 godina unazad. Iskusiivši brutalnost Putinovog režima Guriev napušta Rusiju 2015. godine. Komentarišući ovaj slučaj na zasjedanju Odbora za ljudska prava, Putin kaže da njegov odlazak zasigurno nije povezan ni sa kakvim potezom vlasti i dodaje da bi mu bilo „izuzetno drago da se tako pametan čovek i odličan stručnjak vrati u zemlju“.

Guriev i Trajsman smatraju da je nastupilo vreme *postmoderne propagande*. Za razliku od starih diktatora, koji su propagandu koristili da bi kod naroda stvorili pokornost, spin diktatori je koriste radi kreiranja slike o sopstvenom uspehu, imidžu kompetentnog i uspešnog lidera, a samim tim fabrikuju svoju popularnost. Ovo slikovito dočaravaju poređenjem situacije koja je postojala za vreme komunizma gde su „vlasti pokušavale da naprave iluziju pristanka, dok pod Putinom mnogo Rusa pristaje na iluziju“. To im uspeva zahvaljujući promenjenom odnosu prema sredstvima javne komunikacije gde je došlo do stvaranja *istančane censure*. Javno spaljivanje knjiga i ukidanje medija više nisu maniri kojima se ovi vlastoršci služe. Umesto toga, oni imaju novinare u svojoj službi koji uspehe vlasti glorifikuju dok neuspehe marginalizuju. Da bi ostao privid slobode medija, medijske kuće koje odbijaju da budu glasnogovornici režima, iako bivaju sabotirane raznim tehničkim problemima, arbitrarnim odlukama bivaju ograničene na relativno mali auditorijum i neizostavno etiketirane kao stranoplačeničke, nepatriotske, izdajničke, ali nikada ne bivaju zabranjene.

Kada im je fabrikovanje slike o svom uspehu pošlo za rukom na red dolazi *demokratija za diktatore*. Oni zaista održavaju izbore u kojima je opoziciji dozvoljeno da učestvuje. Međutim, uslovi pod kojima opozicija igra ovu izbornu utakmicu opisani su u metafori sa fudbalskom utakmicom koju daju Stiven Levitski (*Steven Levitsky*) i Lukan Vej (*Lucan Way*), gde je teren nagnut na jednu stranu tako da opozicija trči uzbrdo a potplaćeni arbitar sudi u korist vlasti. Kada u ovakvoj utakmici pobede, nastupa momenat *globalne pljačke*. Za razliku od diktatora straha, novi diktatori nisu zatvoreni za spoljni svet. Naprotiv, oni učestvuju u radu

međunarodnih organizacija, posećuju multilateralne konferencije i stvaraju sliku liberalnog partnera na kojeg možete računati.

Kao odgovor na drugo pitanje, zašto su diktatori od tehnika straha prešli na perfidnije tehnike spina, autori nam nude *koktel modernizacije*. U eri globalizacije došlo je do razvoja tehnologije i informisanja, a svet postaje sve više povezan i umrežen. Dolazi do pojave različitih društvenih pokreta koji se bore za ljudska prava i demokratiju, čime stvaraju pritisak i na one zemlje koje nisu demokratske. Do promene je došlo upravo iz razloga što diktature nisu spremne da svoje autoritarne metode odbace i zamene ih demokratijom. Tehnikama spina oni pokušavaju da kamufliraju diktaturu i spoljnim posmatračima daju ružičaste naočare kroz koje mogu videti demokratiju. Na taj način oni odlažu demokratizaciju.

Od nastanka knjige do izlaska štampane verzije došlo je do velikih svetskih dešavanja poput Rata u Ukrajini, brojnih kršenja ljudskih prava za vreme pandemije Kovida 19, kao i povratka talibanskog režima u Avganistanu, koji su potencijalno mogli da obore tezu autora o promenjenoj strukturi diktatorskih režima. Iz tog razloga autori su osećali potrebu za naknadnim dodavanjem predgovora štampanoj verziji u kojem objašnjavaju da njihova teza još uvek stoji a ujedno daju i osvrt na to kakva je budućnost spin diktatora. Tačno je da spin diktatori drastično ređe pribegavaju nasilnoj represiji, međutim kada dođe trenutak u kojem spin više nije održivo rešenje, oni se mogu vratiti na stare tehnike diktature. Nasilna represija, jeste samo kratkoročno rešenje, ali dugoročno neodrživo. U svetu međupovezanosti i međuzavisnosti ovakvo ponašanje dovede do ekonomskih sankcija i izolacije zemlje, što pored stanovništva, šteti i spin diktatorima jer gube ionako već magloviti privid legitimiteta njihove vladavine. U svom novom autorskom tekstu *Demokratije nisu u povlačenju*, Jan-Verner Miler (*Jan-Werner Müller*) se osvrće na knjigu *Spin diktatori* i kroz primer ruskog predsednika, koji je nakon otpočinjanja rata u Ukrajini mogao uvesti apsolutnu samovolju i otvoreno se obračunati sa svojim neistomišljenicima, ali to ne radi jer „nije jednostavan povratak autoritarizmu kakav nam je poznat iz prošlosti”. Guriev i Trajsman knjigu završavaju sa dozom optimizma, govoreći da spin diktatura ne može trajati zauvek i da jedino dugoročno rešenje jeste demokratizacija.

Nina Pavlović

Saradnica-demonstratorka

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu

*Politički život*, časopis za analizu politike izlazi od 2011. godine. Izadavač je Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju. Časopis se bavi analizom institucija i političkih struktura (polity), analizom političkih aktera, procesa i područja delovanja različitih aktera (politics), i analizom rezultata i uslova delovanja politike, odnosno političkim sadržajima u vidu javnih politika (policy). Osim politikoloških, časopis pokriva širi spektar tema i problema u oblasti društvenih nauka. U poslednjoj evaluaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prema Pravilniku o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa unapređenu je u kategoriju vrhunskog časopisa od nacionalnog značaja (M51). Svi naučni radovi objavljeni od početka 2022. godine biće do daljeg vrednovani prema novom rangu.

**Adresa za dostavljanje radova:**

politickizivot@fpn.bg.ac.rs

***Instrukcije za tehničko oblikovanje radova***

**Program:**

Word for Windows

**Pismo:**

latinica

**Font:**

Times New Roman

**Veličina fonta:**

12

**Prored:**

1,5 (1.5 lines)

**Minimalni obim:**

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

**Maksimalni obim:**

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

**Jezik:**

Časopis prima radove na srpskom i engleskom jeziku.

**Elementi rada:**

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime), kontakt e-mail adresu autora, tekst rada, bibliografiju, apstrakt na srpskom i engleskom jeziku (do 150 reči) i 5 ključnih reči.

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Referisanje: Čikaški stil

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

– jedan autor: (Beyme, 2002: 155)

– dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)

– slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

**Primer:**

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

**Primer navođenja teksta u knjizi:**

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction”, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

**Primer navođenja teksta iz časopisa:**

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

**Internet izvori:**

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta”. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

**Autorska prava:**

Objavljivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa. Autor se obavezuje da rad nije priložio za objavljivanje u drugom časopisu.

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.





*Political Life - Journal for Policy Analysis* has been published since 2011. The publisher is the University of Belgrade - Faculty of Political Science, Center for Democracy. The journal focuses on the analysis of institutions and political structures (polity); analysis of political actors, processes and areas of action (politics); and analysis of the results of politics (political content in the form of public policies). In addition to political science, the journal covers a wider range of topics and problems in the field of social sciences. In the recent evaluation, the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, according to the Rulebook on Categorization and ranking of scientific journals, promoted *Political Life* to the category of leading journals of national significance (M51). All scientific papers published from the beginning of 2022 will be valued according to the new rank (until the new ranking).

**E-mail address for submission of papers:**

politickizivot@fpm.bg.ac.rs

***Technical instructions***

**Program:**

Word for Windows

**Letter:**

Latin

**Font:**

Times New Roman

**Font size:**

12

**Spacing:**

1.5 (1.5 lines)

**Minimum volume:**

15,000 characters (with spaces).

**Maximum volume:**

20,000 characters (with spaces).

**Language:**

The journal accepts submissions in Serbian and English.

**Submission needs to contain:**

title, name and surname of the author, scientific and / or teaching title, name of the institution where he is employed (university, faculty, institute, etc.), contact e-mail address of the author, text of the paper, bibliography, abstract in Serbian and English (up to 150 words) and 5 key words.

**For submissions in Serbian:**

when quoting, write the foreign names in the original for the first time, and then transcribe them.

Each table and / or chart should contain a number, title and source.

Footnotes should contain only comments.

**Referencing:**

Chicago style

At the end of the quote, open the bracket and enter the author's last name, year of publication and page.

- one author: (Beyme, 2002: 155)

- two authors: (Evans and Whitefield, 1993: 548)

- when quoting an author whose works published in the same year are listed in the bibliography several times: (Sartori, 2003 b: 143)

The authors should be listed in alphabetical order.

Order of citation in the case of books: surname, name, year of publication, title of the book (in italics), place of publication, publisher.

**Example:**

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

**Example of quoting a chapter in an edited book:**

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Water Alignment: An Introduction", in: *Party Systems and Water Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

**Example of quoting a text from a magazine:**

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, no. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

**Internet sources:**

Last name, First name, date, "Title". Name of institution, link, (Accessed: Month, Date, 2011)

**Copyright:**

By publishing the text, the author transfers all copyrights to the publisher of the journal. The author obliges herself/himself not to submit the paper for publication in another journal.

The authors are responsible for the content, attitudes and credibility of the facts in the text.



# Politički ŽIVOT

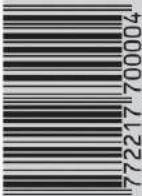
Časopis  
za analizu politike

Novembar 2023

Broj

25

ISSN 2217-7000



Univerzitet u Beogradu  
Fakultet političkih nauka



CENTAR ZA  
DEMOKRATIJU